

СОБИР АБДУЛЛА

ТАНЛАНГАН
АСАРЛАР

СОБИР АБДУЛЛАНИНГ ИЖОДИ ҲАҚИДА

Собир Абдулла ўзбек совет адабиётининг дастлабки бўғинига тегишли шоирлардандир. Унинг ижоди ва талантининг секин-аста юксалиб, балогатга етиб бориши — совет Ватанимизининг, Совет Ўзбекистонининг коммунизм сари юксалиб бориш тарихи билан чамбарчас боғлиқ.

Буюк Октябрнинг порлоқ қуёши мамлакатимиздаги барча халқларни, шу жумладан, асрлар давомида қоронғиликда қолиб келган эски колониал Туркистон халқларини ҳам абадий озодликка чиқарди, уларга тарихда биринчи марта бахт йўлини очиб берди.

Мамлакатимизда социализм ғалабаси учун актив курашган, ҳозир коммунизм қуришда олдинги қаторларда бораётган олим, шоир ва ёзувчиларимизнинг маълум бир қисми бўлган «дастлабки бўғин» кишилари жонажон Коммунистлар партияси эски чирик оламга даҳшат солган Октябрь революциясига тайёргарлик кўраётган йилларда туғилиб ўсдилар ва шу революциянинг оловларида чиниқдилар. Собир Абдулла ҳам худди шу даврда, биринчи рус революцияси ўзининг юқори нуқтасига кўтарилган йилда, яъни 1905 йилда, Қўқон шаҳарида, хизматчи оиласида туғилди. Бу даврда Қўқон эски Туркистондаги сиёсий-маъмурий марказлик ролини йўқотган бўлса-да, маданият, адабиёт соҳасида ўз мавқеини сақлаб келарди.

Қашқар учун мол етказиб берувчи йирик савдо маркази бўлган Қўқон, эски Туркистонда Тошкент ва Бухородан кейин иқтисодий марказлардан бири бўлиб, унда миллий буржуазия тез кучайиб бормоқда эди. Пахта тозалаш ва ёғ заводларининг сони ортиши билан ерли халқдан чиққан ишчилар, ўзбек пролетариати ҳам ўз сафларини секин-аста тўлдириб бормоқда эди.

Бунинг натижасида, чоризм ва ерли буржуазия зулмининг зўрайиб бориши халқ оммасининг норозилигини кун сайин ошира борди. Кундан-кунга ортиб бораётган ҳуқуқсизлик ва чексиз зулмга қарши халқ ғазаби адабиётда ҳам ўз аксини топмай қолмади.

Шу даврга келиб, яъни XIX асрнинг охири, XX асрнинг бошларида ўзбек адабиётида борган сари кучайиб бораётган демократик тенденция яна ҳам юқори нуқтага кўтарилади. Фарғона водиси ва айниқса Қўқон шаҳри адабиётда демократик оқимнинг марказига айланади.

Ўзбек адабиётида демократик оқимнинг намояндalари Муқимий, Фурқат ва Завқий ижодида акс этган демократик ва маърифатпарварлик фикрлар ўша даврдаги Қўқоннинг тарихий мавқии билан боғлиқдир. Чоризм, миллий буржуазия ва руҳонийларнинг кескин қаршиликларига қарамасдан бу шоирларимизнинг асарлари халқ ўртасида жуда тез тарқалар ва оғиздан-оғизга ўтиб, ашула қилиб айтилар эди. Бу эса ўша даврда демократик руҳда бўлган кишилар ва адабиётга қизиқиб келаётган ёшларнинг Муқимий, Фурқат ижодидаги илғор ғоялар билан тездан танишиб олиши учун имконият туғдирди.

Собир Абдулланинг отаси адабиёт билан кўп шуғулланган бўлиб, у Навоий, Бедил, Муқимий, Фурқат асарлари билан яқиндан таниш, уларни чуқур мутолаа қилган, ўқимишли киши эди.

Муқимий ва Фурқатнинг адабий мактаби Завқий каби шоирлар бошчилигидаги майда тўгараклар ҳолида давом қилар эди.

Собир Абдулла ўзининг бошланғич маълумотини Қўқоннинг эски мактабларида олган бўлса-да, адабиётни аввал отасининг ёрдами билан ва ҳалиги ҳаваскорлар тўгаракларида ўрганди. Унинг ёшлиқда адабиётга бўлган қизиқиши кейинчалик мустақил ижодий фаолиятга олиб келди.

Улуғ Октябрь социалистик революциясидан сўнг у совет мактабига кириб ўқиди. Унинг биринчи шеъри 1925 йилда «Янги Фарғона» газетасида босилиб чиқди. Шу йилдан бошлаб у матбуот саҳифаларида ўзининг лирик ва сатирик асарлари билан тез-тез кўринабошлади. Собир Абдулла «Қизил Ўзбекистон» «Қамбағал деҳқон», «Еш ленинчи» газеталари, «Ер юзи», «Муштум» каби журналларда актив қатнашабошлади. Бундан ташқари, у газета ва журнал редакцияларида ҳархил масъул вазифаларни бажариб келди.

Собир Абдулла ижодий йўлининг ташкил топишида, талантининг тўхтовсиз ўсишида Ҳамза Ҳакимзоданинг ролини алоҳида кўрсатиб ўтиш керак.

Собир Абдулланинг талантини пайқаган Ҳамза Ҳакимзода уни ўз тарбиясига олди ва адабиётнинг вазифаларини янада чуқур тушунишга, ўз ижодини тинмай мукаммаллаштиришга даъват қилди. Ҳамзанинг революцион поэзияси Собир Абдулла ижодига катта таъсир кўрсатди. Собир Абдулланинг бу даврдаги дастлабки асарлари ҳам мамлакатимизда юз бераётган муҳим воқияларга бағишлангандир. Ер ислоҳоти, қулоқларни синф сифатида тугатиш, колхоз тузиш, саводсизликни битириш, хотин-қизларнинг озодликка чиқиши, мамлакатимизда қудратли индустрия вужудга келтириш, янги, социалистик меҳнат — буларнинг ҳаммаси Собир Абдулла асарларининг мазмунини ташкил этди. Собир Абдулла бу муҳим тарихий воқияларни маълум конкрет фактлар асосида реалистик тарзда ёритишга уринади. У, ҳаётимиздаги буюк ўзгариш ва ютуқлар Улуғ Октябрь социалистик революциясининг натижаси эканлигини очиб беришга, инсоният тарихидаги улуғ революциянинг аҳамиятини кўрсатишга ҳаракат қилади.

«Мировой Октябрь» деган дастлабки шеърларидан бирида у Улуғ Октябрь оламшумул тарихий аҳамиятини кўрсатишга интилади, «қайғули яллалар, илло-биллолар» ўрнига «меҳнат ўлкасида меҳнат куйлари» янраганини куйлайди.

Октябрь Ўзбекистон чўлларига ҳаёт олиб келди, пахта далалари мислсиз даражада яшнаб, кенгайиб бормоқда, асрлар давомида қақраб ётган биёбонларда янги колхозлар вужудга келаётир. «Кучли билаклар... Ўтли тилаклар» шеърида Собир Абдулла Оқтепа чўлининг ўтмиши билан ҳозирги манзарасини солиштиради, унинг совет ҳокимияти даврида гуллаган колхоз қишлоғига айланганини тасвирлайди.

Оқтепа бахтсиз эди бир вақтларда!
Кўкси дарахт кўрмаган,
Бағри қора тош...
Москвадан келган қатор трактор
Биёбонларда чақмоқлар чақди...
Узоқдан кўринган у қорли тоғлар
Эриб, сув бўлиб чўлларга оқди...

Собир Абдулланинг биринчи шеърлар тўплами — «Эрк илҳомлари» 1931 йилда босилиб чиқди.

Тўпланиннг тематик жиҳатдан бойлиги диққатга сазовордир. Биринчи беш йилликнинг муваффақиятли бажарилаётганлиги, пахта ҳосилининг юксалиб бориши, мафкура frontiдаги ютуқларга бағишланган шеърлари шоир ижодининг мамлакат

олдида турган сиёсий-хўжалик вазифалари билан чамбарчас боғлиқ эканлигини кўрсатади.

Тўпلامда хотин-қизлар озодлигига бағишланган шеърлар катта ўрин тутади. «Қора хабар!» деган шеърда ўзбек хотин-қизларининг эски урф-одатлар зулмидан қутулишга бўлган интилиши кўрсатилади. Паранжисини ташлагани учун ўз хотинини пичоқлаб ўлдирган жоҳилга, озодликнинг манфур душманига шоир нафрат ёғдиради.

Эй виждонсиз,
Эй жаллод!
Оҳу фарёд,
Кулликларнинг
Ниҳояти етгандир!

деб, жаҳолат дунёси қанча қутурса ҳам, барибир ҳалокатга маҳқум эканини таъкидлайди.

1932 йилда Собир Абдулланинг иккинчи тўплами — «Кўк-лам наъраси» чиқди. Бу тўпلامдаги шеърлар ўткир сиёсий характерга эга. Китоб «Ленин ўлди, ленинизм яшайди» деган шеър билан бошланади. Бу шеърда автор ленинизм дунё халқларининг бахтли ҳаёт қуришлари йўлида ёрқин машъал эканини, унинг халқаро моҳиятини, улуг доҳи Ленин ҳартомонлама асослаб берган Коммунистлар партияси ишчи синфининг илғор отряди эканлигини, унинг кундан-кунга кучайиб, мустаҳкамланиб боришини бадий бўёқларда тасвирлайди. «Октябрь тонгида», «Улуғ кунга», «Мени ҳам ёз, қўмондон», «Штурмада» каби шеърлар юқоридаги темани ҳар томонлама ва янада чуқурроқ очиб ташлайди.

Собир Абдулла адабиётга Октябрь ғалабасининг янги, кўркам ҳаётининг бахтли куйчиси сифатида кириб келди. У, ўз ижодининг бошланишидаёқ, мавҳум иборалардан, пуч ва сербезак образлардан, мунгли оҳанглардан қочишга ҳаракат қилди. Ўз шеърлари билан социализм душманларига қарши аёвсиз кураш олиб борди, халқимиз олдида турган вазифаларни бажаришда ҳар қандай ғовдан қўрқмасликка чақирди. Собир Абдулланинг бу даврдаги шеърлари жанговар ва агитацион характерга эга бўлиб, эски ҳаёт кирдикорларини фош этишга, янги тузумнинг ғалабасини кўрсатишга қаратилгандир. Шоир поэзиянинг вазифалари ва характери тубдан ўзгарганини чуқур англаб, ёш шоирларга бундай мурожаат қилади.

Бу ёниқ турмушда учрар
Ҳар қадамда янги куй...
Йиғлатишдан завққа тўлган
У «наво» машқингни қўй!..

Чал жадал!
Тўлқинли ўтдан
Илҳом олган созни,
Қўй, йиғиштир «дилхирож»дан,
Бўлган эски нозни?..
Келди наврўз, ёзларинг!..

Собир Абдулла ижодининг характерли хусусиятларидан бири — унинг конкретлигидир. Унинг ҳарбир шеъри ҳаётда бўлиб ўтган айрим конкрет воқиянинг аксидир. Тасвирланаётган воқиянинг ўша тарихий шароитда типик характерга эга бўлиши шоирга конкрет воқиядан умумий хулосалар чиқаришга имкон беради.

Уша даврдаги тарихий шароит совет поэзияси, жумладан ўзбек совет поэзияси олдига тамоман янги вазифаларни қўйди. Булардан энг муҳими — инсоният ҳаётида ва мамлакатимизда бўлиб ўтаётган туб ўзгаришларнинг революцион характерини, революцион руҳини поэзияда фақат мазмунангина эмас, балки бадий формаларда ҳам берабилиш эди. Бу талабга асрлар бўйи маълум догмага кириб қолган эски поэзиямизнинг поэтик формаси жавоб беролмай қолди. Уша йиллар янги мазмун билан бевосита боғлиқ бўлган, биз машқ қилаётган янги поэтик форма ҳали етарли даражада ишланмаган эди.

Шоирларимиз революцион борлиқни поэзияда акс этдириш, уни бадий образлар орқали ўқувчига етказиш йўлларини бевосита Маяковскийдан ўргандилар. Бу даврларга келиб Маяковский поэзиясининг революционлиги, жанговарлиги, агитацион конкретлиги, актуаллиги, содда ва кескинлиги ўзбек поэзиясида маълум даражада ўзлаштирилган бўлса-да, унинг поэтик маҳорати, бадий формани ривожлантириш соҳасидаги тажрибалари ҳали етарли даражада ўрганилмаган эди. Шунинг учун ҳам бу даврдаги ўзбек совет поэзиясида, жумладан Собир Абдулла ижодида ҳам жанговар, агитацион характерга эга бўлган асарларнинг катта қисми поэтика жиҳатидан хом ва тақлидчилик характерига эга эди.

Рус совет адабиётини тобора чуқурроқ ўрганишга интилиши натижасида, Собир Абдулла ҳаётий воқияларни янада тўлиқроқ акс этдиришга, бадий маҳоратини оширишга, халқ оғзаки адабиётига мурожаат этиш билан майда лирик шеърлардан катта шеърий дostonларга ўтишга эришди. Шоирнинг бу даврга келиб янги социалистик мазмунга эга бўлган ўзбек совет поэзиясида классик поэтик формалардан фойдаланиш, уларнинг халқ оғзаки адабиётига яқин бўлган хусусиятларини янги шароитда давом этдириш масаласини ўз олдига қўйганини кўрамыз.

1939 йилда Собир Абдулланинг «Гулшан» деган тўплами чиқди. Тўплам ашулалар, ҳажвий шеърлар ва майда дostonларни ўз ичига олиб, шоир бадий маҳоратининг анча такомиллашганидан далолат беради. 1932 йилда ёзилабошлаган «Остона полвон ўғли» дostonида камбағал деҳқонларнинг Октябрь революциясидан олдинги оғир аҳволини кўрсатиш билан бирга, уларнинг революциядан кейин бахтли турмушга эришиш сабабларини очиб бериш масаласини ўз олдига қўяди.

Дostonнинг тугал бўлмаслигидан қатъий назар, у Собир Абдулланинг ижодидаги бадий форма ва образларнинг мукаммаллашганлигидан, борлиқни реал ва маълум бир сюжет орқали акс этдиришда янги ютуққа эришганидан дарак беради.

Ўша тўпламга кирган «Йўқликдан тўқликка», «Қолхоз хангомаси» асарларида коллективлаштириш ва бунинг натижасида деҳқонлар онгида бўлган ўзгаришлар конкрет воқиялар билан боғлаб акс этдирилган. Бу кичик дostonларда илгари ҳуқуқсиз, мол-мулксиз бўлган қишлоқ камбағалларининг совет ҳокимияти даврида колхозга кириб ўз ҳуқуқларини топганликлари, мол-мулкка эга бўлиб, бадавлат хўжаликнинг эгаси бўлишга эришганликлари, колхоз бойлигининг кундан-кунга ошиб бориши, коллектив меҳнатнинг самаралари бадий образларда тасвирланади.

Шоирнинг бу даврдаги шеърларида халқаро миқёсда бўлаётган муҳим воқиялар, жаҳон халқларининг озодликка интилишлари ҳам қисман акс этади. Бу жиҳатдан, ўша йиллардаги Испания воқияларига бағишланган «Испан қўшиғи» шеъри характерлидир.

Собир Абдулла бу йилларда ҳажвий шеърлар устаси бўлиб танилди. Бундай шеърларда у дангаса, ишқмас, текинхўр, лаганбардор ва арақхўрларни ўткир сатира ўтига дуч қилади. «Дангаса», «Мусулмонқул», «Алла» каби шеърлари шулар жумласидандир.

Ҳажвий шеърлар ҳам, Собир Абдулланинг ўз ижоди устида, ўз асарларининг тили ва поэтик формалари устида қунт билан ишланганлигини кўрсатди. Унинг бу даврдаги асарлари ичида халқ қўшиқлари, халқ оғзаки адабиётига яқин бўлган, халқ оммасига сингиб кетган классик куйлар вазнида ёзилган шеърларни кўп учратиш мумкин. Унинг бу шеърлари турли куйларга солиниб, халқ ўртасида ашула қилиб айтилабошлади.

СССР Олий Совети Президиуми Собир Абдулланинг ўзбек совет адабиёти ва маданиятини ривожлантиришдаги хизматла-

фини қадрлаб, 1939 йили уни «Хурмат Белгиси» ордени билан мукофотлади. Бу мукофот шоирни янги ижодий ютуқларга илҳомлантирди, халқимизга манзур бўладиган, халқ талабларига жавоб бераоладиган, ёшларимизни ватанпарварлик руҳида тарбиялашга хизмат қиладиган янги асарлар яратишга йўллади. Собир Абдулланинг бу даврлардан бошлаб драма асарларига мурожаат этганини кўрамиз. У 1938 йилда ўзбек халқ эртаклари асосида «Тоҳир ва Зуҳра» музикали драмасини яратди.

Бу даврларда ўзбек халқининг қурғоқ ерларга сув чиқариш учун, янги ерларни ўзлаштириш учун партиянинг раҳбарлигида бошлаган оммавий ҳаракати Собир Абдулла поэзиясида кенг тасвирланди. Асарларча қақраб ётган чўлларга каналлар қазиб, сув чиқариш, уларни чаман боғларга айлантириш Совет ҳокимияти давридагина амалга оширилди. Халқнинг ғайрати ва қудрати билан неча минг гектар ерлар кенг пахтазор майдонларга айлантирилди. Бу — халқ ҳаётининг янада фаровон ва бахтли бўлишига олиб келди. Бу воқиаларнинг ҳаммаси маълум даражада Собир Абдулла ижодида ҳам ёритиб берилди. Шоир бу буюк ўзгаришларга бағишланган «Катта Фарғона канали», «Тошкент каналининг қурувчиларига», «Оқадир» каби шеърларини яратди.

1941 йилнинг 21 июнида немис-фашист босқинчилар Ватанимизнинг тупроғига ваҳшийларча босиб келди. Коммунистлар партиясининг чақириғи билан мамлакатимиздаги барча меҳнаткашлар ёвуз душманга қарши ягона бир куч бўлиб қўзғалдилар. Шонли Совет Армиямиз жанг майдонларида, ишчиларимиз завод-фабрикаларда, колхозчилар пахта далаларида, санъат арбоблари, ёзувчилар маданият фронтида жона-жон Ватанимизни душмандан сақлаб қолиш учун, фашизмни йўқ қилиш учун бутун куч ва воситаларини сафарбар этдилар.

Собир Абдулла Улуғ Ватан уруши йилларида фронтдаги йигитларимизга бағишланган, уларнинг озодлик ва адолат учун олиб бораётган шонли курашини куйловчи қатор шеърлар, пьесалар ва ашулалар яратди. Унинг «Ватан буюрса агар», «Сен демишсанким», «Мен фидо», «Чегарачига», «Жангчи ўғилларга саломнома», «Уч ол», «Отлиқлар қўшиғи», «Чайқалинг денгизлар», «Босинг илгари» каби шеърлари шулар жумласидандир. У ўзининг бу шеърлари билан халқимизни, жангчиларимизни босқинчилар устидан ғалаба қозонишга руҳлантирди.

Чайқалинг, дўстлар, кишилик мавжидин, дарёсидин,
Кутқаринг оламни золим, ўғрилар ғавғосидин,
Тоза бўлсин ер ўлимнинг доғи, қон тамғасидин,
Хуррам ўлсин барча халқлар мардлик савғосидин,
Яъни битсин ваҳший фашист яхшилар дунёсидин!

(«Чайқалинг денгизлар»).

Йўл сол, йўл сол! Ёв устига, ботир ёшлар!
Қасос сўрар ўлдирилган азиз бошлар,
Наъралардан титраб, тошиб тоғу тошлар,
Ёвдан ўч ол!

(«Ўч ол!» шеърдан).

Шоир ажойиб социалистик Ватаннинг тақдири билан унда яшаб турган гражданларнинг тақдирини чамбарчас деб билади. У ватанпарварлик ғояларини кўтаринки руҳда, зўр завқ билан куйлар экан, жангчиларимизни улуғ озодлик курашида мардликка, ҳеч нарса олдида тиз чўкмасликка чақиради.

Мардлик, қаҳрамонлик — ватанни ҳимоя қилиш, унинг бахти, келажаги учун бутун кучни сафарбар этиш, агар лозим бўлса ҳаётингни ҳам қурбон қила олишдир, деган фикрни олға суради. «Мард ўлар ўз қўлда ўстирган чаман ишқи билан» дейди у («Ватан ишқи билан» шеърдан).

Собир Абдулла Ватан ичкарисида ишчи, деҳқон ва интеллигенциямизнинг меҳнат майдонида кўрсатган жасурликларини ва қаҳрамонликларини куйловчи қатор асарлар ҳам яратди. «Ўтажақдир», «Салом», «Ёр учганда», «Поезд деразасидан» шеърлари шулар жумласидандир.

Собир Абдулланинг Улуғ Ватан уруши йилларида ёзилган шеърлари «Сўз ва соз» номи билан тўплам бўлиб чиқди.

Собир Абдулла янги социалистик мазмунни ифодалаш учун эски шеърый формалардан фойдаланишда айрим муваффақиятларга эришди. Лекин, шу билан бир қаторда, у айрим шеърларида турмуш билан боғлиқ бўлмаган мавҳум образлар, трафарет бўлиб қолган бадий воситаларга берилиб кетади. Масалан, шоир учувчиларимизни осмон денгизда сузиб юрган наҳангларга ўхшатади, жангчи йигитларимизни Баҳром, Рустам, Қайсдек бўлишга чақиради. «Вафосиз гулни оз экдим», «Ўзбекистон» шеърлари шулар жумласидандир. «Ўзбекистон» шеъри декларатив, риторик мадҳия бўлиб, ҳажм жиҳатдан жуда катта, маъмун жиҳатдан эса жуда юзаки, бадий формаси жиҳатдан ялтироқ, сийқа, китобхонда реал тасаввур қолдирмайди.

Бу хилдаги шеърлар феодализм давридаги сарой қасидабозларига кўр-кўрона тақлид қилишнинг нақадар зарарли эканини кўрсатади. Бу ҳол, албатта, Собир Абдулланинг бутун ижодига характерли эмас, шоир сўнгги даврдаги энг яхши реалистик асарлари билан ўзининг ижодидаги хато ва камчиликларни йўқота борди. Совет халқи фашизм устидан узил-кесил ғалаба қозониб, Ватанимиз уруш вайроналарини ва халқ хўжалигини тиклаш, янги қурилишлар даврига кирганда, Собир Абдулла ҳам бошқа шоирларимиз қаторида ўз қаламини эркин меҳнатнинг завқини, унинг лаззатини куйлашга қаратди.

Партиямиз Марказий Комитетининг адабиётимизга кириб келувчи ёт оқимларга қарши кураш, адабиётда ғоявийликни кўтариш юзасидан чиқарган тарихий қарорлари, совет адабиётининг тараққиётида жуда катта аҳамиятга эга бўлди. Бу қарорлардан ўзига тегишли хулосалар чиқариб олган Собир Абдулла социалистик реализм методини янада чуқурроқ эгаллашга, замонамиз талабларига жавоб бераоладиган асарлар яратишга яна ҳам қаттиқроқ киришди. Ўз асарлари устида қунт билан ишлаш натижасида эски поэзияга хос бўлган сербезак образлардан, даб-дабали риторикадан, абстракт иборалардан холи бўлган реалистик асарлар, халққа манзур бўлувчи ашулалар ёзди «Дебоча», «Халқобод», «Она», «Пахтазор мисралари», «Ҳар доим» каби шеърлари шулардандир.

Шоир халқ ҳаётини ҳар қандай ижоднинг бирдан-бир манбаи деб билади. Халқ тилининг бойлигига асосланган асаргина ҳақиқий поэтик асар бўлиши ва халққа манзур келиши мумкин. Собир Абдулла адабиётда халқнинг, халқ тилининг аҳамияти ҳақида:

Халқдан чет ижоддир — сувсиз бир дарё,
Улуғ манбадир халқ ижодчи учун,

(«Дебоча» шеърдан).

деб айтган эди.

Партиямизнинг XX съезди адабиётимиздаги жиддий нуқсонларнинг сабабини очиб берди ва ёзувчиларимизга социалистик воқеликни чуқур ўрганиш йўлларини кўрсатиб берди.

Собир Абдулланинг сўнгги йилларда ёзган шеърларининг кўпчилиги тўлақонли асарлар бўлиб, улар шоирнинг ўз шеърларининг бадий таъсири ва ғоявийлиги, замонавийлиги устида қунт билан ишлаганлигини кўрсатади. «Москвадан миннатдорлик», «Овозимиз», «Қутлуғ бўлсин», «Оилада», «Қирда меҳнат байрами», каби шеърларини шулар жумласига киритиш мумкин.

Социалистик Ватанимизнинг тараққиёти, давримизнинг талабларига қараб Собир Абдулла шеърларининг тематикаси ҳам аста-секин кенгайиб борди. СССРнинг асосий пахта базаси бўлган Ўзбекистонда пахтачиликни ривожлантириш халқимиз олдига асосий вазифа қилиб қўйилган. Республикамиз экономикасининг асосини ташкил қилувчи пахтанинг ҳосилини ошириш масаласига ва бунинг учун барча имкониятлардан фойдаланишга бутун куч сафарбар қилинди. Партиямизнинг, Ватанимизнинг бу топширигини бажариш ор-номус, виждон ишига айланди. Собир Абдулла ҳам бу вазифадан четда қолмади.

Сафарбар бўлганда виждон, номус-ор,
Аччиқ тажрибанинг чекланар ҳадди.
Ҳа, денг виждон аҳли, яшнасин диёр,
Тезроқ кўтарилсин пахтазор қадди!

(«Пахтазор мисралари» шеъридан).

Янги уруш даҳшатлари тинч турмушимизга, ҳур меҳнатимизга хавф туғдирган пайтларда шоир халқимизнинг олдинги сафларида туриб, дунёдаги тинчликсевар халқларнинг овозига жўр бўлди:

Тинчликни истаймиз халқлардек ҳар вақт,
Тўйларда айтилсин биз ёзган ўлан,
Шеърый мазмунимиз ҳаёт, ҳурмат, бахт,
Ижодий манбадир бизга ҳур Ватан.

Собир Абдулла кишилар онгидаги эскилик қолдиқларини, меҳнатга социалистик муносабат қондаларини бузувчиларни, порахўрликни, бюрократизимни, лаганбардорликни, хотин-қизларга феодалларча муносабатда бўлувчиларни фош қилувчи кўпгина ҳажвий шеърлар яратди. Унинг «Дангаса куёв, ишчан келин», «Эрта келинг», «Тўн янги, одат эски», «Бир гап бўлар кетар», «Қуруқ гап қулоққа ёқмас» каби шеърлари халқ ўртасида тез тарқалди ва унинг муҳаббатига сазовор бўлди. Бу ҳажвларда ҳаётимиздаги камчиликлар тўғри пайқаб олинган, уларда халқ ижодидан усталик билан фойдаланилган. Бу ҳажвларнинг халққа сингиб кетган, халқ куйларига тушувчи бадий поэтик формаларда ёзилганлиги уларнинг осон ўқилишига, тез тушунилишига ва ёдда қолишига имкон беради.

Собир ўзининг ашула ва ҳажвий шеърларида классик адабиётимизнинг, Муқимий, Фурқат асарларининг энг яхши традицияларини давом этдиради.

Собир Абдулланинг 1930—1953 йиллар давомида ёзилган сатирик ҳикояларида эски ҳаётнинг кирдикорлари, бой-амалдорларнинг золимлиги, уларнинг ҳийла-найранглари очиб ташланади («Таракана», «Ўғрини қароқчи урибди» ва бошқалар), колхоз тузумининг ғалабаси натижасида қишлоқдаги ўзгаришлар тасвирланади («Дўст», «Ота ва ўғил», «Бир шингили томоқни ёради» ва бошқалар), социалистик жамиятимиз шароитида учрайдиган эскилик сарқитлари фош қилинади («Иқбол», «Девор орқасида суҳбат», «Куёвлар, келинлар», «Улмасхон», «Ўртоқ Холназаров»).

Бу ҳикоялар Собир Абдулланинг прозада ҳам пишиқ ва мукамал асарлар ёзаолишини кўрсатади. Ҳикояларнинг кўзга ташланиб турадиган хусусиятларидан бири — уларнинг халқнинг кундалик турмушидан олинганлиги ва тилининг соддалигидадир. Умуман халқ тилининг бойлигидан, халқ оғзаки адабиётидан кенг фойдаланиш Собир Абдулла ижодининг энг характерли томонларидандир.

Унинг «Агар халқ севмаса, номинг ўчар, дунёда қолмайсан» дейиши бежиз эмас.

Собир Абдулла бирнеча саҳна асари яратди. Булар музикали драмалар бўлиб, кўпчилиги саҳнада узоқ умр кўрган, томошабинга манзур бўлган асарлардир. Халқ эртаклари асосида 1938 йилда ёзилган «Тоҳир ва Зухра» музикали драмаси республикамизнинг кўпчилик театрларида ўн олти йил мобайнида узлуксиз қўйилиб келмоқда. Бу асар қўшни республикалар театрларининг репертуарларида ҳам мустақкам ўрин эгаллаган. Шу драма асосида ишланган «Тоҳир ва Зухра» фильми 400 нусхада жаҳон экранларида кўрсатилмоқда.

Собир Абдулла 1953 йилда улуг демократ-шоир Муқимий ҳаётига бағишланган саҳна асари яратди. Айрим камчиликлардан қатъий назар, бу асар ҳам халққа тез манзур бўлди, у республикамиз театрларининг саҳналарида муваффақият билан қўйилиб келмоқда.

Собир Абдулла ўзининг 30 йиллик ижодий фаолиятида 10 та шеърлар тўплами ва 15 га яқин саҳна асари ёзди.

Бу тўпلامга кирган айрим қўшиқлар, саҳна асарларидаги айрим ашулалар халқ оғзида такрорланиб келади, йиғинларда, тўйларда, халқ байрамларида Собир Абдулла ашулалари янграйди. Бу халқнинг шоир ижодига берган энг катта баҳосидир. Собир Абдулла ижодий иши билан бирга, жамоат ишларида ҳам актив қатнашиб келмоқда. Санъатимиз ва адабиётимиз ривожла-

нишида кўрсатган хизматлари учун у икки марта «Хурмат Белгиси» ордени ва «Шавкатли меҳнат учун» медали билан мукофотланди.

Театр санъати ва драматургиямизнинг тараққиётига қўшган ҳиссасини ҳисобга олиб, Ўзбекистон ССР Олий Совети Президиуми Собир Абдуллага Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби, деган унвон берди.

Собир Абдуллага Ватанимизда бўлаётган буюк қурилишлар, коммунизмга шаҳдам қадамлар билан бораётган халқимиз илҳом берди, буюк Коммунистлар партияси уни ижодга йўллади.

Шоир, халқимизни бахтиёр турмушга эриштирган, ғалабаларга бошловчи Коммунистлар партиясига миннатдорлик билдиради:

Мен совет шоири — мен бахтиёрман,
Яхшилар қатори ёдланар отим.
Доим садоқатда мен барқарорман,
Сенинг мадҳинг куйлаб ўтар ҳаётим.
Сендан миннатдорман, улур Москвам,
Жонажон партиям, буюк давлатим,
Сен бор, совет халқи кўрмас ғам-алам,
Бахтим, қароргоҳим, донғим, савлатим.

ҒАҒУР ҒУЛОМ.

ШЕЪР ВА
ҚУШИҚЛАР

Езиб манзур асарлар халқ учун, сен борлигинг билдир,
Агар халқ қилса манзур, халққа миннатдорлигинг
билдир.

Севиб, ёқтирса халқ ўлмас асар шу, сен йўқолмайсан,
Агар халқ севмаса, номинг ўчар, дунёда қолмайсан.
Қолишни истасанг, лойиқ асарлар халқ томон йўлла,
Асар ёзма ўзингга, халқ учун ёз, *Собир Абдулла*.

ВАТАН СЕВГИСИ

Э, ҳур Ватаним, тоза тану жон ила севдим,
Жон ила таним покиза виждон ила севдим.
Бир мен демайин, севгига дилдан бўлай иқрор,
Дил ҳам қўшилиб, дўсту қадрдон ила севдим.
Бу ишқни ватан ишқи билиб, севги шараф, деб,
Дуч келса агар ғов, йиқитиб, шон ила севдим.
Ижодим ила боғ ясадим, ҳар асарим гул,
Булбул бўлишиб қанча ғазалхон ила севдим.
Ишқимга ватан бўлган-чун, яхши замонни,
Идроку ақл йўллади, имкон ила севдим,
Қўйди менга бахт дояси Собир лақабимни,
Қўйингда униб-ўсдиму даврон ила севдим.

1950.

Я И Г И Т Л И К Б У Р Ч И

Э Ватан, ҳарна буюрсанг, доимо тайёрман,
Ёвларингга ёвману ким ёрдир, мен — ёрман.
Чорласанг жонимни, дарҳол хизматингга жон борур,
Бўл, дединг, илғорлардан, сафда мен илғорман.
Қайси кун бошингга ташвиш тушди у жанг

кунлари,

Саф чекиб, душманни енгганлар аро мен борман.
Ул куни ҳушёр бўл, деб чорладинг, мен то бу дам,
Ҳар минут, ҳар дам, ҳамиша постда мен ҳушёрман.
Бир қаламкаш аскаринг фармойишингга интизор,
Шунча тайёр, шунча ҳушёр, шунча миннатдорман

1949.

БОҒБОН ҚУШИҒИ

Боғда мен кезсам агар, ўпгай этакдан гулларим,
Тебраниб, бўй тарқатар райҳонларим, жамбулларим.
Боғбонлик гашти бор, гоҳо чиқиб тонг чоғида
Куйласам, сайрар чўзиб, гул, шохида булбулларим.
Уйнашар бор мевалар, гуллар, миришкор келди, деб,
Тўкилар шафтолилар, тегмай уларга қўлларим.
Яшнатиб Ильич чироғи, гулшаним равшан қилиб,
Кечалар кундуз каби, доим ёруғдир йўлларим.
Бўлмагай, ёлғиз ўзим юрсам, чаманнинг нашъаси,
Дўстларим келса тўлар юрганда ўнгу сўлларим.
Партия, бўлмас тамом ҳар қанча миннатдорлиғим,
Сен билан бахт топдим у айланди боққа чўлларим.

1953.

ДАВРОН ТАРОНАСИ

Бир ҳовуч покиза тупроғинг, Ватан, зардир менга,
Майда-майда тошларинг қийматда гавҳардир менга.
Кечалар ўлтирсам ижод устида машъал ёқиб,
Ҳур диёрим, тунлари кундек мунаввардир менга.
Меҳнатимдан бахтиёрман, тинч фаровон рўзгор,
Истагим истакдан ортиқроқ муяссардир менга.
Ўз қўлимда гул экиб, қилган чаманзорим билан
Барқ уриб ўсган атргуллар муаттардир менга.
Ҳур Ватан, хушбахра ўлкамга қувонсам арзигаёй,
Бор улуг компартия, ҳар ишда раҳбардир менга.
Орзу истак муҳайё, давр дилдорлик қилур,
Бу саодатдирки, доим бахт дилбардир менга.

1948

И Ш Қ И Д А

Йўқ вафосизлик замонда, чин вафо бор ишқида,
Бу туфайли куймадим бир бевафо ёр ишқида,
Гоҳи тунлар мижжа қоқмай ўлтириб хат устида,
Гоҳи кунларда кезарман боғу гулзор ишқида.
Қай ҳунарга тушса ишқим, мен дадил қўйдим қадам,
Топдим имкон етгали, касбнинг улуғвор ишқида.
Берса кўнгил кимга-ким, йўқ оҳу воҳнинг ҳожати,
Қайси қудратсиз йигит, қиздирки, бемор, ишқида.
Ишқсиз бўлмоқ уятдир, ишқбозлик айб эмас,
Ҳусн эмас одам учун, у турса инкор ишқида.
Чекди имзо халқимиз тинчликка, бирдамлик билан,
Тинч ҳаёт, соз турмушу озода рўзгор ишқида.
Ҳар йигит, ҳар қиз улуғ бурч деб билар тинчлик ишин,
Бўлса ғайрат гар юракда, номусу ор ишқида.

1955.

УҒЛИМГА ХАТ

Жон ўғил, ибрат учун доим жасорат кўрсатинг,
Давримиз илмин эгаллашда маҳорат кўрсатинг.
Учсангиз кенг осмон майдонидан нурлар сочиб,
Офтоб ипподромидан назорат кўрсатинг.
Илму ҳикматни олиб қўлга, бўлиб фан олими,
Файласуфликнинг мақомида матонат кўрсатинг.
Фикру ахлоқда намуна кўрсатиб, ҳам иш билан
Кенг бу оламга башарликдан башорат кўрсатинг.
Нур ясаб фан қудратидан, тонг — ёруғлик қўзғатиб,
Офтобнинг шуъласи янглиғ ҳарорат кўрсатинг,
Техника илмин эгаллашда букун моҳир бўлиб,
Йўлингизда келса дуч, ғовларга ғорат кўрсатинг.
Учмасин номим десангиз, халқ учун хизмат қилиб,
Жон ўғил, ибрат учун доим жасорат кўрсатинг.

1951.

ЕШЛИГИНГИЗ

Тонгда кулган гуллоладек алвон-алвон ёшлигингиз,
Ерда, кўкда қулоч ёзиб, қилсин жавлон ёшлигингиз.
Ватан нурда йўргаклади бахтли она туққанда,
Ардоқлади ҳур замона, севди даврон ёшлигингиз.
Уйин-кулки, хурсандчилик, мактаб — билим сиз билан,
Бизнинг ёшлик чоғимиздек қилмас армон ёшлигингиз.
Ёшлигимиз ўтди бизнинг ўқиш учун имконсиз,
Қилмас энди бизлар каби ҳеч пушаймон ёшлигингиз.
Кўнглингизда қандай истак бўлса, ҳозир муҳайё,
Олдин босар ҳар йил, ҳар ой, ҳар кун, ҳар он
ёшлигингиз.
Бири доктор, профессор, бири лётчик осмонда,
Бири бир кун бир соҳада зўр қаҳрамон ёшлигингиз.
Бу ёшликнинг ҳар соати ҳар қийматдан қийматроқ,
Қадрига сиз етинг ёшлар, қўймай арзон ёшлигингиз.

1940.

ГУЛБОҒ КЕЧАСИ

Боғ гўзал, гул ранг-барангу шилдирар сув ҳам шинам,
Жой сўлим, гоҳ ойдину гоҳи қоронғу ҳам шинам.

Сулабоб, туркмангилам, кўрпа, тўшаклар қатма-қат.
Ултириб сўзлашгани ёнбошда парқу ҳам шинам.

Келса ўртоқлар кириб, айтиб узоқдан «кўчабоғ»,
Ё қўшил, ё тинглагин, у ҳам ширин, бу ҳам шинам.

Бўлса бир пар яллаци, шеърларни айтса бехато,
Чалса силлиқ, бўлса жўр, суҳбатда чолғу ҳам шинам.

Дам олиб дўстлар билан, дўстона суҳбатлар қуриб,
Гоҳ ҳазил, гоҳ аския бўлганда кулғу ҳам шинам.

Сўнг тугаб суҳбат, ётиб дам олганингда, тўхтамай
Сайраса булбул ширин, келганда уйғу ҳам шинам.

Яхши меҳнат, ҳар кишида завқу шавқни ортдирар,
Дам олишда танга ором, дилда туйғу ҳам шинам.

Давримиз шундай шинамки, серунум меҳнат қилиб,
Сўнгра гулбоғ сайр қилсанг, шунда хушбў ҳам шинам.

1948.

«ЛЕНИН» РАЙОНИДА

Бўлиб бир неча кун, сайр айладик «Ленин» районида,
Кўшиқларни ёзиб, таъриф-тавсифнинг баёнида.

Ошиқди, қайнади завқларга кўнгил нефть булоғидек,
Мусаффорланди оқ олтин каби, олтин маконида.

Хаётбахш мевазору қирларин мақташга улгурмай,
Талай шеърларга тўлди қанча дафтарлар шу онида.

Топилди ҳар қадамда шеър учун ўлчов билан мавзу,
Шу колхоз боғида, сув бўйида, кўркем шийпонида.

Чуғурлашмоқда булбул, гул ҳақида дoston куйлар,
Дарахтлар шохида, гул баргида, тонг ошиёнида.

Кеча ўз аксини ой кўрди сув оққан жўякларда,
Табассум қилди мағрурона, олам осмонида.

Дедик, ойга қараб:— ой, кўп бино қўйма чиройинга,
Томоша қил тушиб, ГЭСларни, нурлар имтиҳонида.

Йироқда ёзди деб, ёлгон гапирманг, э, азиз дўстлар,
Ёзилди бу қўшиқ, кенг пахтазору боғ ёнида.

1949.

И Л М

Илм, ахлоқ дунёга донишманд инсон келтирар,
Тўғрилиқ, ғайрат, жасорат ҳам шараф-шон келтирар.

Фаҳм-идроқлик оширганда кишининг қадрини,
Фаҳмсиз ўз қадрини ҳар ерда арзон келтирар.

Қимки ялқовдир, унинг қўлида ҳар обод хароб,
Битта ишчаннинг қўли чўлга хиёбон келтирар.

Қимки ёшлиқ чоғида бир касб эгаллаш истамас,
Сўнгги умр, афсусидан юз минг пушаймон келтирар

Қунт этиб ишланмаган шеър бўлса, хом дерлар уни,
Шошқалоқ боғбон ширин ўрнига нордон келтирар.

Тоза меҳнатдан, садоқатдан бўларсиз бахтиёр,
Бахтни кўкдан ташламас, ҳар тоза виждон келтирар.

1949.

МАЙ ПАРАДИНИ КУЗАТИБ

Э кўз, қарашинг узма, шу дам ёр ўтажакдир,
Ол товланиб, у кўзлари хуммор ўтажакдир.

Байроғи шафақ рангу лаби лодага ҳамжинс,
Гул-гул очилиб, у юзи гулнор ўтажакдир.

Бос ўзни юрак, сабр қилиб лаҳза қулоқ бер,
Шеъримни эшит яллада, гулёр ўтажакдир.

Ким бўлса агар ёт, у ютар қон юрагидан,
Ёрлар ўтажак, оғзида ёр-ёр ўтажакдир.

Ёз куз, қишини, кўкламини, ёзини кўп ёз,
Ёзган қоладир, умр эса зинҳор ўтажакдир.

Ёз яхши, ҳаёт яхши, бу даврон яна яхши,
Инсон яшару фасл эса такрор ўтажакдир.

Май эртасининг шавқида кўзлар мижа қоқмай,
То эртагача шоири бедор ўтажакдир.

1945.

МИРОБ ЯЛЛАСИ

Мироблик гашти зўр, куз роҳатининг иштиёқида,
Қўлим кетмандаю кўзлар кўсақларнинг саноғида.

Тилим шўх яллада, доим хаёлимда баланд ҳосил,
Фикр текис суғормоқ бўлса, зеҳним сув қулоғида.

Узим ёлғиз эмасман, меҳнатин колхозда дўндирган,
Менингдеклар саноқсиз, мамлакатнинг ҳамма ёғида.

Бугун майдон кўрингай кўзларимга худди бир гулшан,
Зумуррад товланиб барг, пушти, оқ гуллар чаноғида.

Солар аксин тўлиин ой, кеча равшан, пахталар кўркам,
Умид куз мавсумидан, ҳам ғурурим пахта тоғида.

Нечук мен севмайин ўз меҳнатим, бу касбу коримни,
Менинг ҳиссам улуғдир, колхозим шуҳрат ва шонида.

Тўлиб шавқ, завқ билан мен, ялла қилсам тунда
сув бўйлаб.

Бўлар жўр менга булбуллар бу колхоз янги боғида.

Агар бошланса тўй, колхоз мироби чиқмасин ёддан,
Планлар тўлганида, яъни колхоз базми чоғида.

1950.

КОСОНСОЙ

Боғдир бу район, ўйноқи дарё шу районда,
Себарга билан жамбилу раъно шу районда.

Боғ сайр қилиб, кезса киши жилғани бўйлаб,
Жонга ҳузуру кўзга тамошо шу районда.

У «Олабуқа» сув ҳовузи, кўл бўйи яйлов,
Серолма Нанай, тоғ ила сахро шу районда.

Обод шу район маркази, озода, кўнгилли,
Сув тоза, ҳаво софу мусаффо шу районда.

Кўкрак ери кўп, ҳосили мўл, колхози бардам,
Қирларда битар донлари аъло шу районда.

ГЭС қувватининг кўплигидан тунлари равшан,
Кездим кечалар о, шу гўзал, о, шу районда.

Уч-тўртта бўлиб, ёзда саёҳат эта олсанг,
Ичмоққа қимиз яхшиси аммо шу районда.

Роҳат ҳақида сиз ука, кўп лоф ура кўрманг,
Бир ҳафтагина бўлмасангиз то шу районда.

1953.

ПАХТАКОР ЖУВОНГА

Кузда ҳар туп пахтадан юз шона кўзлар кўзларинг.
Шона кўзлашдан бўлак жоно, на кўзлар кўзларинг?

Уялаб эккан чигитлар барқ уриб кенг тахтада,
Бу усулни худди шахматдона кўзлар кўзларинг.

Ҳар чигитни кўз қаросидек авайлаб кузгача,
Минг муҳаббат, меҳр-муштоқона кўзлар кўзларинг.

Учраса гар ёт гиёҳ майдонда, бўйнини узиб,
Бўлғуси ҳосилга кўнглинг қона, кўзлар кўзларинг.

Ғўзалар ўпса этакдан, қайрилиб, аста силаб,
Худди у фарзанду ўзни она кўзлар кўзларинг.

Парвариш қилмоқда то пахтаи бўйнингни кўмгича,
Бўйнида ҳар шонани дурдона кўзлар кўзларинг.

Завқу баҳрингни очиб, кўм-кўк бўлиқ, кенг пахтазор,
Хоразмдан боқса, то Фарғона кўзлар кўзларинг.

1949

МАРКС НОМЛИ ҚОЛХОЗ БОҒИ

Айланиб биз кўп шаҳар, кезганда қишлоғигача;
Сайр қилдик пахта майдони, гўзал боғигача.
Қарши олмоқдан қулоч очди кулиб дарвозаси,
Айланибдир гулга ернинг шўра, янтоғигача.
Шарқираб ўйнаб ўтарда шўх, зилол сув ўртадан,
Яшнатибдир, бир қаранг, гул, сабза қирғоғигача.
Токлари таъзим қилиб, май тутди олтин жомида,
Соя солди, меҳрибонлик қилди япроғигача.
Сарғайибдир анжиру шафтоли меҳмонлар кутиб,
Айланиб қанду асалга ширақаймоғигача.
Ҳид тарқатмиш Булоқбошидаги кенг бу чаман,
Ўшдан то Андижон Хартуму Завроғигача.
Сайр этиб бир неча ўртоқлар бу «Маркс боғи»да,
Яйрадик биз эртадан то кун ботар чоғигача.

1953

БУЛОҚ БОШИ ЯЛЛАСИ

Қайнадим, тошдим букун, чунки Булоқбошидаман,
Қайнаган, тошган булоқларнинг кўзу қошидаман.

Кўкрагим тоғ сингари ўсди бу дўстларни кўриб,
Пахтаинг жони, Аровон тоғи ёнбошидаман.

Ишлаб оқ олтин учуи, пишган, чиниққанлар билан,
Истадим пишмоқ, чиниқмоқ, қайноқ иш-дошидаман.

Бирга бўлгандек қизиқ кунларда кенг майдонида,
Биргаман суҳбатда, чою нонида, ошидаман.

Гоҳ миниб от, гоҳ яёв, гоҳ «Победа»га чиқиб,
Бу районни сайр этиб, колхознинг извошидаман.

Боғу майдон айланиб кунлар, туғилдим янгида,
Чарчаган чоғим, йигитликнинг улуғ ёшидаман.

1949.

ЗЕБИНИСОГА ЖАВОБ

Кел э, муҳаббат эли, васл ҳам вафо бунда,
«Нигоҳи гарму адоҳойи дилрабо» бунда.
Шаҳиди бўлмоқ учун «дашти карбало» демаким.
Улиқка жону сенинг дардингга даво бунда.
Ўвони гар тиласанг тонгда, бенаво булбул,
Қиларга сайр чаман, келки, хушҳаво бунда.
Варақла дунёда бор ҳар китобни, э ошиқ,
Сенинг у излаганинг, яъни муддао бунда.
Етувчи қадринга чин ёру ошнони десанг:
Етувчи қадринга чин ёру ошно бунда.
Қидирса бахту вафо дунёдан агар дўстлар,
Ҳаёту бахту бақо, завқ ҳам сафо бунда.

1946

МАО ЦЗЕ-ДУНГА

Устингда халқ кийган бир оддий либос,
Бутун Чин номидан жилмаяр лабинг.
Кенг кўксингга боқдим, озодликка хос
Хитой тупроғидек сермазмун ва кенг.

Хитой Компартияси оғир жангларда,
Чиниқди тобланди ўткир яроғдек.
Энди сен бош бўлган буюк партия,
Халқингнинг умиди, юксалар тоғдек.

Табассум қилсанг сен, бир олам мазмун,
Кулкинг, олти юз миллион халқнинг кулқуси,
Бир олам қаҳ-қаҳ ур, ўртоқ Мао Цзе-дун,
Қаҳ-қаҳангдан ёвларга ларза тушгуси.

Кўҳна «Чин-мо-чин»да бир янги жаҳон,
Жаранглар олти юз миллион халқ саси,
Ўқилур жабҳангдан туганмас дoston,
Курашлар романи, жанглар қиссаси.

Улуғ Россиянинг тарихи каби,
Курашларда Хитой тарихи узун.
Сизни чиниқтирган Ленин мактаби,
Соғ-саломат бўлинг, ўртоқ Мао-Цзе-дун!

1962

АРҒУМОҚ УСТИДА

Арғумоғим ўзим каби шўх; лобар,
Чопар бўлса дашту дарё баробар,
Унча-мунча ғов кўринмас кўзига,
Парваришлай бу шунқорим — тулпорим.

Бундай отлар совхозимда оз эмас,
Арғумоқлар кишнашади басма-бас,
Синалур от улоқ ортган кезида,
Синов кунлар мададкорим — тулпорим.

Олма кўзим, сергак, қамиш қулоғим,
Паккасига олдин етар улоғим.
Яхши отлар сигналур йил кузида,
Йигит дейди: номус-орим — тулпорим.

Сағриси кенг, оч биқину эчки бош,
Оғир кунда оч қолса ҳам сербардош.
Мардга ишонч туғдиради ўзида,
Олдин бориш чин шиорим, тулпорим.

Кенг яйловда шўх-шўх қўшиқ айтарман,
Йўртиб-елиб, совхозимга қайтарман.
Тоғлар ошсам қаҳратоннинг музида,
Мададкорсан, жон тулпорим, тулпорим!

1945.

САМОЛЕТ УЧГАНДА

(Халқ қўшиғи вазнида)

Кўкда лочин, қарчиғай,
Боқсам кўзларим тингай.
Осмонда парвоз қилган
Лочинимдан ўргилай.

Кўкка боқсам, ёр боқди,
Лочиндай қанот қоқди.
Баланд-баланд учиши
Менинг кўнглимга ёқди.

Ким деганда ёр дедим,
Шундай ёрим бор дедим.
Осмондаги карвонга
Менинг ёрим Нор дедим.

Учиб чиқса осмонга,
Гул ташлайди нишонга.
Мен ишқида тебрансам,
Шох ташлайди ҳар ёнга.

Ёр кетди кўкдан нари,
Юлдузлардан юқори

Ерим пастлаб учганда,
Назар ташлар мен сари.

Сайрар шўх-шўх дуторим,
Қайтгунча севган ёрим.
Келса қахрамон ёрим,
Садқаси бўлсин борим.

1944.

ҚИЗ СЕВГИСИ

Менинг севгим ҳар хил гулга ўхшамас асло,
Хазон бўлмас гуллар каби, куз келган чоғда.
Мени севган ёр булбулга ўхшамас асло,
Баҳор келиб, ташлаб кетмас куз бўлган чоғда

Мақтанмайман, ёрим эмас оламда танҳо,
Миллион-миллион мард йигитлар йўлдоши ёрим.
Қўшиғимнинг ҳар бандида бир аҳду вафо,
Вафодорлик дилда фикрим, тилда шиорим.

Униб, ўсдим, нурга тўлган, кулган замонда,
Йўлим гулшан, туним равшан, кўнглим беғубор.
Утган бўлса, олдин кўп қиз доғу армонда,
Мен ҳур қизман номим Иқбол, ёрим Бахтиёр.

1954.

А В Г У С Т

... чарос кўзли тоқзор кўз сузиб мента,
Бир хўплам шарбати маст-аласт этди.
Лабни энди бурсам қойил, таҳсинга,
Олмалар ҳуснини баркка беркитди.

Анорзор жилвадан алвон товланиб,
Боғбоғ манглайида кўрсатса жило,
Анжир кун чиқмасдан олдин уйғониб,
Дейди:— энг наҳорда мени, марҳабо.

Август эртасининг зўр нашъаси бор,
Ковун, тарвуз пишган пайкал устида.
Маззаси бир олам, кўм-кўк, беғубор
«Гурс кетди» таъм берар ҳатто пўстида.

Кўшиқлар, яқиндан гоҳ узоқлардан,
Меҳнатдан, ялтирар манглай-пешона.
Эркалаб маъраган ёш бузоқлардан,
Хабар олар шағдам, колхозчи она.

Мевазор пушти ранг гул ёйиб ҳар тонг,
Олтиндек кўринар кун ёйилганда.
Августда, сиз колхоз боғида тунанг,
Шундай дилбар, шинам мавсум келганда.

Августда пахтазор кўкқарға шойи,
Кезсанг кезгинг келар анҳорни бўйлаб.

Ҳаёт нашъасини қилиб хиргойи,
Севганинг ҳақида бир қўшиқ куйлаб.

Август — ширин-шакар, август — кўркам ой,
Август табиатга ясар кўргазма.
Э шоир, ажойиб, пишиқчилик, бой
Шу ойда ёзмасанг, қўй, майли, ёзма.

1945.

БАҲОР

Бир йиллик умрни, бир баҳор дерлар,
Қўшилди умримга яна бир сана.
Чиқиб намойишга лозазор ерлар,
Умрим баҳорини қилар тантана.

Ҳаволар мусаффо, боғлар озода,
Майсалар — ўспиринликнинг мўйлаби.
Лола қадаҳида арғувон бода,
Шаббода қарорсиз, шўх қизлар каби.

Уватга чўнқайган нуроний бир чол
Синчиклар оламни, қимирлаб боши.
Оппоқ тоққа қараб, тутамлаб соқол,
Дер:— сувдан сероб қил, э мироббоши!..

Тракторлар ернинг танобин тортиб,
Дала сўқмоғидан пишқириб ўтди.
Ялланинг авжи кенг осмондан ортиб,
Тракторчи йигит қичқириб ўтди.

«— Кўнглимни қилганман сенга ҳавола!..»
(Қай қизга ҳавола бўлган бу кўнгли?..)
Қўшиқдан янгради чексиз, кенг дала,
Аста кулиб қўйди шунда Орзигул.

Яллани ванг қўйган ишчан, жонсарақ
Қиз-жувон! Яшилга бурканган дала!

Енглар шимариглиқ, сочлар чамбарак,
Меҳнат бошланганда сўз қолар чала.

Шиорлар яшнатди қир тепасини,
Қизил байроқ ёйди кўклам штаби.
«— бажарсин, инсон ўз вазифасини,
Заррин тола ёзмай кўк офтоби!...»

Сеялка бўғзигача ботганда ерга,
Норғул билаклар ҳам ерга чўзилар.
Зеҳн солиб жувон севгили эрга,
Лаблар таҳсин ўқиб, кўзлар сузилар...

Баҳор, муҳаббатни кўзгаб қитиқлар,
Дарахтлар безанар келинчакнусха.
Қуёш гоҳо кулиб, гоҳ булут йиғлар,
Уйғонар, чинқирар қурту қумурсқа.

Қалдираб, дўл сочиб, гоҳ чақиб яшин,
Кичик жилғаларни сой қилган баҳор,
Тўкса иссиқликни қуёш оташин,
Дунёни нур билан бой қилган баҳор.

Бир шохдан минг мева, бир дондан минг дон,
Қолхоз омборини тўлғизган баҳор.
Бериб булбулларга боғдан ошиён,
Нур сочиб, борлиқни тўйғизган баҳор.

Э колхоз, ғайрат қил, мавсум ўтмасин,
Ердан чигит унсин, яшнатсин баҳор.
Пахтадан тоғ ясар, кузда ҳур ватан,
Ҳозир парваришлаб, яйратсин баҳор.

1965.

НАМАНГАН ХИРГОЙИСИ

(Халқ қўшиғи вазнида)

Наманган бораман, создир ҳавоси,
Мевалари ширин, дарднинг давоси.
Узум узсам узумзордан бир шингил,
Асалман дер, ширинликда даъвоси.

Анорзори менинг зеҳнимга ёқди,
Кўкламда боғ пушти маржонлар тақди.
Кузда анжир узсам, кўриб боғбони
Ўткир бу деб, аста жилмайиб боқди.

Ҳар кўчадан сувлар ўтар шарқираб,
Тоққа боқсам, қор кўринар ярқираб.
Кундузлари қилдим сайру саёҳат,
Гулбоғида, кўл бўйида салқинлаб.

Учқўрғон соз, Норин дарё қирғоғи,
Менга ёқди Қайқидаги гулбоғи.
Намангандан чиқса, бундан кўринар
Ҳарсиллаган паровознинг чироғи.

Борганимда Ғова билан Олмоста,
Иложим йўқ бир кеч тунаб қолмасга.
Кўринадиган кўм-кўк яшнаб Наманган,
Тоғ устидан аста боққанда пастга.

Чортоғ суви — кўп дардларнинг шифоси,
Ўйнаб ўтар ўртасидан дарёси.

Сахроликдан чиқиб, кирди ҳосилга,
Сир бўйида Гурумсарон саҳроси.

Намангандир Фарғонанинг гулбоғи,
Янги қишлоқ: Унҳаёт, Тошбулоғи.
Хўб яйрашиб қилдик сайру томоша,
Яқин бўлди районларнинг йироғи.

1953.

ПАХТАЗОР МИСРАЛАРИ

Ишлов дамларида иссиқ ҳар нафас
Ҳосил фарзандига бўларкан доя.
Ҳозирги вазият сўз билан эмас,
Кузнинг ҳуқуқини қилсин ҳимоя.

Сафарбар бўлганда виждон, номус-ор,
Ачиқ тажрибанинг чекланар ҳадди.
Ҳа, денг виждон аҳли, яшасин диёр,
Тезроқ кўтарилсин пахтазор қадди.

Бордир заводларнинг ҳайқириғида
Унган чигитларнинг ҳаққи-ҳиссаси.
Ҳатто, фабриканинг чақириғида
Жаранглар, улуғвор колхозлар саси.

Шоирнинг шеърию олимнинг илми,
Шу қоғоз орқали элга тарқалур.
Езилур қоғозга мактаб таълими,
Пахта — халққа ҳурмат, пахта — кўзга нуру.

Ёзда терлатганда қуёшнинг тиғи,
Терламас колхозчи куз минбарида.
Чопиқ мазмунида кузнинг тортиғи,
Ҳосил табассуми куз дилбарида.

Ҳар эгат шеър бўлса, шоирдир колхоз,
Ҳар гектар пахтазор — шуҳрат достони
Қуёш нури, шеърлар — ерга пардоз,
Сермазмун зўр китоб — пахта майдони.

1948

ХОРАЗМА ПОЕЗД КЕЛДИ

Халқимиза давлат ёри,
Темир йўл халқнинг мадори.
Қўнғиротдан Хива сори
Поезд келди — поезд келди.

Созанда бошла базмингни,
Ёз шоир тоза назмингни.
Яқин қилиб Хоразмингни,
Поезд келди — поезд келди.

Йўл захматин қилиб барбод,
Қум воҳани қилиб обод.
Хоразм элин этмоққа шод
Поезд келди — поезд келди.

Замонамнинг чавандози,
Қумни титратиб овози.
Роҳат бериб қишу ёзи
Поезд келди — поезд келди.

Қийин ишни осон қилиб,
Бекатларни бўстон қилиб,
Халқ оғзида дoston қилиб,
Поезд келди — поезд келди.

Раҳмат, улуғ рус халқига,
Ургатди меҳнат бахтига.

Бўлдиқ темирйўлга эга,
Поезд келди — поезд келди.

Энди эмас Тошкент узоқ,
То еткунча икки ён боғ.
Ёр кутгали юринг, ўртоқ,
Поезд келди — поезд келди.

1953.

ЮРАК ТАЪРИФИ

Топар доврұқ чин инсон ҳам юракдан,
Унга шуҳрат, шараф-шон ҳам юракдан,
Томирларда кезар қон ҳам юракдан,
Деманг қон, бу ҳаёт, жон ҳам юракдан.

Юракнинг шуҳрати дунёга сиғмас,
Юрак тўлқинласа дарёга сиғмас,
Агар тошса, у кенг саҳрога сиғмас,
Ҳайиққай шеру арслон ҳам юракдан.

Юракдан бўлмаган «дўст»дан ўғир юз,
Юраксизлар билан ўртоқлигинг уз,
Юракли дўстни топу суҳбатинг туз,
Емассан сўнг пушаймон ҳам юракдан.

Улуғ жангларда ҳам ютган юракдир,
Ериб ёв қаъласин ўтган юракдир,
Оловларга ўзин тутган юракдир,
Ватан кўксига қалқон ҳам юракдан.

Юракдан қилди меҳнат, бўлди обод,
Чин ижоддир, юракдан бўлган ижод,
Уни қўймай ўқир авлод-авлод,
Езилса шеър, дoston ҳам юракдан.

Юраксизларни халқ кўрқоқ, дегайлар.
Унга ҳеч бўлмагин ўртоқ, дегайлар.

У, бир шўр, бенум тупроқ, дегайлар,
Келар инсофу виждон ҳам юракдан.

Замондош дўстларим чиндан юракдош,
Ҳамиша ҳамнафас, ўртоғу йўлдош,
Юракдан раҳбарим Компартиям бош,
Замон ҳам, давр-даврон ҳам юракдан.

1944.

МОСКВА ДАН МИННАТДОРМАН

Ота бўлмоқ ўзи, зўр бахт, саодат,
Мендек оталарда йўқ зарра армон.
Байрамни қутлуғлаб, кеча ёздим хат,
Она ҳам қўл қўйди, мушфик, меҳрибон.

Уғлим Москвада ўқийди, бунда
Мен унга тилайман умр, истиқбол,
Айтсам хурсандлигим тўлиқ мазмунда,
Москва боғига мен қўйдим ниҳол.

Қоронғу ҳужрадан чиқмаган бўлса
Шоир Муқимийнинг интраши-саси,
Уғлим конвертидан оларман бўса,
Езган мактубида ҳаёт қиссаси.

Москва ўз уйим, ўз ўсган жойим,
Қанча яқин билсам, шундай туйилар,
Кезар Москвада бу кўнгил доим,
Шу ширин умрлар, шу тотув йиллар...

Чин орзу шу эди, яна не керак,
Фарзандимга берар Москва таълим.
Кремль жом урса, бир урар юрак,
Уйғонар мен-ла тенг, қизим ва ўғлим.

Сендан миннатдорман, улуғ Москвам,
Жонажон Партиям, буюк давлатим,

Сен бор, совет халқи кўрмас ғам, алам,
Бахтим, қароргоҳим, донғим, савлатим.

Мен совет шоири — мен бахтиёрман,
Яхшилар қатори ёдланар отим.
Доим садоқатда мен барқарорман,
Сенинг мадҳинг куйлаб ўтгай ҳаётим.

1954

АНДИЖОН ИЛҲОМЛАРИ

Кундан-кун обод десам,
Ҳақиқатнинг чин сўзи,
Халқ бахтиёр, шод десам,
Етмас мақтовнинг ўзи.
Истеъдод, ижод десам,
Кўкда порлар юлдузи,
Яша ҳур авлод десам,
Лаббай дейди минг, юзи.
Андижон илҳомлари,
Улуғвордир номлари.

Нефть десам, қайнар булоқ,
Ҳаммада завқ, иштиёқ.
Олдинги олис тутаб,
Энди яқиндир йироқ.
Машинада еткуча
Э кўзлар, тинмасдан боқ.
Олдин эди кундуз — тун,
Энди тун — Илйич чироқ.
Андижон илҳомлари.
Тонгдан ёруғ шомлари.

Пахтазорни кезганда
Етди меҳнатнинг гашти.
Улуғвор бўлган туйғу
Қалбга етиб ўрнашди.
Қўшиқлар янграб, тарқаб,
Завқу шавқ турди, шошти.

Озода боғ меҳрига
Шоир кўнгли эргашди.
Андижон илҳомлари,
Узумзор ишқомлари.

Обод, кўркам, озода,
Илҳомбахш боғлари кўп.
Боғбонлар софдил, содда.
Гул узган чоғлари кўп.
Кутгандан ҳам зиёда
Дўсту ўртоғлари кўп.
Имконлари омода,
Яқин-йироқлари кўп.
Андижон илҳомлари,
Боғларда оромлари,
Ҳурмат билан ёдланар,
Кўпларининг номлари.

«Калинин» колхози, 1955.

МАЙ ТОНГИДА

Бир қучоғ гул уздим шу тонг боғимдан,
Терай, гулзор кезиб гул терай яна.
Шаббода тарқатиб бўй қучоғимдан,
Ейилсин жаҳонга, қилсин тантана.

Гул терган чоғимда ўтар кўнглимдан
Қизил майдондаги саф-саф ўртоқлар.
Агар гул улашсам, етмас бир гулдан,
Еткиз гулларингни, э гулшан-боғлар!..

Бугун қишлоқларда — колхозда байрам,
Саф тартиб чигитлар, барг ёзиб чиқди.
Кўзни узмай ундан колхозчи, ҳардам
Кўклам намоёнишин кўрди энтиқди.

Сахро лола тақди, май ойи баҳор,
Алвон безаклардан кулди кошона.
Чопиқ шавқи билан колхоз беқарор,
Майдон кўзгусидан кўргач нишона.

Қайси бир дўстимнинг, айтай номини,
Қайси бир ўртоқни ёд этмай бўлгай.
Қўл сиқиб, табриклаб улуғ айёмин,
Гул тутиб, кўнглини шод этмай бўлгай.

Завод-фабрикаларда йигитлар, қизлар,
Яйловда қўй боқиб, най чалган чўпон.

Бир олим тоғ қазиб маъданлар излар,
Бири тилсим очиб, ердан топар кон.

Бири илму фандан дарс бериб элга,
Бири замон севган куй ижод этар.
Бири ўз нутқини нақш этиб дилга,
Бири ўз халқининг тарихин битар.

Биттаси чўлга боғ этса ораста,
Биттаси фабрикада ўктам ҳунарманд,
Бири донгдор бўлмоқ орзу-ҳавасда,
Бирининг шеърдан халқлар баҳраманд.

Бири кўкда шунқор ё шаҳбоз лочин,
Бири чегарада юрт посбони,
Бири тиб илмига ёзиб қулочин,
Улуғ замонанинг ҳақим — Луқмони.

Айниқса мактаблар остонасига
Ранг-баранг гуллардан ёзсам поёндоз,
Муқаддас билимлар қошонасига
Қалбдан ташаккурим қанча айтсам, оз.

Гул терган бир менми? .. Кўп дўстлар термиш!
Кенг, қизил майдонни гул тутиб кетди.
Боғлар ҳам шу тонгда гулларни пеш-пеш
Ғунчасин очди-ю, улгутиб етди.

Бу замон, гулларга тўлган ҳур замон,
Ҳур замон халқига гул қучоқ-қучоқ.
Шавқимиз, ялламиз тингласин жаҳон,
Улуғ айёмингиз муборак, ўртоқ! ..

1948.

МЕНИНГ ОВОЗИМ

Тинчликни иштаймиз халқлардек ҳарвақт,
Тўйларда айтилсин биз ёзган ўлан.
Шеърӣ мазмуниimiz ҳаёт, ҳурмат, бахт,
Ижодий манбадир бизга ҳур Ватан.

Биз гулшан яратдик, боғ туздик чўлга,
Шу ҳаёт боғида серҳосил ижод.
Келажак орзулар тўлган кўнгилга,
Умрлар давоми — умидли авлод.

Китоб қўлтиқлаган кўркам йигитча
Умрлар чароғин ёндирмоқ учун
Улуғ Москвага жўнади кеча,
Уқиб, орзумизни қондирмоқ учун.

Ҳур қизлар сочининг ҳар толасига
Келажак кунларнинг мазмуни пайванд,
Бахтиёр ҳаётнинг рисоласига
Дебоча бўлолгай албатта фарзанд.

Порлоқ шу замонда ҳар жон, ҳар ҳаёт
Дейди: — мева берсин қўйган ниҳолим.
Тинчлик бўлсин, унсин, ўссин зурриёт,
Бўлсин замон севган файласуф, олим.

Бизнинг қалблар каби миллион қалбларни
Банд этган орзулар, чин, олий ният,

Совет Иттифоқи — тинчлик маскани,
Халқлар дер:— яшасин тинчлик, ҳуррият.

Миллионлар қатори биз чекдик имзо,
Урушга, ўлимга, ваҳшатга қарши.
Ширдир тинч яшаш, бежанг, бенизо,
Битсин империализм дунё талаши!..

1952.

О И Л А Д А

Уксинаман, юзга ажинлар кириб,
Сочнинг оқи бошда кўпайган сайин.
Қанчаки ёш ўтса, умр «эскириб»,
Янги рақам ёшда кўпайган сайин.

Севинаман уйда ўғил-қизларим
Мақтабидан қайтар экан кечкурун,
Уй тўладир икки ёним, тизларим
Банд этишиб, сўзлари ҳам шовқин-ун.

Энг кичиги эркаланиб, энтикиб,
Берса ҳисоб менга узоқдан-узоқ,
Қаттаси жим, дарсга кўзини тикиб,
Эртаги «5» шавқида сериштиёқ.

Кичкинанинг анча ғурури баланд.
Қатта мисолдир у учун ҳар нима.
Кунда қилар дарсларидан баҳраманд
Кекса Александровна — муаллима.

Уксинаман, ёшлигим ўйлаб кетиб:
Қоп-қора уй, лампачироғ, ҳафтияк.
Ёшлик ўтиб кетди, кўча чангитиб,
Уксинаман, ўйланиб, ушлаб ияк...

Севинаман Москвадан келса хат,
Езса ўғил ўқиши, аҳволидан.

Завқу қувонч қалбга тўлиб қатма-қат,
Севинаман даврию иқболидан.

Томчи келар онасининг кўзига,
Езганига кўзни тикиб ўлтириб.
Бир нималар деб яна ўз-ўзига,
Ўғли отин айтар оғиз тўлдириб.

Келса хати, оилада қўлма-қўл,
Ўқилади бир неча бор, қанча кун.
Москвани онага мақтаб нуқул,
Дейди:— салом йўллади дорилфунун.

Ҳозир учун, она бўлишга асос:
Маърифату онгу билимли бўлиш.
Шу кун учун ҳамма оналарга хос
Бурч ўзи шу. Энг муҳим ишдир бу иш.

Серболалик бахт бу, ўйинчоқ эмас,
Лекин унинг шарти шу: тоқат керак.
Баъзи кишиларда бунга йўқ ҳавас,
Дейди:— буқун, эртаги роҳат керак...

Умр йўлининг тош, тикани, дашти бор,
Ўтмаса бу йўлни, мурод бўлмагай.
Тарбиянинг онага хос гашти бор,
Қим эринар, охири шод бўлмагай.

Севинаман, бир нечага отаман,
Севинади, бир нечага она у.
Бахту шараф нурига мен ботаман,
Бахту шараф нурига парвона у.

Чорак аср ўтди, бу ёшлик йироқ
Бизлар учун, лекин ўқир боламиз.
Ўй тўла нур, дил тўла завқ, иштиёқ,
Меҳру-муҳаббатла нафас оламиз.

Ўксинаман, ёшлигим ўйлаб кетиб:
Қоп-қора ўй, лампачироқ, ҳафтияк.

Ешлик ўтиб кетди, кўча чангитиб,
Уксинаман, ўйланиб, ушлаб ияк...

Севинаман, мен гул узиб кезмаган
Боғдан ўғил истагича гул узар,
Севинаман, мен бир умр сезмаган
Муъжизалар ҳақида сўз юрғизар...

1953

П А Р Т И Я М

Сен яшарсан бу ёруғ қалбларда ҳар он, Партиям,
Сен юрак қалбларда оққан тоза бир қон, Партиям,
Сен билан топдим билим, покиза виждон, Партиям,
Қим шараф-шон истаса, сенсан шараф-шон, Партиям,
Сен билан яшнайти ижод, худди бўстон, Партиям.

Партия, кундуз қуёш ҳам кечалар моҳим ўзинг,
Раҳбарим, орқасуянчим, йўлда ҳамроҳим ўзинг,
Зеҳниму фикрим, иродам ҳам қароргоҳим ўзинг,
Равнақим, бахтим, мадорим, бошла, сен, доҳим ўзинг,
Сен билан авжим баланд, бердинг сен имкон, Партиям

Партия, энг яхши дostonимга сарлавҳам ўзинг,
Партия, бердинг маҳорат, мактабим лавҳам ўзинг,
Шеър ёзсам яхши мазмун, яни ўлчов ҳам ўзинг,
Яхшилар таърифиди энг яхши ўхшов ҳам ўзинг,
Йўлга солган сен ўзинг, ёзганда дoston, Партиям.

Мен тирикман — биргаман йўл бошла,
фармонингдаман,
Гар команданг бўлса, от сурмоққа майдонингдаман,
Қайнаю ижод этай шу яхши давронингдаман,
Гоҳ қалам, гоҳи қурол ушлаб, мудом ёнингдаман,
Сен биландир шуҳратим, шонли қўмондон, Партиям.

Мен адашсам кўрсатиб, оламда зоҳир бўл дединг,
Шеър баҳридан қадр топу жавоҳир бўл дединг,
Дарс ўқитдинг менга, ўз касбинга моҳир бўл дединг,
Қадр еткиздинг, улуг халқинга шоир бўл дединг,
Мен яшайман сен билан, то умр бор, жон Партиям.

1942.

ПАХТАБОД

Бўлганим бор, Пахтаободда — Қўқонқишлоқда,
Кузда, қишда, гоҳ кўклам — ерга ишлов чоқда,
Гоҳ сузиб дарёда, суҳбатлар қилиб қирғоқда,
Дам олиб айвонида, Чиртак¹ бўйи, гулбоғда,
Қадри олтинга баробарликда бой тупроқда.

Ғайрату ишга муҳаббатни қилиб халқ ихтиёр,
Энг баланд ҳосил олиш қасдида ҳар кун беқарор;
Юргизиб ҳар туп кўсак устида фикру эътибор,
Пилладан ҳосилни мўл олмоқ учун ҳар йил баҳор
Ҳар чевар қизу жувоннинг зеҳни тут япроқда.

Келтирар халққа шараф-шон, ғолибона меҳнати,
Дилда завқу тилда ялла, меҳрибона меҳнати,
Ўз ишига ишқибозу ошиқона меҳнати,
Бахт шудир, шуҳрат шудир — бу ҳур замона меҳнати,
Ортдириб хурсандчиликни ҳамма дўст, ўртоқда.

Борса ким, ҳурматланар қиш, ёзи одамгарчилик,
Қадр-қийматлаш улуғ, пардози одамгарчилик,
Бу район овозаю — овози одамгарчилик,
Қилди миннатдору юз бор рози, одамгарчилик,
Пахтаобод — Андижондан озгина нарироқда.

1949.

¹ Чиртак—шу райондаги машҳур, тиниқ анҳор.

МИРЗАЧУЛ ТИЛИДАН

Умр кўрдим кўп аср, етмай ҳисобу сонига,
Учрадим бир қанча бегу хонига, султонига,
Кўп жаҳонгирлар бўяб кўксимни халқнинг қонига,
Берди жон кўплар Темир қатлида ҳар бир онига,
Сўрмади ҳеч ким: оқар бу сув нега, дарё нега?

Қаҳр кўрдим кўп аср, лабларда кулки кўрмадим,
Жабр кўрдим мен тикандан, гулни балки кўрмадим,
Ташна тупроғим асрлар сув тиларки, кўрмадим,
«Сир» умрлар мен томонга интиларки, кўрмадим,
Сувни кўрдим, етди кўнглим орзу армонига.

Ер очиб, кавлаб ариқлар, ёнидан кенг йўл қилинг,
Кўп экинг дубу чинорлар, соя-салқин мўл қилинг,
Боғ қилинг атрофини, кетгунча гулшан-гул қилинг,
Қудрати зўр халқ, агар не истаса кўнгул, қилинг,
Садаю шамшод дарахти ўтқазинг йўл ёнига.

Чўл эмасман энди мен, боғингда гулзоринг дейин,
Ваҳшийликдан воз кечиб, не хоҳласанг, боринг дейин,
Боғ дейин, гулмен дейин, шўх сою анҳоринг дейин,
Ҳам ўзимни пахтага ҳар кузда омборинг дейин,
Айланиб энди қақир чўлдан ҳаётнинг қонига.

Шона кулди пахтада, юз ҳасрату доғ ўрнида,
Сув оқиб, себаргалар ундирди янтоғ ўрнида,
Гул униб, булбул келиб, у қарғаю зоғ ўрнида,
Сувларинг сингиб вужудимга сарифғ ўрнида,
Мен кафил, қўшмоқ учун юз ҳисса пахта, донига.

1844.

ВАТАН ИШҚИ БИЛАН

Қонди меҳрингга сенинг ишқингга тўлган кўксимиз,
Доимо тоғдек, улуғ давронда улкан кўксимиз,
Хур ватан кўксинг сенинг, жон кўксимиз, тан кўксимиз.
Шу Ватан кўксиди эркин гулга буркан кўксимиз,
Халқ яшар ўз қўлда ўстирган чаман ишқи билан.

Кўкка боқсанг, минг пўлат лочин учар, эркин қанот,
Ерга кўз солганда, миллион элу халқ озод ҳаёт,
Янги даврон, янги инсон, янги унвон, янги от,
Тоғда минг-минг йилги конлар топди йўл, ёйди бисот.
Янги-янги ихтиро ҳам янги фан ишқи билан.

Бахтиёр халқимиз, улуғ юртнинг улуғвор халқимиз,
Бир тепар кўкрак, улуғ мақсад учун ёр халқимиз,
Йўқлаган чоғда Ватан, лаббай учун бор халқимиз,
Шону шуҳрат, азми-қудрат бизда тайёр халқимиз,
Куйимиз янграр ҳамиша шу Ватан ишқи билан.

Поймол бўлмас оёқ остида мангу кенг чаман,
Ажралар жондан оёқ ости қилишни истаган,
Тупроғи нондек азизликда муқаддас бу ватан,
Қайси ёв тумшуқ тиқар, унга жавоб шу дафатан:
«Э ўлимтиқлар келинг, гўру кафан ишқи билан. . .»

Тинч ҳаёт истар совет халқи, яшашда барқарор,
Қўлда мустаҳкам ирода, дилда мустаҳкам қарор,
Мақсади, фикри, борар йўли жаҳонга ошкор,
Истаги юксак, иши ҳақ, асли тинчликдир шиор,
Юрти обод, халқимизнинг яшнаган ишқи билан.

1946.

ҲАР ДОИМ

Мамлакатим қирғоғига,
От чопсам, отим етолмас,
Меҳрим тушди гул боғига,
Қўзим телмурмоқдан толмас.
Менинг боғим, менинг жойим,
Ҳар доим, ҳар доим, ҳар доим.

Гул водилар, юксак тоғлар,
Зўр дарёлар, тинч денгизлар.
Новатор, ишчан ўртоқлар,
Қўшиқ айтган чевар қизлар,
Пахтазор майдон, шўх сойим,
Ҳар доим, ҳар доим, ҳар доим.

Қўл чўзсам етгай йироққа.
Украин эшитар овозим,
Қўшиғим ёқиб қозоққа,
Грузин соз қилар созим.
Бахт билан ялтирар манглайим,
Ҳар доим, ҳар доим, ҳар доим.

Шиорим янграр кўп тилларда,
Мақсад бир, мазмун бир, дил ҳам бир.
Борармиз шу улуғ йилларда
Метин қўл тутишиб маҳкам, бир.
Халқпарвар давлатим — паноҳим,
Ҳар доим, ҳар доим, ҳар доим.

Йўлбошчим бор — доно Партия,
Йўл олдим мен ёруғ шу йўлдан.
Қўлларимдан тутиб Россия,
Оғалик кўрсатиб кўнгилдан.
СССР — менинг қароргоҳим,
Ҳар доим, ҳар доим, ҳар доим.

1961.

Сув бемалол, халқ бардам,
Иш режали, дон етарли,
Меҳнатга ғайрат далда.
— Мўлжалимиз юз центнер,
Бу қир бермас ундан кам.
Қирда айб йўқ, ҳормай-толмай
Парваришда амалда.
Қир бошида бир тепалик
Кенг даланинг штаби,
Шу тепадаш кўз ташласанг
Ҳар яқин, ҳар йироққа:
Кетсиз бахмал пахта майдон
Чайқалар денгиз каби,
Тўлқинларанар боқсанг юрак,
Кўз етолмас қирроққа.
Ҳаёт қайнар собиқ чўлда,
Қизлар сочи турмаклаб,
Йигитлар енг шимаришиб,
Голибона, мардона.
Езнинг ҳар бир парвариши —
Куз ҳуснига бир пардоз,
Мўл ҳосилнинг тантанаси —
Бу, кўкламнинг сайили,
Шубҳа йўқдир, кенг бу қирлар
Қўшар бўлса мўл ҳосил:
Ватанига берган ваъда
Бажарилар албатта.

Янвийл, 1950

МАРҒИЛОН — ИПАК ШАҲРИ

I

Илгариги ҳоли аён Марғилон,
Қосиб учун эди зиён Марғилон.
Қўйни тўла қосибу бечорага,
Қимсасизу уйсизу оворага.
Шойи эмас, ўтди бутун ғам тўкиб,
Ёши томиб шойисига, нам тўкиб.
Гоҳ кўтариб «тиғ»ни, «гула» йиғлагай.
Гоҳ кўшиғу, гоҳи кула, йиғлагай,
Гоҳи тузиб, гоҳи ёзиб «тандивор»,
Симкори оз, уйдагилар нонга зор,
Гоҳи кўзи ичра «давон» ўрнашиб,
Гоҳи келиб бўғзига жон, ўрнашиб,
Оиласи очу ўзи хор эди,
Арзимаган чой пули, симкор эди.
Унда қулоқ солгувчи йўқ арзига,
Топганини кунда бериб қарзига,
Умр бўйи биргина тўн кўрмаган,
Тўнни қўйинг, нонни бутун кўрмаган,
Усти-боши мингта ямоқдан дарак,
Дўппида гул ўрнига ёрдан дарак,
Ўзи тўкиб, лекин яланғоч эди,
Меҳнатнинг эвазига оч эди.
«— Дутарим тинг-тинг этади,
Марғилонга этади,
Марғилоннинг қизлари
Аччиғ олма экади.
Аччиғ олма пишибди,
Тор кўчага тушибди.

Тор кўчаси тор экан,
Йулда баззоз бор экан,
Қосибларнинг қизлари
Бўз кўйлакка зор экан...»¹
Оқсоқоли, девқори, пирзодаси,
Савдогари, растачи «озода»си —
Хўжайини, касб эгаси қул эди,
Пуллари кўп сўзлари маъқул эди,
Қосиб ўзи бўзу алақларга зор,
Ишхона зах, эски, қоронғу ва тор,
Қанча чевар, уйда ип йигирар,
Қуним ўтар шунчаки... деб, йигирар,
Игна билан чок суғуриб, чок тикар,
Қайғу билан кўкси бўлиб чок, тикар,
Ялла қилиш, дилга овунчоқ эди,
Қайғию ғам доимии ўртоқ эди,
Ўтди шу тарз унда чеварлар куни,
Шойига нақш бўлди жигарлар хуни...

II

Фарғонадир ёки Фароғонадир,
Пахта, ипак ҳосилига онадир,
Фарғонанинг нашъаси бор, баҳри бор,
Ҳосили мўл қанча район, шаҳри бор,
Тоғу адр кўксиде гуллоласи,
Дарёсида, сойда шалоласи,
Сувлари шўх, ўзлари шўх халқи бор,
Ҳосил учун бой ери, тўқ халқи бор,
Қадри баланд нарса нима: шунга бой,
Нефть, кўмир, меваю олтинга бой,
Боғларининг ҳусни — чаман гуллари,
Гул шохида яллачи булбуллари,
Кенг далалар бошига барқут ёпиб,
Барқут эмас, балки ипак — тут ёпиб,
Барги учун новда ёзар фаслида,
Қурт боқилар баргига ҳар фаслида,
Уч даҳадан сўнг, кўмилар пиллага,
Барглари қурт алишар тиллага,
Тортиқ ётар юртга чеварлар уни,
Ўз ишини яхши севарлар уни,

¹ Халқ кўшиғи.

Ҳадъя қилар халққа ипак, оқ жужун,
Тоza ҳарир атласу юмшоқ жужун.

III

Келса баҳор, май кийими лола ранг,
Рашк қилиб, лоланинг аҳволи танг,
Киймишимиз шойи, ипарқоқлар,
Бир-биридан нозигу юмшоқлар.
Кўрди буни бизга муносиб шаҳар,
Ҳамма ҳунарманд, ҳамма косиб шаҳар,
Яхши ҳунармандга макон — Марғилон,
Атлас ила шойига кон — Марғилон.
Шойи кийиш расм замон аҳлига,
Биттаси тан, биттаси жон аҳлига
Хўп ярашар, атласи қизларга хос,
Шойиси жон, атласи жонон либос,
Кийса уни боғда, жило кўргузур,
Қоматини шунда расо кўргузур,
Боғ ичида гуллари камёб анор,
Кийса қизил шойи, ловуллаб ёнар,
Бир нечадир атласимизнинг хили:
«Баҳри қарам», «Одми»си ҳам «Табдли»и,
«Шоти қапа» — нусхаси машҳурроқ,
Бошқасидан чехраси манзурроқ,
«Баҳри қарам» — майсадаги жилғача,
Унгимагай ювса у кўп йилгача,
Ҳар бири ҳам бир-биридан тоза ранг,
Пушти, сариғ, зангору оқ, ғоза ранг,
Ранга солар, олдин ипак банд бўлар,
Боғлагувчи анча ҳунарманд бўлар,
Нозик ҳунар анча «Авирбанд»лик,
Бунга керак уста ҳунармандлик,
Қолса «Авирбанд» бўғими оқ билан,
Ранг берилар «танда»ни бўғмоқ билан.
Жон томири бўлса ипак, қони ранг,
Оқу, қизил, савсару осмони ранг.
Техникадан ҳамма иш осонлашиб,
Кетди ҳунарманднинг иши жонлашиб,
Борган эдим, артели: «Киров» экан,
Бунда, ҳунарманд кишилар кўп экан.
«Атласим шоти қапа

Сиз ҳам кийинг, жон опа,
Баҳри карам келтирган
Поччамдан бўлмаг хафа.

Кўйлак кийдим оқ шойи,
Боққа чиқай, жон ойи,
Ўтган замон бўлганда
Чиқар эдим анойи...

Кўйлак тикдим форма,
Янгича кўкракбурма.
Артель модда тиктирдим,
Ким тикди деб, дўқ урма.»

IV

Энди ҳунарманд иши офат эмас,
Меҳнатининг касри касофат эмас.
Аҳли ҳунар «мани бозор»дан йироқ,
Турмуши ҳам бир-биридан яхшироқ,
Ошди букун ақл ила эс санъати,
Нақшу нигор, янги нафис санъати,
Янги шаҳар, янги макон — Марғилон,
Яхши ҳунар аҳлига кон — Марғилон.
Янги бино, янги кўча, боғлари
Бўпти шинам, янги жаҳон — Марғилон.
Берди Совет халқига шойи либос
Фабрикаси — шуҳрати шон — Марғилон.
Соддагина таърифим этгин қабул,
Жон Марғилон, жон Марғилон.

1942

ГАТИРА-
ЮМОР

**ФЕРМА СИГИРИНИНГ
ХИРГОЙИСИ**

Сутимни шопириб, берар Шодмонга,
Юқини ялашга қўяр Ризвонга,
Қатигим сузмасин осар айвонга,
Қаймоғим тортиқдир келган меҳмонга.

Терар сут жирини кув ҳам сепара,
Бринзам бозорга бўлар рўпара,
Маскам ширин бўлса, менга ҳам қара,
Сариғ ёғим белаб еганда нонга.

Дўлта чиқса ёғдан, ҳай-ҳайлаб есанг,
Еб туриб, кўп еди, оз берди десанг,
Вақтида ем-хашак, кунжара берсанг:
Улашсанг ҳам етар, дўст, қадрдонга.

Ферманинг плани тўлмаса, кўп гап,
Мажлисда сўз олиб, ёлғонни пуркаб,
Сут бермас сигир деб, бор айбни тўнкаб,
Емонлик ҳаммаси мен бир ҳайвонга.

1952

**К У Н Г Л И Э Г Р И
У Л Ф А Т Т А Ъ Р И Ф И Д А**

Феъли-атвориға лойиқ:
Қилмиши бузғун тушар,
Қўйса булбулга тузоқ у,
Қарғаю кузғун тушар.

Унга ҳамроқ бўлса ҳар ким,
Йўлда етгай бир шикаст,
Сувда юрса кема ғарқу
Дарёга тўлқин тушар.

Қимки ҳурматлаб уни
Ўтқизса атлас, шоҳига,
У ҳасадли кўзларидан
Кўрпага учқун тушар.

Қим суянса дўст билиб,
Унга кўнгилдан, бегараз,
Устига уй йиқилар ҳам
Бошига устун тушар.

Ҳар киши унга яқин ўлтирса,
Бўлса ҳамтовоқ;
Чойига тушгай чибин,
Ичган ошига жун тушар.

Яхшилик қилсанг унга,
Туҳмат қилиб у бир куни;

Яхшиликнинг касрига —
Албатта сенга хун тушар.

Бу замон ундай кишилар
Кирдикорин фош этиб,
Кўп яшай олмас ёмонлар,
Қўлга у бир кун тушар.

1946

У Л А Н

Ф у р с а т а л и

— Ҳо, бораман деб эдим, келдим етиб,
Ер бошида кутишинг мени жазм этиб.
Кенгаш куни берилган ваъданг қани,
Юрибсанку от чопиб, йўл чангитиб?

Б е ғ а м х ў ж а

— Жон оғайни, ёз келмай, келдинг нега,
Уч ой бўлмай кенгашнинг ўтканига?
Сен ҳам роса от чопиб, ҳовлиқардинг,
Сен ҳам мендек, ютуққа бўлсанг эга.

Ф у р с а т а л и

— Ютуқ-ютуқ деганинг, ютуқ-ютуқ,
Чиқмадими ҳовлиқиб, чарчов ҳордиқ.
Узангидан тушмасанг шу аҳволда,
Бу йил куз ер чизасан, бунга шак йўқ.

Б е ғ а м х ў ж а

— Унча ишинг бўлмасин колхоз билан,
Қараб тургин, тўлади кузда план.
Оқ олтиндан хирмонда тоғлар ясаб,
Айтишарман сен билан шунда ўлан.

Ф у р с а т а л и

— Айтишишда эмас гап, қилар ишда,
Меҳнат қилиб, колхозни яшнатишда.
Улан айтсак ярашар кўкламда ҳам,
Кенг далада меҳнатни қайнатишда.

Б е ғ а м х ў ж а

— Юр ҳовлига, чой ичиб, сўзлашайлик,
Енбошлашиб, кўкламни куйлашайлик.
Фойдали деб, мен бўза солдирганман,
Вақтинг бўлса, уч-тўрт кун бўзлашайлик.

Ф у р с а т а л и

— Енбошлашиб, уч-тўрт кун ичсак бўза,
Эсизгина минбарда айтган сўз-а...
Чигитларнинг ўрнига унса бўза:
— Кузакдами унади шўрлик ғўза?

Б е ғ а м х ў ж а

— Сендан яхши моҳирман ўз ишимга,
Ташвиш қўшма сен келиб, ташвишимга.
Тракторлар ремонтдан чиққанча йўқ,
Мен кенгашда сўз бериб қайтишимга.

Ф у р с а т а л и

— Айтган сўзинг бошқайди, қурултойда;
«— бажараман кўп ишни февраль ойда...»
Ўз сўзингнинг устидан чиқмас бўлсанг,
Қуруқ сўздан колхозга нима фойда?

1953.

ЧОРВА «АНСАМБЛИ»

Қишининг ярмига бормай, колхозда ем-хашак тортилди.

Гарамнинг ҳоли узунқулоқ Ҳангибоевга маълум эди, қулоқма-қулоқ бу хабар бошқа эшакларга ҳам етиб, ўзаро хиргойи бошладилар.

Фурсат ўтмай, бу гап колхознинг бутун чорвасига ёйилди. Қовоғини солиб, қозигини судраб, ичкари оғилдан Матбуқа полвон чиқиб келдию елкасини чиқариб, ўртада гапга аралашди.

Охурга чиқиб, соқолини силаб турган Абдукарим така унга аҳволни тушунтирди, ҳамма чорва тўрт оёққа туриб, билганларича гапга аралашдилар, гап пишди, хуллас калом, ҳаммалари бир ансамбль бўлиб, билганларини куйлаб, Матбуқа полвоннинг кетидан колхоз правлениеси томон равона бўлдилар:

Қўчқор ва совлиқлар

Правление, эшит сўзим-ма!..
Ем-хашакка тикдим кўзим-ма!..
Тўйдир қорним, қишда боқиб-ба!..
Кўклам сана сўнгра кўзим-ма!..
Ош устида пўстдумбам, гўштим-ма!..
Бир ҳиссага ўн ҳисса кўшдим-ма!..
Эт ёпишди, бориб суякка,
Бепарволар кўлига тушдим-ма!..

Туя ва бўталоқлар

Ун жонга оз, бир боғ похол,
Хўп ишлатиб, шу бўлди ҳол!..

Кўзни бўяб, найранг қилиб,
Сотган бўларсиз эҳтимол!
Солгин похол, бер кунжара,
Ғулу, ғулу, ғулу!.. Дурустроқ қара

Ҳўкиз ва сигирлар

Бошлиқ, шу ҳам гап бўлди-мў.
Колхоз учун наф бўлди-мў!..
Сутни соғиб ҳам ишлатиб,
Чорвани алдаб бўлди-мў!..
Боғлиқда бизлар чорасиз,
Қишда хашак, кунжарасиз,
Сутни челақлаб оласиз,
Инсофингиз шу бўлди-мў!..

Айғир ва биялар.

Ҳи-ҳи-ҳи-ҳи, йўқку ғарам,
Қишда боқиб, бердингми дам?
Куз, ёз ва кўклам ишлатиб,
Қантарганинг, қилди алам.
Қайси бозорга кетди ем,
Хўп ишлатиб, қиш бўлса жим!
Кўкбедани тортар дилим,
Бемехр экансиз мунча ҳам!

Эшаклар

Эҳхо!.. Мудир топсин камол,
Гўштим ҳарому куч ҳалол!
Қўйни сўйиб, ошни қилиб,
Айшингни сургин бемалол!
Улса-ўлар, қолса-қолар,
Ҳечким «е» деб, олмас хабар!
Оч қолса мол: халққа зарар,
Сиз унда кар, биз бунда хар!

Така ва эчкилар

Ушлаб соқол, тортишди ғам:
— Бааа!.. Барибир, бермас карам!
Оз-моз хашак қилсин карам,
Ем кўрмасак ҳам, им-бааа!..
Гўшгда сифат йўқ, бизда сон,

Қассобга ёғ, бизларга жон.
Бизни кўпайтирмоқ осон,
Олсин хабар у, им-бааа!..
Бошланди концерт шу кеча,

Чорвага тўлди кенг кўча,
Чиқди дарахтга кўргали
Бир тўп хўроз, макиён, жўжа.
Бунга мудир ҳайрон эди,
Ферма бутун вайрон эди.
Чорва оёққа турди жим,
Эълон қилар Абдукарим...
Сўз бошлади сўнг Матбуқа,
Чаккасида катта тўқа,
Чорва мудирга ҳўмрайиб:
— Айтинг, мудир, кимларда айб,
Биз не гуноҳ қилдик,— деди,—
Иш бўлса интилдик,— деди,—
Бизлар учун ему хашак
Ғамланмаган бешубҳа-шак!
Биз унда оч, сиз бунда тўқ,
Сиз уйда айтарсиз кўшиқ!..
Бошланди чорва ялласи,
Тушди мудирнинг калласи,
Тўплаб ҳушини, бўлди танг,
Бўлди қулоғи ҳам батанг,
Ҳар ҳажв бир ўқдек ботиб,
Ухлолмади уйда ётиб.
Куз чоғида безътибор
Қолди бажарилмай қарор.
Қиш кирди, бепарво-фалак,
Ём ҳам хашакдан йўқ дарак.

1958.

И К К И З В Е Н О

...Звено баъзиси бор. У, ҳамма имконга эга,
Кўклами таъмину куз чоғи шараф-шонга эга,
Ери йўл устида, соз супаси, меҳмонга эга,
Ҳосилот кунда шу ер устида, суҳбат қурилиб...

Звено баъзиси: ер арриғ ва у кўздан чап,
Тегди кўкламда ўғит оз, унга қолганда тежаб...
Бошқага тегди унинг нормаси, сиз қилманг ажаб,
Яна таъна эшитар «арпасини хом» ўрилиб.

Битта ер, икки звено, ўзлари пасту баланд,
Она бир, тарбия бир, иқлими бир тенг фарзанд,
Бир сиздан хафа, аммо бири сиздан хурсанд,
Биттаси ер чизару биттаси сўзлар керилиб.

Баъзи колхознинг шу хил ишлари ҳайрон қилади,
Иш усулини суюқлаштириб, айрон қилади,
Обрўйни йўқотиб, бурдини вайрон қилади,
Совур ишдан кишилар, ҳафсаласи сўндирилиб.

Ҳал этар ишни кадр, техника, ҳар колхозда,
Пишмагай пахта қуруқ сўз ва баланд парвозда,
Парвариш топса экин, қунт қилиниб ҳар ёзда:
Кузи ҳал, ҳосили мўл, тўлди план дўндирилиб.

Боқса бир кўзда агар, ҳамма звено ишига,
Ҳам қулоқ солса ютуқ, камчилиги, ташвишига,

Гап билан меҳнати тенг келса, баҳори, қишига,
«Сен оға-ини» демасдан, ҳаммани тенг кўрилиб.

Кўтаринг пухта кадрларнио талтайтирманг,
Сув уриб қўлтиғига, шаклини шалпайтирманг,
Усаётган кишининг фикрини калтайтирманг,
Беркитиб қилса хато, яхши иши бўрдирилиб.

Жонкуяр бўлса раис, билса у ишнинг кўзини,
Дўқ эмас, астагина ўтказаолгай сўзини,
Ҳаммани кўрса у тенг, ҳурмати ортар ўзининг,
Шуҳрати, донғи ошар, орқада қолмас сурилиб.

Звено қанчаки бор, ҳаммаси ҳам бир звено.
Бирининг ҳосили мўл, борми бўлак ҳикмати ё? ..
Бири хирмонда чизиб ер, еди мажлисда сазо,
Боқди ер остидан у, аста раисга бурилиб.

Бошлиғи кўрса узоқ йўлни, қадрдонлашди,
Ҳаммага бир қаради — мушқули осонлашди,
Халққа у бўлди яқин, колхоз иши жонлашди,
Яшнади колхози, тош устида гул ундирилиб.

1953.

ЭРТА КЕЛИНГ

(Бюрократларга қарши)

Бораман эрта туриб, «эрта келинг»нинг кетида.
Упка қўлтиқда, қоғоз қўлда, шошиб йўл четида.
Мен қабулхонада, кўз катта эшикнинг бетида,
Кутиш ҳар кундагидек, кўп киши турган эди-да:
«— Вақти йўқ, бошлиғимиз иши шитоб, эрта
келинг».

Ўтди уч ой шу йўсун, энди қачон бўлгай деб,
Чиқаман аста-секин, уйга жўнайман қайтиб,
Пойма-пой, тилга нима келса, ғурунглаб айтиб,
Нафасим ичга тушиб, юрагим ҳоли кетиб,
Ўйласам мингдан ошар ўрта ҳисоб «эрта келинг».

Яна ўйлаб кечаси, эртани мўлжаллайман,
Қаттиқ-қаттиқ гапириш қасдида сўз танлайман,
Юрагим бермаса дов, унга умид ёллайман,
Эртани жазм қилиб, ўзни сафарбарлайман,
Бораман эрта яна, яхши жавоб: «эрта келинг».

Бу каби «эрта келинг» боғлаб олиб чарм юзига,
Қолиб ижоду тириклик, ишонарман сўзига,
Сарғайиб, бақраяман секретарининг кўзига,
Дуч келиб, иш тугаган чоғда, йўлакда ўзига:
«Бўлди кеч, чарчадимۇ айниди тоб, эрта келинг».

— Майли, хўп, эрта келай, эртага биткайми ишим?!
«— Кутаман, эрта келинг!» Ўтди шу тарз ёзу
ҚИШИМ,

Йиртилиб янги ботинка, титилиб, эскиди шим,
Ваъдадан битди қулоқ, юзда кўпайди тиришим.
Ҳаммасин ёзсам агар катта китоб—«эрта келинг».

Бу каби «эрта келинг»лар, кўпни сарсон қилади,
Бурдининг нархи тушиб, ваъдани арзон қилади,
Олдин у рост кўриниб, охири ёлғон қилади,
«Эрта»дан ип йигириб, эшади, арқон қилади.
Олинг, арзон сотаман, бўлса камоб «эрта келинг».

Тўлди қўйним неча бор ваъдага — пуч ёнғоққа,
Ишониб, сиздек улуғ, ҳурмати бор ўртоққа,
Сабаби: гапга нўноқлик, мени зор қилмоққа,
Юрагим без-без этар, гоҳи келиб-кетмоққа,
Жуда кўпга чўзилиб, қилди хуноб «эрта келинг».

1950.

БАЪЗИ «ОШНО» ЛАР ҲАҚИДА

Найласин ошнанг сени серақча кармон бўлмаса,
Доимо сен орқали айши фаровон бўлмаса,
Боқмагай, мушкул иши сен ила осон бўлмаса,
Тоғ қазишдан не ғараз, остида бир кон бўлмаса.
Дўстляикдан маъни йўқ, дардингга дармон бўлмаса.

Баъзилар ёлғиз сенинг ширин сўзингга дўстлар,
Баъзилар кўз ошно кулган юзингга дўстлар,
Баъзилар ёғлиқ палов, берган тузингга дўстлар,
Орқадан кессак отар, кўрса кўзингга дўстлар,
Ошна бўлмас сенга, то ош билан нон бўлмаса.

Ошнолар баъзиси кўркам, тавоно бўлса ҳам,
Хушбичим, хушфеъл ҳам сўзлашда доно бўлса ҳам,
Яллагчи, улфатшунос, доим таралло бўлса ҳам,
Ҳамма вақт ёнингда, гоҳ жонингга оро бўлса ҳам,
Кеч у хил дўстдан, агар қалбида виждон бўлмаса.

Баъзилар виждон билан дўст, баъзиларнинг дарди пул,
Учраса сўзлар сенга у айшу-ишратдан нуқул,
Келса гар уйга, қилар юз нағмаю, савту-усул,
Очма дарвоза шунингдекларга сен эй оқ кўнгил,
Пишмагай офтобда гишт, остида хумдон бўлмаса.

Яхши, содиқ дўст топу, кел, сен қадрдон бўл унга,
Кунда меҳмон қил уни, ҳам кунда меҳмон бўл унга,
Ақл ўрган, кўнглин ол, тан бўлса у, жон бўл унга,

Тўғри сўз дўстлар учун жон садқа қурбон бўл унга.
Узма ундан дўстликни, сўзи ёлғон бўлмаса.

Баъзибир бемаъни «ошно» лардан умр борича қоч,
Мақтаниш ҳам лоф уришлардан тилидир бир қулоч,
Софдил, камтар, билимдон дўст учун кўксингни оч,
Яхшилардан сўз очиб, энг яхши сўз дуррини соч,
Тонг ёришмас то қуёш кўкда намоён бўлмаса.

1953

Танқид деганда сапчиб, ўт чақнади кўзидан,
Дўстлар насиҳатидан тил толди, жағи куйди.

Мажлисда фош этилди найрангу кирдикори,
Босди танин совуқ тер, кетди бутун мадори,
Кўзидан ўтди бир-бир ошиёси, рўзғори,
Созланди машқи пастроқ, ҳам тушди ерга тори,
Бағри туташди ғамдан, доғ бўлди, ёки куйди.

1953.

ТҮН ЯНГИ, ОДАТ ЭСКИ

— Аввалда бошқа сўзлаб, чиқди кейин чатоғи,
Мен яхши эр десам, у бўлди шаҳар саёғи,
Танҳо кезар театр, киною парки-боғи,
Мен ҳам борай десам гар, тез осилиб қовоғи,
Мажлис... баҳона, кетгай, қолгай совуб томоғи.

Усти башанг, кун ўтмай доим ияк қирилган.
Ўз мансабини сўзлаб, керилгани-керилган,
Юмшоққина гапирсам, тўмтоқ жавоб берилган,
Шовқин солиб дамодам, дўқлар қатор терилган,
Гап қайтарар эканман, бошда синар таёғи.

Ишдан келиб ҳамиша чойхона унга пакка,
Мен бунда йўлни пойлаб туну-кун бу уйда якка,
Улфатлари билан у пиво қуйиб челақка,
Ҳарпана ош, сотиб гап, овжи чиқиб фалақка,
Шилқиллатиб ичиб хўп, ўйнаб кирар сўлоғи.

Савлат десанг ваҳима, ҳеч маърифат йўқ унда,
Тўн янги, турмуш аммо энг эскича йўсинда,
Шапка бошида, лекин бор салла ҳам тугунда,
Уй усти оқ, сувоқли, ич мўрию, тутунда,
Ич сирини яширгай, бу устки ялтироғи.

Уйда қолиб, у деб мен, йўқ ҳали ҳам саводим.
Рўзгорни тебратишдир турмушда фикру-ёдим,
Уч бола ҳурматидан чиқмайди арзи-лодим,

Дерлар:— эринг шаҳарда активу катта ходим.
Доклад қилиб, эримнинг тозза толипти жоғи.

Докладини эшитган бир ёш жувон гапирди:
«— Бизнинг ҳуқуқимизни ёқлаб, чунон гапирди,
Қим хотинин ўқитмас!.. Сўкди, ёмон гапирди!..»
Келди шуқун эрим кеч, менга қачон гапирди,
Айтган гапи шу бўлди:— Уҳ!.. битди сабр тоғи!..

Турмуш қуриб узоқ йил, эшитмадим ширин сўз,
Бўлгайми ҳеч жаҳонда эр ҳам шу хилда беюз,
Мажлисида оташин нутқ, келганда, уйда ях-муз,
Бегонага мулоғим, илжайса қийшайиб кўз:
Ўз хотинига тўғнаб, турмушда чарви ёғи.

Келгай ҳавас, хотинлар мақташса эрларини,
Ҳурмат қилар эмишлар ўз эрлари барини,
Бордир саводи, илми, ҳар ёш, ҳар қарини,
Қўрмас кўзим қалам ҳам ёзмоққа дафтарини,
На бир билим китоби, на янгилик сабоғи.

Мендан бўлак хотинлар мендек эмас ҳаётда,
Тенгдир ҳуқуқи меҳнат, ҳар бир лавозимотда,
Турмушда тенг хотин, эр, ажрайди жинсида, отда,
Инсоф билан гапирсанг, бу, эр учун уят-да,
Доим уйда ҳуфтон, майхона шамчироғи.

Ўртоқларим сўрашса, дерман эримни ишда,
Доим шошар чиқишга, доим шошар киришда,
Келганда ётиб ухлар, мен ҳовли супуришда,
Финг деб кўрай, тепишда, бор-йўқни синдиришда.
Тез-тез синиб турар бу уйнинг идиш-товоғи.

Бу ҳақда ҳур замонга қилмоқчиман шикоят,
Эр икки юзлигидан, жонимга тегди ғоят,
Бойларча хулқи-атвор, фикр эскича наҳоят,
Ўнгида ҳўп қизил сўз, кўнгилда дину оят,
Қайнар уйимда тоқай бу эскилик булоғи?

МАККАЖУХОРИ МИНБАРДА

· Дейди маккажўхори
Соқолини тутамлаб:
— Энг серҳосил озиқман,
Ҳам чорванг ҳам ўзингга,
Тўқ бўлсин чорвам десанг:
Кўпроқ эку ол ғамлаб,
Тўқ қилишга мен қафил
От, мол, қўю-қўзингга.
Қанча қилсанг парварити,
Барг бир қулоч, поям ҳам
Уч метрдан бўлмас кам,
Ҳар тупимдан беш ўзак,
Ҳар ўзак — дон жуфтқариш,
Серҳосиллаб берсам ман;
Ем-хашакдан бўлмас ғам,
Сигир еса сут бўлгай,
Қўйлар еса ёғ бўлур,
От емига хўп боппан,
Семирар хўроз, товуқ...
Дунбулим сутли ошда,
Шўрвада қаймоқ бўлур,
Зоғарамни сиз айтинг,
Ширинликда шубҳа йўқ,
Поямни молга бериб,
Сўнг сутини шимириг,
Мени егандан кейин
Сут бермаса мен кафил,

Қўйни қилиб бўрдоқи,
Сўйинг, кемик кемиринг,
Ҳориган отлар еса,
Уйноқлар апил-тапил,
Аммо баъзи ўртоқлар
Қадримни билмас, экмас,
Эккандан ҳам отига —
«эқдингми-эқдим. . .» шу бас.
Мени кўп эккан колхоз,
Чорва қайғисин чекмас.
Соқолимнинг ҳурмати:
Сўзларим рост, лофим йўқ,
Қора экин ичида
Серҳосилу кам меҳнат,
Тариқ эмас, маккаман,
Хирмоним бор, қопим йўқ,
Озиқ бер, сув аяма,
Қил яхшилаб парвариш.
Силосим ферманг учун
Сақлаб цемент ҳовузда,
Чорвангга яхши овқат —
Таъминотман ёзу-қиш.

1954

БИР ГАП БУЛАР-КЕТАР ДЕБ...

Эски таниш раис бор,
Колхозига қадрдон.
Колхози анча илғор,
Пахтаси кўл, қири — дон,
Бир ёқда боғу гулзор,
Мактаб, идора, шийпон,
Куз келди, ҳамма тайёр,
Машинага йўқ «нимкон».
Юрди раис хиромон,
Бир гап бўлар-кетар деб.

Терганда қўшни колхоз
Терим машиналарда,
Очилди пахта қийғос,
Шоштирди... Биз агарда
Айтсак раисга бироз
У қилди бизга зарда,
Бу куз ҳаво келиб соз,
Бўлди сабабчи, парда.
Қўл чўнтагида, меҳмон,
Бир гап бўлар-кетар деб.

Колхозда пахтамыз мўл,
Аммо теришда қўлда,
Термоқ раисга маъқул,
Шу эскича усулда.
— Тер тоза, қўлда, бўл-бўл,
Йўқ янгилик кўнгилда.

Ёмғир ёғиб, бўлиб ҳўл,
Кунлик плани «О»да,
Қопу тарози сарсон,
Бир гап бўлар-кетар деб.

Мажлисда нутқ қулочкаш,
Сайрар тамоғни қоқлаб,
Машинадан бўлиб ғаш,
Қўлда теришни ёқлаб.
Колхозчиларни алдаш,
Келса машина сақлаб,
Танқид қилинса, терлаш,
Музлашда, оҳ-воҳлаб,
Бебурду ваъда ёлғон,
Бир гап бўлар-кетар деб.

Ишланса ерга ҳар йил,
Тобора ҳосил ошгай.
Тобора ҳосил ошса,
Шунча теримчи шошгай.
Бир сўзни то демай тил,
Колхоз раиси тошгай.
Бир янгилик десанг, қил,
Эски ўжар туташгай,
Қўлда терилса осон,
Бир гап бўлар-кетар деб.
Сўнгра егай пушаймон
Бир гап бўлар-кетар деб,

1953.

ЭРТА БОШЛАНГАН САЙИЛ, КЕЧГА ҚОЛГАН ВАКИЛ

...Бири ош устида баковулбоши:
— Тезроқ ошни элту илдам чой таши!..
Бири қўшиқ айтар, бири сөз созлар,
Атрофда қарсағу «урра»... қийғослар.
Чирманда бака-банг, карнайлар ват-вут,
Қош қоқиб, қўл силтаб ўйнайди Ёқут.
«Фото мухбир» келиб, олмоқда расм,
Монтёрлар тортмоқда радиога сим,
Чиқимсиз экранга олмоқлик учун,
Кинохроника сайилдан мамнун.
Тўпланган кекса-ёш қилар ҳангома,
Ёзилди бир қулоч хат-табрикнома:
«— Яшасин, кадрдон полвон универсал,
Ремонтдан тез чиқди, соғ, тўкис-тугал!..
Узоқда тириллар бир «майин» овоз,
Ўўллар майсалардан ёзар поёндоз.
Универсал кўринди шу пайт йироқдан,
Қарсақлар урилди бирдан, ҳар ёқдан,
Шудгорга у кириб келганда аста,
Устидан сочилди гул даста-даста.

Четда вакил билан колхоз раиси;
Раиснинг юзида шодлик белгиси,
Вакил, нимагадир, бўғилган, диққат:
— Кўкламда сайилга ким берди рухсат?!..
Ҳозир сайил эмас, ер ҳайдаш вақти.
— Бу келган универсал, сиз айтган НАТИ
Ўз бурчин бажариб, қачонлар кетган

Ер тайёр, экишнинг фурсати етган,
Жўяклар тортганда эпчил универсал,
Серунум ишидан, кетмонлар ўсал!
— Нега мени кутмай ҳайдалди ерлар?
Мен сизга кўрарман чора, тадбирлар!
— Айб бизда эмас, тез келган кўкламда,
Сизни қандай кутсин, ғанимат дамда!..
Анча олдин тушдик биз бу йил ишга,
Бу сайил, ҳайдашга эмас, экишга.

Вакил ҳамма айбни кўкламга қўйди,
Раис ишдан қолиб, вакилдан тўйди...
Вакил ўзини оқлаб, катта акт тузди,
Универсал пишқириб, майдонда сузди,
Вакил дер: — кўрсатинг салқин бошпана,
Ёмғирдан қўрқаман, офтобдан яна!..

1952

ҚУРУҚ ГАП ҚУЛОҚКА ЕҚМАС...

Чорвалар тўпланди катта оғилга;
Моллар ёнбошма-ёнбош, елкама-елка.
Сигир, ҳўкизларнинг қовоғи тушган,
Сўрашади: — нима гап, нима гап экан?..
Чорва мудирлари кириб, ўқиди рўйхат:
— Сигир неча адад, ҳўкиз неча адад,
Соғин сигир қанча, текинхўр қанча?..
Йиғилди сигирдан то бузоққача,
Кўрдилар мудирни, кеккайган хасис,
Тиш кавлаб, гапирди: — ем-хашак танқис,
Ҳозир қиш кунда... тўплаш!.. қийин!.. кам!..
Баҳор яқин... ердан унар майса ҳам...
Сероб бўлса колхоз сиздан аямас,
Сиз семирмасангиз, колхоз яйрамас.
Қаноат қилинлар ҳозир бориға,
Бўйсунинг правлениенинг қарорига,
Аста чайнанг моллар, секинроқ ютинг,
«Мо»ламай, келтириб беришим кутинг,
Ковуш қайтарманг кўп, бўлмасин ҳазм,
Тартиб ўрнатилсин, оғил турсин жим!..
Моллар жим, мудир аста келтирди мисол:
— Ваҳший ҳайвонлар бор, мисолга яққол,
Қўтас ҳам сиз каби чорва бир ҳайвон,
Унга на ем керак, на оғил, айвон,
Сизга оғил керак, ем-хашак керак,
Қанчангиз бел оғриқсиз, оғил бўлса зах,
Ем-хашак кам бўлса, маърайсиз чунон,
Қандай ҳайвонлик бу, мунча ширин жон?!..

Бу юғ урмас сизни, терингиз қалин.
Инсоф қилинг моллар, бизга ҳам қийин,
Бошпана йўқ дейсиз, ем дейсиз яна,
Сизга бермасмидик, бўлса бошпана.
Бу йилча ўтказинг қишни ялангда,
Ёз келса яйрайсиз офтобда, чангда.
Менинг бу сўзларим, сизларга ўгут,
Ҳозирча озроқ еб, кўпроқ беринг сут.
Сиз беғам бўлсангиз, ухласангиз кўп,
Шунда семирарсиз, бир оз жир битиб.
Кекса таргил буқа ҳўмрайиб боқди,
Қалласин силкитиб, ҳалқасин қоқди,
Қўзғалди ўрнидан, умм!.. деб, керийшди,
Ўртага чиқдию сўзга киришди:
— Иссиқ меҳмонхона, ҳар кеча тўкма!..
Жон мудир, хорлама, бизларни сўкма!
Ош еб чиқдинг ўзинг, гўштлик, қазилик,
Қўлни артгандан сўнг, эрмак деб, илик!..
Қовурғани ушлаб ғажидинг терлаб,
Бизга қаноатдан насиҳату гап!..
Сен бу мудирликни эплай олсанг қил,
Шунча чорва учун бир эски оғил,
Қаровсиз, хашаксиз, йўқолди сиҳат,
Қунжара ўрнига едик насиҳат!..
Чорва тўймай туриб, эл яхши тўймас,
Сенгачи, иссиқ уй, гўшт, мой бўлса бас!
Чорванинг ғамин е, ол хабар доим,
Насиҳат ўрнига бергин хашак, ем.
Шунда биз мудир деб, таниймиз сени,
Қуруқ гап қулоққа ёқмас, оғайни!..

«ТҮЙ» ҲАНГОМАСИ

Тўй бошланмасдан бир ҳафта олдин, «тўй қилув чининг қариндош-уруғ, қўни-қўшни, маҳалла-кўй ва ошна-оғайниларининг ташвиши ортди. Масалан, «тўй» қилувчининг катта онасига бир кийим дока, кичик онасига бир кийим чит, аммасига шол, хотинига атлас, болаларига кийим-бош, ўзига қийиқ, дўппи ва ҳоказолар...

Бу ҳоказолардан ташқари, маслаҳат ошига бир тоғора палов, хотинлар кенгашига бир сават сомса, ўчоқ ковлаш маросимига тўрт товоқ қовурма, қозон осиш маросими учун бир дастурхон патир керак.

Эртаси, «тўй» бошланишига, қўй етаклаб борсангиз, бу ўз ҳимматингизга боғлиқ.

Мана шунақа «лозим-омада»дан юрак олдирган бир ошнамни хуноби ошган вақтида учратиб қолиб эдим, десаңгиз, ҳасратидан олов чиқиб, эски урф-одатга муккаси билан ботган она, қайнана, амма-ва хотинидан бир соат шикоят қилди.

Ишим тикилинч бўлмаса ҳам майли эди, шошиб турганда, бу ҳасрат «лозим-омада»дан ҳам қийматга тушди, «ўзинг совет кишиси, бир идоранинг кўзга кўринган ходими, тушунган, билган одам бўла туриб, ўз оила аъзоларингга эски турмуш зарарларини тушунтириш ўрнига, сен ўз ихтиёрингни ўша анъаналарга топшириб қўйибсан, баттар бўл» деяй дедиму яна, ўлганнинг устига куйган бўлмасин, дедим.

Инсоф билан айтганда, унинг куйганича бор. Ишдан ҳориб келиши билан, хотини бир рўйхат тақдим қилипти. Бу рўйхатни томоша қилинг:

Бир жүра беқасам, саккиз метр шойи, иккита тұртинчи номерли галош, бир маҳси, бир ғижим рўмол, уч дўппи, беш кило мева-чева, бир нимта кўй гўшти, атрупа ва ҳоказо...

Угай холаси ўлиб кетган келинидан қолган қизни куёвга узатаётган бўладию шуларсиз қандай қилиб бориб бўлади...

Рўйхатни аста ерга қўйган ошнам маъюслик билан хотинига қарапти:

— Нимага менга қарайсиз?

— Ҳовлининг васиқаси қаерда эди?

— Васиқа ҳозир нега керак бўлиб қолди?

— Ҳовлини сотмасак, буларингни қаердан оламан?

— Вой, ўлганим яхши! Ўз қариндошларингизнинг тўйига топилган «лозим-омада», бизга келганда йўқми?! Ошна-оғайниларингиздан топа қолмайсизми!

Келиннинг йиғисини эшитгач, ошнамнинг ойиси билан аммаси ҳам уйга кириб келиптилар.

— Вой, нега йиғлаётибсиз, келин?

— Кўрмайсизми ўглингизни, ҳовлини сотамиз эмиш... Менинг қариндошим, бу кишига қариндош эмас экан-да, туғилмай ўлай, шунчалигини билганим-да, бу кишига турмушга чиқмаган бўлар эдим!

— Жон ўғлим, сенга нима бўлди, бу гапингни қариндош, маҳалла-кўй эшитса нима дейди, фалончи одамгарчиликдан чиқиб қолаёзипти демайдимми, хотинингни қариндошлари олдида ерга қаратмоқчимисан?

— Жон ойи, ахир, тушунинг! Мен бир ойликка қараган одам бўлсам, жўжабирдак жон, аёламанд бўлсам, ҳали у тўй, ҳали бу бешикка солар, келин чарлар!..

Ошнамнинг дўқидан, келиннинг йиғиси, кампирларнинг «андиша»си зўрлик қилган бўлса керак, рўйхатни чўнтакка солиб, кўчага чиққан жойида, «фалокат босиб», менинг дуч келганимни айтмайсизми...

Ошнамнинг ҳасратидан чанг чиқиб, менинг ҳам нафасимни бўғди, зарур борар еримдан кечикдим, оёқ устида суҳбатни газак олиб, тишни-тишга қўйишга мажбур эдим, ошнам жигаридан уҳ тортиб олиб, менга тикилди:

— Нима қилсам бўлар экан...
— Ҳовлини сотасиз, оғайни.
— Сиздан топилса... Ойликдан узиб юборар эдим.
— Лаббай. Тушингизни волидаи меҳрибонингизга айтинг.

— Бу нима деганингиз?

— Нима деганим бўлар эди. Айб ўзингизда, бундан баттар бўлинг демоқчиман. Сизни туппа-тузук одам десам, эскилик балчиғига чалқанчасига йиқилган одам экансиз. Наҳотки, ўз оила аъзоларингизга сўзингиз ўтмаса...

Ошнам аввал бош ликанглатиб, кейин мийиғида кулди:

— Муштумбоп десангизчи.
— Муштум ҳам гапми, гарсаки боп.
— Гарсакидан қўрқмайман-у, муштумдан қўрқаман.
— Ана энди ўзингизга келдингиз. Аммо, ўзингиз жуда муштумбопсиз.
— Ҳали ёзаман десангизчи.
— Мен, сиз бўлганимда, ўзимни-ўзим ёзар эдим.
Ахир, ўзингизда унча-мунча «шоир»лик даъвоси бор.
— Муштум босса, ёзганим бўлсин.
— Сиз ёзинг, муштум босади. Муштум учун мана шундақа фактлар керак.

Таниш машина учраб қолиб, тўхтатдим, суҳбатимиз кесилиб, хайрлашдик, орадан уч-тўрт кун ўтгач ошнам уйга илжайиб кириб келди:

«Тўй» деганда, аммамнинг дарди кетди, жон кирди,

Қўйса тўйда чит кўйлак, уйига жаҳон кирди,
Чиқди уйдан ош, сомса, қайтиб икки нон кирди.
Чўнтагим чиқим тортиб, кассага зиён кирди,
Эртаси яна, «тўй» деб, икки ёш жувон кирди.

Тўрт болаю, жуфт кампир, олдинда икки ёши,
Тоғара оғирлигидан, қинқайди бўйин, боши.
Тўйхона узоқ бўлса, етгунча совуб оши,
Офтобда қатиқ ичган, бегона қариндоши
Чарлапти никоҳ тўйга, тўйга оломон кирди.
Тўйхона ҳаловатсиз, ўлтиргани жой бўлса,
Жойлашгани кўп меҳмон, тўйхона сарой бўлса,

Тор ҳовлида халқ ғиж-биж, тўй бўлса, кирой бўлса,
Кош ошида гўшт бўлса, кош нонида мой бўлса,
Тўй кирмади ҳовлига, шовқину-сурон кирди.

Тўйхонада йўқ тартиб, ўн ошпазу, юз чаққон,
Келдингми дегувчи йўқ, бир четда турар меҳмон,
Ичкари тўзон, қий-чув, юзлар юлишишдан қон,
Ҳеч ерга сиғишмасдан, турганда ҳамма ҳайрон,
Тўйбошини қутлуғлаб, уч-тўртта пиён кирди.

Хуллас, хотиним чарчаб, беуйқу, ёғоч қайтди,
Тоғарани қўлтиқлаб, волидам эса оч қайтди,
Дастурхони ичида бир қўша қумоч қайтди,
Тўйхонада ётмоққа топмапти илож, қайтди,
Дейди: — уришиб қудалар, жанг бўлди, «қирон
кирди...»

У, «тўй» деса, безиллаб, тўёнага йўқ тоқат,
Тўй ҳам чиқадир ҳар кун, ҳар кун бузилар роҳат,
Тўй қилса биров, уйда юз ташвишу, минг кулфат,
Хотин қиладир жанжал, ўлгунча қилиб диққат,
Қўқсимга ботар наштар, дейманки,— чаён кирди.

Хўп яхши бўлар ҳозир, шу, янги замон тўйи,
Тўйхонага тарқалгай келган неча гул бўйи,
Стол тўла, ораста, янграйди ширин куйи,
Меҳмонлари ҳам хурсанд, тўйхонанинг обрўйи,
Бир ёққа йигит, бир ён қиз ила жувон кирди.

У, эскича тўй қурсин, на ҳурмату, на ором,
Тўёна агар қўшмай кўргинчи, қилар бадном,
Хотинни биров олса, бизларда «табиат шом»,
Бор қавму-қариндошга ташвишни атаб «тўй» ном,
Бу расму-русум, айтинг, тўйларга қачон кирди.

Бу шеърни ўқиганимдан кейин, юзига узоқ тикилиб,
бошимни қимирлатдим, бу қимирлатишимдан ошнам
ҳадиксиради:

- Камчилиги бўлса, айтинг.
- Камчилиги йўқ, аммо кам.
- Нимаси кам. Бундан ҳам узун бўлсинми.

— Узун бўлмасин-у, мукаммал бўлсин. Шеърнинг қаҳрамони кўринмаётипти.

— Шеърнинг ҳам қаҳрамони бўладими. Масалан...

— Масалан, ўзингиз.

— Қўйсангизчи, шундақа ҳазилни. Муштумга-я...

— Ҳа, муштумга. Ҳамма гап шунда.

Ошнам сўзсиз қолди, сўнг шеърни буклаб, чўнтакка солди.

— Буёққа узатинг, ўзим қўшиб қўяқолай.

— Майли, ўзим яна бир кўриб чиқиб, ўзимни бир ерига қистираман-у, кейин сизга олиб келиб топшираман.

Шеърни олиб кетганча, на шеърдан дарак бор, на ўзидан. Агар бирор ҳафтада ўзини қистириб, шеърни олиб келмаса, ёзишни биздан кўрсин, тагин, бу киши совет хизматчиси эмиш...

**А ҚИЛМИРЗОННИҢ
«ДОНИШМАНД» ЛИКЛАРИ**

(халқ ҳикояларидан)

ҲИКОЯНИҢ АЙТИЛИШ САБАБИ

Кенжабойга чол отаси деди:— Уғлим,
Уқиётган бу китобинг қандай илим?..
Кенжа деди:— Қўлланма бу, номи қонун,
Шу орқали ҳал қилинар мушкул, тугун!
Бу ҳақиқат, адолат бу.

Ота деди:

— Қим бўласан, буни ўқиб?

— Халқнинг суди.

Биз сўзлаймиз ҳақиқатнинг тили билан.

— Эски вақтда шу мансабда эди қози,

Қозилардан эдик бизлар кўп норози,

Бир қозининг номи эди Ақилмирзо,

Аmmo ҳозир халқ судидан ҳамма ризо.

Уйқисираб, кампир савол берди:— нега?

Кенжа деди:— Суянамиз биз қонунга,

Бу қонундан чиққан киши тортар жазо!

Чол бошлади:— Золим эди Ақилмирзо!

Бу қиссани Кенжа аста суриштирди

Чол сўз бошлаб, гапни гапга уриштирди:

А ҚИЛМИРЗОННИҢ ҚОЗИ БУЛИШИ

— Ақилмирзо қандай қилиб бўлди қози?

— Пул сарф қилиб, пошшоликни қилди рози,

Бой, муллалар зиёфатга қорландилар,

Мингбошию амалдорлар ёлландилар,

Юртимизнинг улуғлари бўлди меҳмон,

Улашганга сандиғидан чиқди ҳамён,

Тўнлар кийиб, ҳаммалари рози бўлди,
Шундай қилиб, Ақилмирзо қози бўлди.
Балоҳўрга ҳар кун тўлди меҳмонхона,
Фикри пора, айтар сўзи аҳмоқона,
« — Мирзо... Мирзо... » Хушомадга ит
боқмайди.

Хушомадгўй бўлмаганлар ҳеч ёқмайди,
Доно бўлиб, мушкул ишни «осон» қилар,
Пул бермаса, осон ишни сарсон қилар.
Ноҳақ ишни, «бу ҳақ иш» деб, пул тўплади.
Ҳақ ишларни «ноҳақ иш» деб, пул тўплади.
Чаласавод Ақилмирзо, юртга додхоҳ,
Елкасида банорас тўн, бошда кулоҳ.
Халқ нонини туя қилиш бўлди касби,
Сўзи маъқул, фикрида пул, қўлда тасбиҳ,
Бора-бора «ҳурмати» ҳам ошиб кетди,
Дунё тўплаб, сандиғидан тошиб кетди;
Пул тўлаган ўғриларга берар фатво,
Пулсиз арзлар қулоғига кирмас асло,
Қайга борса орқасида тўрт муттаҳам,
Камбағаллар арзга келса эшик маҳкам,
Ҳашаматли ичкарида қози ойим,
Келиб турган дастурхондан мамнун доим.
Қилган ишни қозига ҳеч билдирмайди,
Қози билса, ортиқча сарф қилдирмайди,
Хотинлар ҳам илтимосга келар тўп-тўп,
Қарнайчидан нима кетар, фақат бир пуф.
Қози ойим ичкарида ҳал қилар тез,
Жиноятлар бости-бости, ёпилар из;
Ташқарида Мирзо сўрар халқнинг қонин,
Куйдиради кўп шўрликнинг хонимонин,
Шу йўл билан Ақилмирзо узоқ йиллар
Қози бўлиб, чиқди кўзлар, синди беллар,
Халқ толиқди, ҳақиқатга етишолмай,
Пули йўқлар қози билан битишолмай,
Савлатидан от ҳуркади, хумдек салла,
Тўй қилишга безиллайди юрт, маҳалла;
Уни айтмай тўй қилганнинг жони нечта,
Камбағалнинг тўйи ўтар махфий кечда.
Қози, тўйдан тўн кийишга кўп ишқибоз,
Айтиб берай, Кенжа, қулоқ солгин бироз:

«ТҮЙГА ТАКЛИФ» ХАТИ

Ақилмирзо номоздан сўнг қилиб роҳат,
Етган эди, ошнасидадан келди бир хат,
Ошнасининг тўй қилиши ёдга тушди,
Боришини ўйлаб, кўзи отга тушди,
Хизматчига дели:— тўртта созанда топ,
Эрта тўйга жўнаш керак, чиқмай офтоб...
Тайёр бўлди икки карнай бир сурнайчи,
Дорбоз, қайроқбоз, кетида бир лаббайчи.
Қози билан тўйга бориш тансиқ бир иш,
Аммо уйни тинчителик, оғир ташвиш.
Бола-чақа уч-тўрт кун тинч бўлмоғига
Харжи керак... Қараб, қози қовоғига,
Тўй устилач пвл сўрашди, арз қилишди,
Бир оз ақча унади деб фарз қилишди.
Қози бирдан шовқин солди:— Бу қандай гап!
Бу аҳволда борсак агар биз ҳаяллаб,
Тўй эгаси нима дейди. Бўлинг тезроқ,
Хозирданоқ жўнаш керак, йўл ҳам йироқ.
Тезроқ чиқиб, рўзгорингиз тинчитинглар,
Қанча ташвиш бўлса, бошдан иргитинглар,
Ошнама жуда олижаноб, сахий бойлиқ,
Қозонингиз мой, тўй кунин чўмич мойдир,
Тўйдан сизлар хурсанд бўлиб, сўнг қайтарсиз,
Тўйдан нима тушганини сиз айтарсиз.
Саргардонга пуллар тўшар, ишлар йирик,
Аммо ҳозир айтиб қўяй: мен тенгшерик...
Тўшган пулдан бошқа берар пул, тўн, совға,
Қайтиб келиб таксим қилсам, қилманг ғовға,
Дарров бориб, оилани тинчитинглар,
Бу сирларни бошқалардан беркитинглар.—
Ўз сигирини сотди дорбоз, қилди тақсим,
Арзон-гаров қўлга тегди пул, бечиқим.
Эртаси кун қози билан жўнадилар,
Ёмғир ёғиб, йўлда бир кун тўнадилар.
Йўлда бўлган харажатдан Мирзо холис,
Ариқ байтал, арава қоқ, йўллар олис,
«Санъатчилар» бир-биридан эди содда,
От тортмади, юришдилар кўп пиёда.
Ақилмирзо бу тўйдан тўн эҳсон қилар,
Қазини-қарта, гўштдан тугун эҳсон қилар.

Бир ҳафта тўй бўлар дейди Ақилмирзо,
 —Тўй қилгандан сиз ҳам хурсанд, мен ҳам ризо.
 Менга тўпчоқ от миндириш ваъда қилган,
 Бўйимга боп банорасдан тўн тиктирган.
 Қайси биркун фалон тўйдан кундал кийдим,
 Қайга борсам, тўнни тўкис-тугал кийдим.
 Бу тўй жуда катта бўлар, иш жойида,
 Кўшхонангиз бўлар бойнинг саройида.
 Сўйдиарман тўйдан бошқа ҳаркун бир қўй,
 Нишоллани ит яламас, шундай бу тўй.
 Тунларда базм, кундуз кунлар бўлгай улоқ,
 Сизлар учун қайнаб тошар пулдан булоқ.
 Дўстим бойнинг кўнглида зўр орзу-ҳавас,
 Хурсандчилик билан ўтгай ҳарбир нафас.
 Айниқса сиз, қози билан келмоқдасиз,
 Келганларнинг ҳаммасидан сизлар азиз.
 Аммо шуни сизга ҳозир эслатгим бор:
 Тўйдан кейин, кўзингизни қилмасдан тор,
 Нима тушса, шундан менга узатасиз,
 Колганига, рўзгорингиз тузатасиз.—
 «Санъатчилар» нима ҳам дер бунга рози:
 — Сиздан ортса бизга бўлсин, жаноб қози...
 Шундай тўйга таклиф қилар сизни доим,
 Тўйга бирга олиб боринг бизни доим,
 Нима тушса ўша тўйдан, майли, арра,
 Бу тўғрида кўнглингизга олманг зарра.
 Сурнайчи ҳам сўзни-сўзга улаб кетди:
 Қози хурсанд, мўйловини бураб кетди:
 — Бирга борсак, ҳурматингиз ошиб кетар,
 Тўйбошилар кутмоқ учун шошиб кетар,
 Қимсан, фалон қози билан кепти. лейди,
 Қози, ошни бир товоқда епти дейди.
 Камбағалсиз, раҳмим келар сизга менинг,
 Йўкса, қози санъатчига эмасдир тенг...
 —Тўғри... Тўғри...— дейишдилар, таъзим билан.
 Ноғорачи мийиғида кулар экан,
 Унга қараб, дорбоз аста кисли кўзни.
 Фаҳмлатмасдан, бўлак ёққа бурди сўзни.
 Юра-юра бир қишлоқда тўхташдилар,
 Ундан ўтиб, бир саройга тўкнашдилар.
 Равот олди супурилган, пашша учмас,

Қози олди хурсандликдан эркин нафас:
 — Хайриятки, тўй бошланмай етиб келдик,
 Ошнам бойни тоза хурсанд этиб келдик,
 Бизлар келдик, энди, эрта тўй бошлангай,
 Ҳозир кириб, ош пишгунча ёнбошлангай.
 Аммо ҳозир, келганингиз ҳамма билсин,
 Биркун олдин тўйхонага халқ йиғилсин,
 Карнайчилар, бой чиқмасдан карнай чалинг,
 Ноғорачи, ноғорангиз тезроқ олинг...
 Карнайчилар пастдан туриб карнай тортди,
 Эшитганлар донг қотишиб ҳайрат ортди.
 Бир ёш йигит чиқиб келди, бағрин доғлаб,
 Қора дўппи тўн устидан белин боғлаб...
 Бу йигитча, ўлган бойнинг ўғли эди,
 Қози билан сўрашдию ёнди, куйди.
 Қози деди:— Хўш, бойвачча, тўй қачондан.
 Йигит деди:— Отам кетди бу жаҳондан,
 Уч кун бўлди, жойларига қўйиб келдик...
 Қози деди:— Букун бизлар, тўй деб, келдик,
 Тўйга таклиф қилинган хат теккан эди.—
 Ғазабланди йигит, қози мулзам еди.
 «Санъатчилар» ҳайронликда, мирзо тажанг,
 Бойнинг ўғли бу ҳолатдан бўлиб кўп танг,
 Афсус билан, бироз кўзёш тўкишдилар,
 Кириб аста фотиҳани ўқишдилар.
 Биров деди:— Хуш келибсиз, жаноб қозим,
 Карнай эмас, балки мотам тутмоқ лозим.
 Тўй бўлмаса, мотам учун келмайсиз ҳам,
 Хатни ўқиб, мазмунини билмайсиз ҳам.
 Қози олтиб хатни, деди:— Вожабо,
 Кўзим ўтмас... Уқиш учун, борми мулло?...
 Хат ўқилди: бой, бир табиб сўраб ёзган,
 Чойқоғозда тўрт жумлаю бир сўз экан.
 Ақилмирзо қўлтиғидан тарвуз тушди,
 Сигир сотган дорбоз ёниб, кайфи учди,
 Карнайчида лаб осилди, бари диққат,
 Сурнайчига ноғорачи қилар ҳасрат.
 Чирмандачи чирмандадек дўқиллади,
 Жўнаганлар орқасидан лўқиллади.
 Йўғон қози силлиққина йўлга тушди,
 «Санъатчилар» гоҳ бўғилиб, гоҳ кулишди.

Бири дейди:— Сузилмасдан қолди ошлар,
 Энди бизни қози домла қайга бошлар...
 Бири дейди:— Қозига тўн етмай қолди,
 Гўр қазилди, аммо кафан битмай қолди.
 Бири дейди:— От ўрнига тобут мингур,
 Уқимасдан хатни, қилган дўқини кўр...
 Бири дейди:— Қозимизнинг иши йирик,
 Нега десанг, отарга ҳам бўлди шерик.
 Бири дейди:— Қозим ўлсин, тўйга бормай,
 Хижолатдан ўлдирди-ку бизни, вой-вой...
 Ақилмирзо аравада, булар яёв.
 Қози тузган режа бўлиб, олғов-долғов,
 Гап қовушмас, бор гаплар ҳам аччиқ-чучук,
 Оч байталга қози ўзи бир оғир юк.
 Байтал арриқ, вақт бемахал, ўмган яғир,
 Аравада бир замбар гўшт, йўл ёнбағир.
 Аравакаш диққат, отни қамчилайди,
 Изгирин зўр, ёмғир — оз-моз томчилайди,
 Йўллар тайғоқ, тўрт туёқнинг тақаси йўқ,
 Қози хасис, аравакаш чақаси йўқ.
 Тортолмасдан, байтал шўрлик терга тушди,
 Ақилмирзо жаҳли чиқиб, ерга тушди:
 — Отга берган хашагимга мен норози,—
 Аравакаш кулиб, деди:— Жаноб қози,
 Уч кун бўлди, шўрлик хашак егани йўқ.
 Ҳақингизда ёмон бир сўз дегани йўқ.
 Сизникидан катта қорин бор бунда ҳам,
 Емни эздан чиқармоқда шўрлик, кам-кам,
 Бу тўғрида мен сиз билан олишмайман.
 Аммо очман, мен ҳам отдан қолишмайман.
 Гар олишсам, менга шаҳар тор бўлади,
 Камаламан, бола-чақа хор бўлади...
 Ёмғир ёғди, от тойилди, тўхташдилар,
 Хашак ёзган бир уй топиб, ухлашдилар.
 Чўнқайганча қози ухлар, қоронғи тун,
 Ёнмай, сассиқ буруқсайди тўрт ҳўл ўтин...

ҲУЛ ПУНРИЧҚА ВОҚИАСИ

Қози халқни чақиртирди, келди саф-саф,
 Қозихона эшигида ҳартурли гап.
 Қози деди:— Поезд келар шаҳримизга,

Поёндозлар солиш керак темир изга,
Қора бир фил қўшган эмиш от ўрнига,
Чироғ осиб қўйган эмиш фил бурнига,
Орқасига тиркалган кўп меҳмонхона,
Товба қилдим, юрар эмиш ҳамма хона.
Фил ҳўл беда еса керак, топинг тезроқ,
Беда ўриб келмоқ учун чопинг тезроқ.
Ҳаял ўтмай, келтирилди ҳўл йўнғичқа,
Қози деди:— Ҳаммангизда ақл қисқа,
Мен донишманд, бу шаҳарда, қозидирман,
Келтирдингиз энди сиздан розидирман.
Халқ қозидан кулишади, катта-кичик,
Қози мағрур кеккаймоқда боплагандек.
Поезд келди, қози оти ҳуркиб кетди,
Ақилмирзо жаҳли бирдан қўзиб кетди,
Фармон берди:— Унга беда ташланмасин,
Халқ ичида хурсандчилик бошланмасин,
Халқ қозидан кулар эди тўхтамасдан,
Қози шовқин солар эди, бастма-бастдан,
Поезд келиб, қичқирганда паровози,
Ҳуркиб кетиб от, остига тушди қози.

1956.

САТИРИК
ҲИКОЯЛАР

И Қ Б О Л

Иқбол деганда, ўша қишлоқ йигитларининг қулоқлари динг бўлиб, оғиз боғичлари бир қарич қочади. Ҳақиқатан ҳам қочса-қочгудек. Айниқса унинг шахло кўзлари, узун, қалин китриклари, кулча юзига ярашган кулгичи, икки чаккасидан чўзилиб, тиззасига тушиб турган, учи пиликли тўрт кокили, кулиб туришлари, ҳарқандай йигитни донг қотириб қўяр эди.

Гарчи, ёзги даланинг искаптопар чибинлари кечки паллада кишини жонидан тўйдирса ҳам, қовункапанинг томида шабада еб ётишнинг гашти бор. Ярим кечага бориб, шудринг тушгач, искаптопар йўқолиб кетиб, шабада яна кучлироқ эсар, пастдаги жамбил, ялпиз ва қовунлар ҳид тарқатиб, кенг далани гулзорга айлантирадилар.

Ўшанда деҳқон кўклам, ёз бўйи қилган меҳнати-нинг кайфини суриб, қимтиниб, бироз жунжикиб ухлаб қолади. Бу уйқининг гаштини далада меҳнат қилган деҳқонлар яхши биладилар.

Иқбол кун бўйи қизлар билан колхознинг пиёзини ўтаб, кеч пайт қовункапага қайтди-да, апил-тапил ювиниб, овқатлангач, шоти билан қапа томига чиқди, бўз пашшахона қўйнига чўқди. Отаси, дала мудири Меливой ака ҳали шаҳардан қайтганча йўқ, бувиси Меҳринисо опа бўлса, ҳали пастда сигирга ем, бузоққа пўчоқ солиш билан ивирсиб юрар эди. Иқбол нималарнидир хаёлидан кечирар: ариқ бўйида от қашлаётган ана у Ҳомид баймаққа бало бормиди, гап ташлайман деб, томоғини қириб қўйдиро бироз ҳайиқди

шекиллик, бўғзига ютиб бақрайганча қолди. Гап таш-ласа борми, Иқбол аммо, жуда тузлар эди-а...

Нариги шийпонда яна аллаким бўйнини чўзиб, чаккасидаги тўқ қизил атиргулни қўлга олди-да, қараганча туриб қолди. Агар Иқбол кулиб қараб «Хорманг» дегудек бўлсачи, ҳалпиллаб, қўлидаги гулни келтириб беришдан ҳам эринмайди бу йигит.

Яна аллакимлар, яна аллакимларни эслаб ётиб, кўзи уйқуга кетди.

Меливой ака шаҳардан хомуш, Меҳринисо опа тайинлаган нарсаларни олишни эсдан чиқариб қайтиб келди: лампага шиша, далада кийиш учун Иқболга шиппак, Кенжага тасма, қўл машинага игна, Дўлтага занжир ва ҳоказо.

— Эсингизни олсин,— деди бурилиб,— энг даркор нарсалар ёдингиздан чиқипти. Бунинг устига бир ҳаяллаб кетдингиз. Дала ер бўлса, бўи етган қиз, чироққа парвона илашгандек, ўз колхозимизнинг йигитлари етмагандай, кўшни колхоз йигитлари ҳам шу томондан ўтайдиган бўпти!

— Битта сенинг қизингми, ҳамма қизлар ҳам далада, бу атрофдаги йигит-ялангни жуда яхши биламан, ундақа ножўя болалар йўқ, сен айтган ёмон вақтлар ўтиб кетган, ҳаммаси комсомон...

— Шундақа деб, хотиржам юрайдиган бўлсангиз, бизни қўрғонга кўчириб элтиб қўйинг, келгунимизгача Дўлтани бўш қўйиб ётаберамиз!

— Колхознинг қовунини ким пойлайди? Гапингни қара-я!

— Бўлмаса, дайдиб юрмай, охшомдаёқ етиб келинг! Иқбол пиёз ўтоқдан кўз қорайганда келди, бир кўзим далада, бир кўзим шаҳар томонда бўлдим. Менга ҳам қийин-да, ахир!

— Уйнаб юрганимиз йўқ, раислар билан томошага кирдик!

— Уйнаб юрмаганингизми бу?

— Уйнаб юрганимиз йўқ, ўлтириб кўрдик! Бўшасанг айтиб бераман.

— Кўрган бошқа-ю, эшитган бошқа.

— Эшитгинг келмаса кўрарсан. Театрни раис колхозга таклиф қилди, шу ҳафта ичи чиқишиб, шийпонда

уйин кўрсатишадиган бўлди. Бўшмисан, иккаламиз гаплашиб олайдиган маслаҳат чиқиб қолди.

— Гапингиз бўлса айтабермайсизми!

— Йўқ, ҳу супага борақолайлик!

— Йўқ, бўлмайди! Сиз ҳали хўп дегандирсиз?

— Ҳечнарсa демай, «мен онаси билан маслаҳатлашай» деб қўяқолдим. Ўзимнинг ҳам раъйим йўқ.

— Қўлидан келса колхоздан чиқариб юборар, унга берайдиган қизим йўқ, ўз тенгқури топилмаптимми! Қаранг-а!..

Пашшахонага қамалиб олган искаптопар, Иқболнинг юзини чақиб, уйғотиб юборган эди, қулоғига ота-онасининг гапи эшитилди, қулоғини динг қилиб, бошини пашшахонадан чиқарди.

— Биз хўп десак, кейин хотинини қўйиб юборар эмиш.

— Ҳай-ҳай, яхши томоша кўриб келибсиз! Мен хотин қўйган кишига қиз бермайман! Бориб, раисингизга айтинг, эртадан қизимни далага ҳам чиқармайман! Ана ҳаддан ошишу!..

— Гап тамом! Энди жим ўтир, супанинг кайфини суриб, кўрган томошадан гапириб берай. Битта муздак тарвуз олиб чиқсанг-чи, юрагим куйиб турипти.

— Куймай ўлсин, раис хушомадга меҳмон қилган бўлса керак-а?

Меҳринисо пайкал оралаб, битта қўзивой тарвуз кўтариб чиқди.

— Ой шам еб қопти, қоронғида қўлга илингани шу. Жуда пишиб кетди, узсак узиб бера қолайлик.

Меливой ака тарвуз сўйиб туриб, жавоб қайтарди.

— Савдо мудирига айтган эдим, «Бир-икки кун димлаб туринглар, машина бўшаса шаҳар дўконга ташийди» деди. Қани ол, жуда яхши чиқди.

Иқболнинг ҳам тарвуз егиси келди шекилли, томоғини қириб, йўталиб қўйди.

Меливой ака гапни тўхтатиб, қапа томон бўйлади:

— Уйғоқмисан, қизим?

— Пашша чақиб, уйғотиб юборди. Қачон келдингиз, дада?

— Ҳозир келдим. Туш, қизим, тарвуз е.

— Туша қол,— деди Меҳринисо ҳам,— туш, қизим, тарвуз е.

— Ҳозир. . .

Иқбол тушгунча Меҳринисо яна гапида давом этди:— шиппак ҳам эсингиздан чиқипти. Дадам шиппак олиб келадилар деб, ичикиб ўтирганини айтмайсизми, шўрликни! Кўрган томошангиздан Иқболга гапириб беринг, мен сутни пишириб қўяй.

Иқбол эрта билан пиёззорга кетатуриб, кўприк бошида Омонни учратиб, саломлашгач, «Сизга гапим бор эди» деб қўйди.

— Ҳозирми?

— Ҳозир эмас, тушлик вақтида ўтсангиз, ўша ерда ўзингизга айтаман.

— Бўпти бўлмасам.

Иккиси икки томонга кетдилар.

Омон Усмонов колхоз комсомол комитетининг секретари, келаси йилдан қишлоқ хўжалик институтига бориш ҳаракатида, ўзи анча эслик, ҳаракатчан, ахлоқда колхоз ёшларига ўрнак бўлган, бўш вақтини мутолаа билан ўтказишни яхши кўрган бир йигит.

Лекин унинг дидига ҳам Иқбол ўрнашган бўлиб муҳаббати юрагини андак жазиллатган бўлса ҳам, ҳаммадан яширар, улуғворликни сақлаш учун ҳатто шу вақтгача буни Иқболга ҳам изҳор қилмай келади. Изҳор қилиш ҳам ўринсиз, ҳам қўполликдек сезилар, иккинчи томондан, ўзининг ўқишга кетиши қатъийлашган сайин, муҳаббат савдосини орқага ташлар эди.

Бу камтар йигитни қиз-жувонлар тушлик овқат устида хурсандлик билан кутиб олдилар. Омон, «ҳорманглар! . . .» дан кейин, пиёз ўтоқнинг сифати билан танишгач, Иқболни бир четга чақирди-да, унинг сўзини эшитишга ошиқди:

— Қолхозимизга театр чиқишини эшитдингизми?

— Кеча раис айтди. Нима эди?

— Улар чиқиб, нима томоша қўйиб беришларини билмоқчи эдим.

— Маълум эмас. Аммо бизнинг «фалон асар қўйиб берилсин», деб, талаб қилишга ҳақимиз бор.

— Шунини билмоқчи эдим.

— Сиз қандай асар қўйиб берилсин демоқчи бўласиз, Иқболхон?

— Ўзи раҳбар бўлатуриб, хотин қўйиб, хотин янгилашни яхши кўрган ва ўз қўлостадаги қизларга суқини соладиган кишиларнинг кирдикорини фош қилиб ташлайдиган асар қўйиб беришсин демоқчи эдим.

— Раҳмат, Иқболхон, жуда ажойиб нарса ўйлагансиз, бу шов-шувлардан менинг ҳам оз-моз хабарим бор. Иқболхондан ажралиб қоламизми деб, доғда эдик.

— Неча киши доғда эдиларинг?

— Бир ўзим! Сиз нима деб ўйлаган эдингиз!

— Колхозда Омон Усмонов якка эди, мен ҳам ҳайрон бўлдим.

— Яккаю, келаси йил ўқишга кетиб қолади. Ундан кейин янги Омонлар бор. Унинг ташвишини тортманг.

— Омонлар кўпликка кўпу, аммо мен билган Омон якка-ягона.

— Колхозда Иқболлар ҳам кўпу, аммо менинг зеҳнимга ёққани битта, холос. Тушунгандирсиз?

— Ҳаммасига тушунаман, Омон ака. Ахир, ўқишни битиргандан кейин колхозга қайтиб келарсиз тагин?

— Бўлмасам-чи, агроном бўлиб қайтиб келаман. Аммо шундай қўрқаманки, Иқболхон...

Буларнинг суҳбати ширин тортиб, чўзилиб, мирободек илашаётганидан ҳадиксираган қиз-жувонлар узоқдан туриб гап отабошладилар:

— Гапларинг йиғилиб қолган эканда...

— Анчадан бери кўришмаган экансизларда...

— Суҳбат қизиб, чой совуди...

Омон Усмонов эртага шаҳарга тушганда театрга бориб, «колхозчи қизларнинг талаби»ни театр раҳбарларига етказмоқчи бўлди, қаттиқ қўл қисишиб, узоқлашдилар.

Колхоз раиси номига театр дирекциясидан хат келди. Бу хатда қўйидагилар ёзилган: «Ўртоқ раис! Сизга етиб, маълум бўлсинки, бу ҳафта чиқаолмаймиз. Чунки, колхозчи қиз-жувонларнинг талабномаларига мувофиқ, колхозга олиб чиқиб қўйиб бериш учун, хотин олиб, хотин кўювчи, ўз қўл остидаги колхозчи қизларга суқназар билан қарайдиган, майший бузилган баъзи колхоз раҳбарлари ҳаётидан олиб ёзилган «Иқбол»

номли уч пардали музикали комедияни тайёрламоқ-дамиз.

Хурмат билан, театр директори: (имзо)».

Раис идорасида ёлғиз ўтириб, пишиллаб, қоғозни жаҳл билан йиртар экан, аста ғудиллаб қўйди:

— Театр бу асарини ўша ерда қўяберсин, колхознинг унга тўлайдиган ортиқча пули йўқ!

Майдон ғиж-биж, ёш болалар аллақачон дарахтлар устига чиқиб олиб, парда очилишини тоқатсиз кутар ва тинмай қарсак чалардилар. Биринчи қаторда райкомдан, райкомкомсомолдан келган раҳбарлар, колхоз активлари, қўшни колхоздан ўтган меҳмонлар зич.

Меливой ака қапа пойлаб қолган. Меҳринисо опа — ўз тенгқурлари билан ўртароқ ерда ўтириб, кўп қатори қарсак чалиб қўяр, комсомол қизлар, шу жумладан Иқбол ҳам ясаниб, ҳамманинг хаёлини ўзига тортмоқда, лекин унинг хаёли эса саҳнада эди. Чунки томошанинг номи «Иқбол» бўлиши уни чўчитар эди.

Парда очилиб, спектакль бошланди.

Раиснинг колхозидаги бир комсомол қизга ишқи тушади. У қизнинг содда ота-онасини қўлга олишга киришади. Буни сезиб қолган колхоз комсомоллари раиснинг бу ҳаракатини тўсадилар.

Ўтирганларнинг кўзи раисни қидирар, бироқ бу ерда раис йўқ эди. Қолхозчилар тарқалди, Меҳринисо опа Иқбол билан қапага борсалар, Меливой ака уўроқ ўтирган эди:

— Қалай бўлди?

— Э, сўраманг отаси, томошасида ўз колхозимизнинг аҳволини ўзимизга кўрсатди-қўйди. Бирам сизга илиндимей!..

— Қарсаклар шу ергача эшитилиб турди. Жуда бошлапти-да, бўлмасам.

— Нимасини айтасиз отаси, ҳукуматнинг туратурига балли!

— Ушани топиб, ёзгангаям балли деявур!..

Иқбол қоронғида овозини чиқармай кулар, ота-онаси унчи кўрмас эди.

ДЕВОР ОРҚАСИДА СУҲБАТ

Аяси билан аммаси ухлаганларидан кейин, Машраб аясининг қорнида қимирлаб, аммасининг боласини чақирабошлади:

— Ҳай, аммамнинг боласи! Қизмисиз, ўғилмисиз?...

— Қизман,— деб жавоб берди аммасининг қорнидаги бола,— қиз бўлганда ҳам жуда гўзал, эсли қизман, ўзингиз кимсиз?

— Мен тоғангизнинг боласи! Ҳали мен ҳам туғилганим йўқ, туғилишимни кутиб ўтирмай, гапирабошладим! Сочларим қора, юзим оппоқ, гавдам келишган ажойиб йигитчаман!

— Отингиз нима, яхши йигит?

— Ҳозир отим йўқ, туғилмай гапириб юборганим учун ҳозирча мени «Машраб» деб гаплашаётишипти. Бу от эскича, эсон-омон туғилиб олсам, ўзим билиб, янгича ном топиб оламан! Сизничи?

— Мени ҳали ҳечқандай отим йўқ!

— Сизнинг отингиз ҳозирча Машъала бўлақолсин!

— Бу от эскича эмасми?

— Йўқ, эскича эмас, янгича! Хавф-хатарлардан ўтиб, туғилиб олсак, олдин яслада октябрят бўламиз, кейин пионерликка ўтамиз, ёзда саёҳат қилган вақтларимизда гулхан ёқиб, ўйин-кулги қилиб, уйга қайтамиз. Уша пионерлар ёққан гулханни машъала ҳам дейишади. Хўп денг, шу яхши от!

— Аввал туғилайлик, ўзлари бундан ҳам яхши от топиб кўйишади.

— Жуда умидсизларча гапираётибсиз, туғилмай нима қилар эдингиз?

— Э Машрабжон, сизнинг хабарингиз йўқ, менинг дадам аямни жуда кўп қийнаб, уради. Қайси кеча ўз қулоғим билан эшитдим, дадам аямни койиб «Ҳали ҳам бўлса аборт қилдир, менга бола керак эмас» деди. Аям шундан кейин йиғлайбериб, қовоқлари шишиб кетди! Мана, менинг дадам болани емон кўрар экан! Шунини эшитгандан бери жуда ташвишга тушиб қолдим!

— Жоним Машъалахон, дадангиз айтабереди, замон унга йўл бермайди. Шунчаки дўқ қилиб, айтиб қўйгандир-да...

— Йўқ, Машраб ака, сиз билмайсиз, мендан илгари икки болани дадам жанжал қилиб, олдириб ташлаган экан!

— Дадангиз виждонсиз экан-ку!.. Туғилиб олайлик, кейин у киши билан октябрятчасига гаплашаман!

— Хуҳху, ҳали унга анча бор!

— Нега анча бор дейсиз, бу ишни кечиктириб бўлмайди, туғилмасдан туриб, дадамнинг олдига масалани кўндаланг қўйишим мумкин. Менинг дадам, ахир, сизга тоға бўлади. Жигарчиликдан ташқари, бир совет киши сифатида сизнинг ҳаётингизни ҳимоя қила олади. Дадам жуда болажонли одам деб эшитаман.

— Сиз айтмасангиз ҳам тоғам менинг ҳаётимни ҳимоя қилишлари керак! Аям ҳам бугун сизларникига шу тўғрида келган.

— Йўқ, мен дадамга айтаман, Машъала бехатар туғилсин, бу қиз билан мен бирга катта бўлмоқчиман деб очиқ айтабераман!

— Вой шўрим, уялмайсизми, ҳалитдан бир қизнинг тарафини олаётингиз дейишмасмикин?

— Йигит эканман, қизларнинг ҳимояси менинг вазифам!

— Жимм!..

— Нима?..

— Аям уйғондилар, уят бўлади!

Иккала ёш жувон уйқудан уйғонди. Машъаланинг аяси жуда хафа, юзлари сўлғин, туриб-туриб оҳ тортиб қўяр, узоқ хаёлларга ботар, ҳечнарсга егиси келмас, алланималарни ўйлаб, аста хўрсиниб қўяр эди.

Машрабнинг аяси ҳайрон бўлиб, суриштиракетди:

— Нега мунча хомуш кўринасиз? Ёзилиб ўтиринг, ўртоқ!

— Акам бугун келмайдилар шекиллик, а?

— Бугун келишлари керак, нима эди? Акангизни соғинган экансиз-да.

— Акам билан гаплашадиган гап бор-у ўзим айтишга уяламан. Ўзингизга айтиб кетақолсам ҳам бўлар эди.

— Тагин уришдиларингми?

Машъаланинг аяси аввал ўпкаси тўлиб, сўзсиз рўмолни попугини ўйнаб, жим қолди, кейин ялт этиб, Машрабнинг аясига қаради:

— Тагин эски можаросини қўзғади!— деди ва тескари бурилиб рўмол учида юзига оққан бир-икки сув-мунчоқларни артди.

— Тагин аборт дейдими?

— Болани ёмон кўраман дейди, ер юткур!

— Бемаза йигит экан-ку? Товба! Эркак ҳархил бўлар экан-да, а? Акангиз бўлсалар боланинг туғилишини кутиб, кун санаб эслари кетади.

— Бола деса жони ҳалқумига келади! Уй ёлғиз, мен кетақолай, акам келиб қолсалар, келганимни айтиб, ётиги билан тушунтириб қўярсиз, ўртоқ.

— Учинчисиниям аборт қилдир, дейди денг?

— Каттаси бешга кирар эди.

— Ўғил экан деган эдингиз, ҳали-ҳали ачинаман! Тирик бўлганда боқчага қатнайдиган бўлиб қолар экан-а, эсиз!..

— Эркиндан бир ёш фарқ қилади-да.

— Хая, шуни айтмайсизми, боқчага ўзи бориб келяпти. Аммам кетиб қолмасинлар, деб кетган. Кетиб қолсангиз, ундан нах балоларга қоламан, бугун ҳам қолақолинг энди!

— Уйда ҳечким йўқ, қайнаман ҳам ўғли билан шу масалада қойишиб, аразлаб, овсининикига кетиб қолди. Борай...

Бу гапларни Машрабнинг дадаси эшитиб, чидаб турулмади, ечинган ерида қайта кийиниб, чиқиб кетди.

Машъаланинг дадаси анча ўқимишли, маданиятли, кўзга кўринган, афти-боши жойида, келишган йигит эди. Булар бир-бирларини олий мактабда ўқиб юрган вақтларидан бошлаб севишганларидан Машрабнинг дадаси хабардор эди. Шунинг учун ҳам бу икки ёшнинг тўйини, ўз тўйидан кейин, яхшилаб ўтказиб, «жуёвга ялчидик, укамнинг бахти бор экан» деб қувонган эди.

Кейинча бу қувонч тамом тескарига айланди: Машъаланинг аяси биринчи ҳомиладор бўлганда, уни алдаб, «ҳали ёшмиз, айна ўйнаб, қуладиган вақтимиз, сиз бола билан ўралашиб қолсангиз ҳам орқада қолиб кетасиз, ҳам ўйнаб-қулишдан маҳрум бўласиз. У вақтда менга ҳам татимайди. Яхшиси, аборт қилдирайлигу ҳечкимга билдирмай, «оғир нарса кўтарган эдим, тушди» деб, қўяқоларсиз» деди.

Буни Машрабнинг дадаси эшитиб, жуда қаттиқ хафа бўлган эди. Иккинчисини билмадилар. Аммо Машрабнинг дадаси буни ҳам хотини орқали сезган, гижиниб юрган эди. У уйдан чиқиб тўғри, Машъаланинг дадаси ишлаётган институт парткомининг олдига борди.

Машъаланинг дадаси бугун жуда лаб-лунжи осилиб кириб келди:

— Бориб, дарров акангизга чаққан экансиз-да, а? ..

— Ахир, акамнинг болаларини кўриб, ҳавасим келади. Биттасини дедингиз, майли, хўп дедим, иккинчисига яна шундай бўлди! .. Энди буниси чиқди! Акамга айтмай, кимга айтай бўлмаса? Сиз болани севмангиз, мен севаман! Ўз тенгқурларимнинг икки-учтадан болалари бор! Ўйнаб-қулишяптиям, ишлашяптиям! ..

— Нима дер экансиз деб, ҳазиллашсам! ..

— Ҳазил бир марта бўлади, икки марта бўлади! Ҳомилялик бўлганимдан бери турткилайсиз, ахир! ..

— Нима дер экансиз деб, бир синамоқчи бўлдим. Бордию «майлига, буни ҳам шундай қилдирайлик» дейдиган бўлганингизда, нордон жавоб олар эдингиз! Яхшики, эслилик қилиб, унамадингиз!

— Нечук? ..
— Нимаси нечук? ..
— Тўнингизни тамом тескари кийиб олган эдингиз, бутун ўнглашиб қопти!

— Мен ҳардоим бирдекман! Ростини айтсам, олдинги болаларни ёшлиқ қилиб, бекорга нобуд қилган эканмиз! Уйласам, юрагимга туз сепкандек жаззиллаб кетади. Шунақа кўнмай туриб олмайсизми! Айб сизда! ..

— Бўлмаса буни ҳам аборт қилдирмоқчиман! Нима дейсиз?— хотин жўрттага ўсмоқчилаб сўради-да, ер остидан мийиғида кулиб қўйди:— майли бўлмаса, қоматим бузилмасин, кино-театрга ёлғиз борманг, кечаси бола йиғласа уйқунгиз бузилади! Бўптими?

— Қўйсангизчи, пичингларни юрак кўтармайди, таъбимни хира қилишди! ..

— Қимлар хира қилди?

— Партташкилотнинг секретари, бюрода кўриб... Боринг акангизга айтинг! Яна ўша киши ҳал қилиши керак! Бориб айтган ҳам ўша киши! Акангизнинг газета идорасида ошнаси кўп, бу гап мухбирларнинг қулоғига тушмасин! Боринг, уйни мушук емайди!

Машъаланинг аяси очиқ чеҳра билан кириб келди, акаси ҳам уйда эди. Эркин ҳам боғчадан энди келиб турган эди, бироз қий-чувлашиб олишгач, акаси сўради.

— Ўзи ҳам бирга келмапти-да?

— Йўқ, уй пойлаб қолиб, мени юборди!

— Анча «мулла» қилиб қўйишди,— деди, мийиғида кулиб,— ўзи айтиб бергани йўқдир ҳали?

— Айтди,— деди кулумсираб синглиси.— Адовини беришипти, шекиллик! ..

— Сен бу кеча қол, ҳомиладор нарса, трамвайларда кечки пайт уриниб юрма. Уртоғинг ёлғиз, Эркин билан гаплашиб ёт, мен районга чиқиб кетаётибман.

Иккала ўртоқ тикки кроватда ётиб, қайси туғуруқхона тузук ва яқинлиги, болаларга атлас кўрпачани шу вақтдан тиктириб қўйиш тўғрисида анча гаплашиб, уйқуга кетишди.

— Машъалахон?

- Ҳа!
- Қалайсиз, кўзидан?
- Қочинг, ундақа деб уялтирманг, аяларимиз эшитиб қолишса нима бўлади?
- Машъалахон!
- Лаббай!
- Энди кўнглингиз жойига тушдими?
- Тушди! Яхшиям тоғам бор эканлар бахтимга!
- Ҳа, бизнинг дадамиз мана шундақа яхши одам!

1935.

О Т А В А У Ё И Л

Ғанигушна деганингиз ўша вақтнинг беданабоз, ит-боз, хўрозбоз, каптарбоз, картабоз, борингки, ҳамма боз бозларнинг гушнаси эди. Агар шунақа боз-бозларга оқсоқол сайланиши керак бўлиб қолса, бунинг олдига тушадигани йўқ.

Унинг ҳафталик режаси бундай: жума куни — Мирпўстин сайилгоҳида хўрозбозликни ташкил қилади, шанба куни — мингўрик такясида беданабозликка бошлиқ, якшанба куни — ярмарка бозорда каптарфурушларга оқсоқол, душанба куни — бувосатин қабристонидан ит уриштирувчиларнинг жанжалига ҳакам, сешанба куни — сой гузарида қўчқор уриштирувчиларнинг ошига шерик, чоршанба куни — товуқ бозорига даллол ҳам тухум уриштирувчилардан пачақ тўплайди, пайшанба — узумбозорда дам олиб, улфатлар билан валақлашадиган кун.

Пайшанбалардан бирида, Набижоннинг ошхонасида лағмон еб ўлтирган Алихўроз деган бир эски ошнасини кўриб қолиб, ариқ устида унга чой қуйиб бериб, мириқиб гаплашдилар. Суҳбат бола-чақага бориб тақалди, ошнаси Ғанигушнадан сўради:

— Ўғилларинг қобил чиқдимми, ошнам? Менга шундан гапир!

Ғанигушна оғайнисига бир қараб олгач елкадаги оқ рўмолини қўлга олиб, айлантириб, елпинакетди:

— Сўрама, биродар!.. Ўғиллар ноқобил чиқди! Занғарларда мендаги хислатлардан бирортаси йўқ!..

Бир йил чамаси ўтгандан кейин булар тагин шу ерда учрашдилар. Ғанигушна анча гушналикдан тушган, усти башанг, чаккаси таранг, ҳамёни жарангу дўппи яримта.

Оғайнисини гиламга ўтқазиб қўйиб, самоварчининг патнисига икки гижда, бир кило бели ингичка ҳусайни узум солиб келтирди. Нонни синдирар экан, оғзини кулкидан йиғолмай, нонга таклиф қилди. Ошнаси Ғанигушнанинг тамоман бошқача бўлиб қолганидан ҳайрон эди:

— Қани айт! Даканинг уришқоқ чиқдими ёки бедананг тиришқоқ? ..

— Бошқа ютуқ!

— Ҳа, билдим! Оёғига олтин зира тақилган бирор ёт каптар матрабингга тушганга ўхшайди!

— Йўқ, ундан ҳам эмас!

— Айт, ахир! .. Бўлмаса, қандақа ютуқ?

— Ўзимники эмас, ўғилнинг ютуғи!

— Фаҳмладим. Катта ўғлинг карта шилишга чапдастроққа ўхшайди. Отанинг ўғли-да.

— Ўзининг юзига ноқобил чиқдинг деб, кўп айтар эдим. Энди, ўйлаб туриб, айтганимга хижолатдаман.

— Сендаги хислатларни эгаллапти-да, а?

— Гапингни мендан қайтариб олу, эҳтиёт қилиб, белингга чегиб қўй. Ўғлим меҳнатга полвон чиқиб, колхоздан бу йилги даромади устидан қулинг ўргилсин, бели қайишмаган ўн олти мингни бирйўла нақд санаб олди. Биродар, гап буёқда экан. Сен билан биз шу ёшга кириб, бундақаларнинг қирғоғини ҳам кўрмаганмиз!

— Қўлингга бериб қўйдими кейин?

— Уйда беданага оқ ем бериб ўтирган эдим, олиб кирдию олдимга пачкаси билан тап этиб ташлаб, «қани буни бир сананг, мен томоша қилай» деди. Беданани дўппига бостириб, билакни шимардим, санаб туриб, эсимда йўқ, «ё жамшид» деб юборибман!

— Ўғлинг кулгандир?

— Кулиш қаёқда дейсан, рангги ўчиб, «тўхтанг! ..» деди, «ҳушингизни бошингизга тўпланг, дада, бу пул қимордан эмас, ҳалол меҳнатдан келган» деди! Ер ёрилмади-ю, ерга кирмадим. Қара! ..

— Кейин олиб қўйгандир?

— Санаб бўлганимдан кейин икки мингини ажрати-
б, қўлимга берди. Қолганини онасига топширди-да,
«бой бериб қайтадиган бўлсангиз иккинчи гаплашмай
қўяман. Олиб чиқиб, кийим-бошни тузатинг, қолганини
чой пули қилинг. Аммо, эртага икки тонна буёдоё кел-
лади, жой тайёрлаш керак» деди-да, чиқиб кетди.

— Хотининг пулни яшириб қўйгандир? ..

— Яшириб қўйган бўлса ҳам, кечаси туриб, икки
марта бошқатдан санаб, ёстиқ остига қўйиб ухладим.
Жуда маза бўлар экан!

— Уни айлантирсак бўлар эди.

— Нима-нима?

— Жалолободда асал арзон. Еки Марғилонга гу-
руч олиб бориб. . .

— Гушна деган лақабнинг устига энди чайқовчи
деган иснодни ҳам менга тиркамоқчимисан!

— Тегишаётиман, биродар! Топган пули тўйига на-
сиб қилсин. Бизнинг ўғил чинакам ноқобил чиқди!

— Ҳа? Сендаги хислатлардан унда йўқми?

— Э нимасини айтасан, мендаги хислатларнинг
ҳаммаси ўғлимда! Озгина дастмоя билан Жалолобод-
дан асал олиб келиб, кун ўтказиб юрган эди, поездда
қўлга тушиб, ундан ҳам ажради! Бугун шунинг суди
бўлмоқчи! Хайр, мен бора!

Фанигушнанинг соқоли мошгуручлашиб қолгандан
кейин, бу лақабдан номус қилиб қолди. Таниш-билиш-
лар ҳам унинг орқасидан энди Фани ака, ёшлар Фани
ота деб, сўзлайдиган бўлдилар.

Ўғиллари туфайли, колхоз раиси Фани акани чақи-
риб, қишлоқ марказидаги қизилчойхонани обод қилиш-
ни топширди ва чойхона орқасидан ер ажратиб, гулзор,
мевазор қиласиз деди.

Фани ака раис айтгандан зиёда қилиб, чойхонани
йўлга солди. Орқага супалар қилиб, ҳовузчалар қазиб,
атрофига гул экиб, электр тушириб, кечқурунлари кол-
хозчилар битта чой ичмай ўтиб кетолмайдиган қилиб
қўйди. Лекин ишқибозлик экан, янги боқчадаги тол
шохида икки тўрқовоқда сайратма, катакда бир
даканг хўроз ва нарироқда занжирбанд, қулоғи кесил-
ган, жаҳли тез бир кучук.

Бу кучукни сўраганларга Ғани ака ярим соат таърифлайди: бу кучукни кетмонтепалик бир қўйчи ошнасидан, хат орқали сўраб олган эмиш, бу кучукнинг ота-буваси жуда машҳур итлар бўлган эмиш. Шунингдек даканининг таърифи ҳам, кучукнинг таърифидан кам эмас, сайратма беданаларнинг таърифи бўлса уларникидан ҳам ортиғроқ эди.

Раис бир кунни бу ҳақда аста киноя қилган эди, Ғани ака қўлини кўкрагига қўйиб, узр сўради:

— Ҳа, ака энди... Бирдан тарк қилиш қийин бўлпти, уни ҳам аста-секин баҳридан ўтамиз...

Дала ишлари саранжомланиб, мўлжалдаги тўй кунлари ҳам яқинлашабошлади. Колхоз дўконидан топилмайдиган тўй анжомларини олиб келиш учун колхоз юк машинасини сўраб, ота-бола шаҳарга кетдилар. Кровать, ойнали жовон, стол-стул ва гилам олиш керак.

Ота-бола ўртасида жиндек ҳазилкашлик одати ҳам бўларди, ўғил рўмолдаги пулни отасига узатиб, деди:

— Дада, номингиз гушналик, қиморбозлик билан чиқиб, қўлингиз ҳеч шунча пул ушлаганми?

— Озгина ушлаган, кейин ютқизиб, эгаларига қайтиб берган.

— Ютсангизу ютқизмасангиз нима бўлар эди?

— Ундай одамни қиморбоз демайдилар!

— Бордию ютқизмасангиз, ўша вақтларда менга нима олиб берар эдингиз? Ростини айтинг!

— Байза тигли, дандон сопли пичоқ, شوхи гажжак қўчқор, шаҳарда номи чиққан сайратма бедана, овчи този ит, ов милтиқ, кучим етса — той.

— Энди, колхоздан топган ҳалол меҳнат пулига нима олиб берасиз?

— Тўйни эсон-омон ўтказиб олайлик, ўғлим. Келаси йил пул жамғариб, бир нима олиб беришни ният қилиб юрибман.

— Нима олиб берасиз?

— Победа! Отанг келаси йил бу машинада ўғли ноқобил ўртоқларига ўзининг кимлигини кўрсатмоқчи.

СЕПЛИ КЕЛИН

Ешлик эканда. Ешликнинг ташвиши ҳам ўзига яраша. Ешлар дарс тайёрлаш, ўқишдан кечикмаслик, ўйин-кулгида ўз тенгқурларидан олдинда туришни ҳам ташвиш деб билардилар.

Алижон кўзга яқин, соғлом, шўх. Шунингдек, анчагина эслик бола бўлиб, катталар орасида ҳам, кичиклар орасида ҳам яхшига мисол эди. У шўхликни қанча билса, катталарга ҳурмат, кичикларга мурувватни ҳам шунча билар эди.

Кўпчилик унга узоқ умр тилаб, яхши ўқиб олим бўлишини, Содиқ аканинг юрагидаги орзу-ҳаваслари шу ўғли туфайли ушалишини истаса, маҳаллада бу болага ҳасад билан қараб, «шу бола нега менинг ўғлим бўлмади» дегувчилар ҳам йўқ эмас эди.

Мачит оғзида азон айтилишини кутиб ўтирган кексалар орасида Ҳайдарали мискар ҳам бор, Зикриёқори ҳам бор, кулол Илёс тоға ҳам бор эди. Техникумдан қайтиб келаётган Алижон мўйсафидларга салом бериб, қўшиғини тўхтатган еридан аста бошлаб, йўлида давом этди. Кексалар унинг саломига жавоб қайтариб, кетидан кузатиб қолдилар, Зикриёқори Алижоннинг қораси ўчгунча кўзини узмай туриб қолди, кейин ихтирсиз гапириб юборди.

— Шундай болани худойим бир рабобийга бергунча менга бермайдими?

Ҳайдарали ота билан Илёс тоға бир-бирларига-мазмунли қарашиб олишди, бу қарашда «мен жавоб

берайми», «сиз жавоб берасизми?» деган савол яширинган эди. Ҳайдарали ота Зикриёқорига тик қараб:

— Қори ака, катта ўғлингиз қамоқдан қачон чиқади?— деб сўради.

Зикриёқори бу саволга жавоб бермай туриб, Илёс тоға ҳам савол ташлади:

— Қори ака, кичик ўғлингизни мактабдан ҳайдашипти, деб эшитиб қолдим. Шу ростми?

Зикриёқори саволларга жавоб қайтаришга шошиб қолди. Сўнгра бир энтикиб олиб, ҳалигача азон айтмаган сўфидан койиганнамо, мачитга бўйлади-да, бу савол эгаларига ҳўмрайиб қараб олди.

— Ҳозир сизларга бу нимага керак бўлиб қолди?

— Ўғилларингизнинг ноқобил чиқиши, сизнинг обрўйингиз учун яхши бўлмади, қори ака! Асли тарбиянинг мазаси бўлмаган эканда!

— Оғзингизга қараб гапиринг, Ҳайдарали! Бу тухмат! Катта ўғлим бугун-эрта оқланиб чиқади, кичиги муаллим билан чиқишолмаган. Бу ҳам тўғриланиб кетиш олдида!

Ҳайдарали ота бўш келмади:

— Оғзингизга қараб гапиринг эмиш-а!.. Товба!.. Бировнинг чўнтагини кесатуриб қўлга тушиб кесилсин-утагин оқланар эмиш! Товба!

— Кичик ўғиллари чайқов билан шуғулланиб, уч йил бир синфда қолиши орқасида мактабдан қувилипти деган гап ҳамманинг оғзида,— деди Илёс тоға. Унинг сўзини бошқалар тасдиқлар эканлар, Зикриёқори зарда билан турди ва мачит ичига кириб кетди. Ҳайдар ота унинг орқасидан сўнгги тошини отди:

— Агар худо Алижонни ҳам қори акага ўғил қилиб берганда, қори аканинг тарбияларида бу бола ҳам расво бўлар эди.

Алижон бир кун техникумдан эрта бўшаб, хилват маҳалладан хиргойи қилиб ўтиб бораётганда Салоҳ оқсоқолнинг оғир кўча эшиги «ғийт» этди. Алижон бурилиб қараб, эшик орқасидан атлас кўйлакнинг этагини кўрди.

Бу атлас этакнинг эгаси Салоҳ оқсоқолнинг Ҳафиза исмли қизи бўлиб, ҳар кун Алижоннинг ўқишдан

қайтишини пойлар, одати бўйича, Алижон хиргойи-сини эшитасолиб, мўралаб турган эди. Эшик тирқиши яна каттароқ очилди ва унинг орқасидан Алижонга бўйни тўла марварид, товоқдек юзга зеб-зийнат берилган, оғзи тўла тилла тиш, кўзи муаллақ отган ғилай, ошини ошаб-ёшини яшаган бир қизнинг илжайиб тургани кўринди.

Алижон шўх бўлишига қарамай, бундай масалаларга меъдаси тўқ йигит. Аммо шу пайтда ўз шўхлигини кўрсатмай ўтиб кетиш, Алижон учун «жиноят» эди. Қизнинг рўпарасига бориб, лабини чўччайтирди, бурнини қийшайтирди, кўзларининг қорасини бир томонга ўтказиб юборди-да, сўнгра шу чўччайган лабидан «пиқ...» деган товуш чиқариб, ўз йўлига кетди.

Аммо нарироққа боргандан кейин Алижон ўз қилмишидан пушаймон бўлди.

— Ахир, мени йигит деб, бир қиз атайлаб ясаниб-тусаниб, кўришга чиқсаю мен уни масхараласам, кўнглини оғритсам. Бу, ахир, ҳурматдан эмас-ку!.. Э Али-я, Али-я, ёмон иш қилдинг!..

Яна ўзини юпатиш учун далил топган бўлди:

— Бундай қизларнинг жазоси шу.

Масхара қилиб ўтиб кетганидан, Алижондан Ҳафизанинг дили койиган эди. Ўзини Алижондан совутмоқчи бўлса ҳам, кўнгли кўнмади, қайтиб уйга кириб, ётиб ўйлана-ўйлана, уйқуга кетди.

Тушига Алижон кириб, Ҳафизага узр айтипти, ундан кейин дептики, Ҳафизахон, мендан хафа бўлманг, яхши қиз, мен шундақа шўх, ҳазилкашроқман, аммо, юракдан сизни яхши кўраман, айниқса мен ғилай кўзларни яхши кўраман. Гап шундаки, ёшингиз мендан каттароқ, отангиз бозор ариндатили, менинг отам бир қора ишчи. Мени ҳайронликка солган шу нарсалар...

Ҳафиза ариқ бўйида юзини юатуриб, тушини сувга айтди, кейин қўшни ҳовлига ўтиб, ўзига сирдон отинчаойига тушини, анча қўшимчалар билан пардозлаб айтди. Отинчаойи бу тушнинг таъбирини топишга киришди:

— Қиз боланинг тушига чиройли йигит кирса, бахти очилади.

Айвонда кичик неварасининг сочини ўраётган Ризвонхоланинг (Алижоннинг катта бувиси) ёнида отинчаойи жумлани-жумлага улаб, Ҳафизани мақтамоқда.

— Бибимарямнинг кўзлари ҳам вилай бўлган. Бибиойшам пайгамбардан беш ёш катта бўлганлар. Ўзидан каттага уйланиш суннат...

Ризвонхола отинчаойининг ҳамма сўзига битта қилиб, қисқагина жавоб берди:

— Аввало, ўғлим Содиқжоннинг ундай кишиларнинг қизини келин қилишга қурби етмайди, иккиламчи, ўғлини ўқитмоқчи, училамчидан, уйлантирадиган бўлса, кенг шаҳардан ўзига тенги чиқиб қолар, айланай отинча! Эндиги ёшларнинг ихтиёри ўзида!

— Ихтиёри ўзида бўлса, бўпти-да! Ахир, неварангиз ўзи яхши кўраман деган, кўзингиз вилай бўлиши яна ҳам яхши деган, ёшингиз катта бўлса ҳам майли деган. Неварангизнинг ўзи шундай дегандан кейин нима дейсиз тагин!..

— Неварам эсини егани йўқ! У ҳали ўқимоқчи! Шундай деган бўлса, ҳали мактабдан келгандан сўнг, суриштираман!

— Йўқ, ўз оғзи билан айтган йўқ, Ҳафизанинг тушига кириб, шундай деган!

Алижоннинг Тошкентга ўқишга кетганини эшитиб, тушидан умидвор бўлиб юрган Ҳафизанинг тарвузи қўлтиғидан тушди. Алижон политехника институтига қабул қилинган кунлари ёзги кино кассаси олдида анча қизлар билан Ҳақимани учратди:

— Ҳақимахон! Сиз Тошкентда нима қилиб юрибсиз? Салом!

Ҳақима унга дадил жавоб берди:

— ТошМИга кирганимдан хабарингиз йўқми?

У, кинодан кейин қизларни ётоқ дарвозасигача узатиб қўйди-да, ўз ётоғига кетди.

Ризвонхола айвонда сочини ўраётган неварасидан сўради:

— Аканг нима деб хат ёзибди, болам?

— Дадам ўқиб хурсанд бўлдилару тагин конвертга солиб, китобнинг орасига қистириб қўйдилар. Тўхтанг буви, топиб чиқаман.

Алижоннинг ўн икки яшар Оқила исмли бу жажжи укаси, маҳалладаги тўлиқсиз ўрта мактабнинг тўртинчи синфида энг яхши ўқувчи қизлардан ҳисобланарди. Мактабга кеткунча бувисининг хизматини қилар, чойини дамлаб ичкизар эди, мактабга чиқиш олдида кампир унинг сочини силлиқ қилиб ўриб қўяр эди.

Оқила бувисига акасидан келган хатни ўқий бошлади:

«Соғиничли салом. Ҳурматли бувимга, дадамга, аямга ва Оқилага! Мен Тошкент шаҳарида тинчман, таним саҳат, ўқишим яхши, сизларнинг ҳам саҳат-саломат юришларингизни гўзал табиатнинг нозик жойларидан тилаб қоламан.

Боқи сўз: менга пул юбораман, деб овора бўлманглар, институтнинг бергани етади. Бу ер ҳам у ерлардек арзончилик, зориққанам йўқ, ҳартомондан тинчман. Яна боқи сўз шулки, дадамнинг ўртоқлари Ҳалил амакининг қизлари Ҳакима ҳам келиб, докторликка ўқимоқда. У кўз доктори бўлиб чиқади. У билан кўришиб турамиз. Институтни бир йилда битириб қайтамиз, «қайтиб борсам, олдин Ризвон холамининг кўзларини очаман» деб, ваъда бераётипти, жуда эсли қиз.

Комсомоллик саломи билан: Алижонларингиз».

Кампир конвертни силаб, кўзига яқин олиб борар экан, Оқилага гапиракетди:

— Умрлари узоқ бўлсин. Шундай хатлар келади-ю даданг тушмагур ўқиб берай ҳам демайди. Мактабдан кечга қолмагин, болам...

Йиллар тез ўтиб кетгандек сезилди. Бу йил Содиқ аканинг ўғли билан Халил аканинг қизи Тошкентдан олий маълумот, олий ихтисос олиб қайтадилар, бири инженер, бири доктор.

Ер заводининг икки ишчиси, икки қадрдон дўст қуда бўлишмоқчи.

Ойлар тез ўтиб кетаётгандек сезилди. Қунлар икки оғайнини қувиб юргандек сезилмоқда. Ҳар иккалала-

ри ҳам отпускани уй қуриш, ремонт қилиш, тайёргарлик кўриш билан ўтказдилар.

Ҳар икки ёш диплом олиб, бир кунда йўлга чиқишди. Алижон Содиқов, қурилиш инженери, Ҳакима Халилова эса, шаҳар касалхонаси поликлиникасининг профессорига ассистент.

Ризвонхоланинг кўзига боғланган докани ечиш олдида палата деразасини тўсиб, қоронғи қилган эдилар. Докани аста ечиб олингандан кейин ҳам Ризвонхоланинг кўзи анча вақтгача қоронғилашиб турди. Бироздан кейин кўз олди ёришиб, атрофида кулиб турганларга қаради; турганлар оқ кийинган бир рус чол, невара келини Ҳакима, Алижон ва Содиқ акалар эдилар. Профессор катта оққоғозга солинган катта-кичик қора чизиқларни кўрсатиб сўради:

— Булар нима?

Ризвонхола кўзи очилганига тўла ишонч ҳосил қилганидан бўлса керак, кулишини ҳам билмас эди, йиғлашини ҳам. Қоғозга қараб, ундаги чизиқлар Оқила тушунтирган ҳарфлар эканлигига ишонди. Ундан кўзини олиб, тўғрисида кулиб турган Ҳакимага қаради, кейин профессорга:

— Бу, невара келинимнинг янгича сепи!... — деди.

1933.

ТАРАКАНА

Самандар элликбоши бомдод номозини ўқиб чиққандан кейин мачит жилавхонасида ўлтириб, номоздан чиқаётканларни бирма-бир кўздан кечирди. Уста Юнис йўқ.

Уста Юнис кеча ҳам номозга чиқмаган. Бешвақт номоздан қолмайдиган қавмлардан бўлган уста Юниснинг номозга чиқмаганлигининг сабабини билиш учун мачитдан ҳаммадан кейин чиқадиган Ҳошим сўфини кутишга тўғри келган эди.

— Сўфи дейман, икки кундан бери номозда уста Юнисни кўрмайман. У бирёққа кетганмиди?

— Дарвоқи, икки кун илгари хуфтандан чиқа туриб, «этим увишиб суякларим зирқиллаб оғрияпти» дегандай бўлувди. Етиб қолмаган бўлса гўрга эди, анча қўли очиқ одам эди бечора.

Нонушта паллада уста Юниснинг кўча эшиги қоқилди. Болалар чиқиб, элликбоши кўргани келганини айтдилар. Иситмада куйиб-ёниб ётган устанинг кўзи чарақлаб очилди, кўнгли равшан тортди:

— Худо хайрини берсин!.. Сен бувиси қазнаққа ўтиб тур, болалар, чиқиб бошлаб киринглар! Бечора!..

Элликбоши кириб чўккалади, уста ўрнидан туриб ўлтирмоқчи бўлган эди, койиб берди:

— Етинг!.. Етинг!.. Ўзингизни уринтириб қўясиз! Қўйнидан иккита ширмон чиқариб, беморнинг ёстиғи устига қўйди-да, гапда давом этди:

— Бахайр?.. Мен суриштирмасам ўзингиз аҳволни маълум қилиб қўяй ҳам демайсиз! Ҳошим сўфидан су-

риштириб билдим-у чопдим. Ахир, аёлманд, жүжабурдак жон, ўзингизнинг ҳолингиз менга аён, табиб келтириш керак бўлар? Ошна-оғайни, қадрдончилик шундақа вақтда ишламаса, қачон ишлайди э, устаси тушмагур!..

— Ким қандай, бошинг ёстиққа текканда билинар экан, Самандар ака, худо хайр берсин, йўқлаб, ҳол сўраб келибсиз — бошим осмонга етди.

Уста ўзини тутолмай, кўз ёши қилди, Самандар элликбоши яна баттарроқ койиган бўлди, орқасидан насиҳат қилди, устанинг юзига оққан ёшни артди, пешонасини босди ва оғир хўрсинди.

Туш паллада қозихона эшиги қоқилди, мулозим чиқиб, Самандар элликбоши бир иш билан келганлигини қозига хабар қилди.

Қози элликбошини тез бошлаб киришни буюрди. Чунки унинг келиши жанжалнинг келиши эди, жанжал эса, қози учун ризқ демакдир.

— Хуш кўрдик, мулла Самандар. Келинг, хизмат?

Самандар элликбоши қози дастурхонидан бир тўғрам нонни оғзига солиб, чойни айлантириб бир хўплагач, оғзини қози қулоғига олиб бориб, муддаодан тушди:

— Бир жанжалнинг бошини қўзғаб келдим, тақсир!

— Хай, қани эштайликчи?

— Маҳалламдаги устакорлардан, ўзига дурустроқ, адачабоф уста Юнис деганимиз бор. Бу одамнинг ҳоли танг, тақсир, бугун-эргалиги борми-йўқми деса бўлади. Олдинроқ хабар тортай деб келган эдим, тақсир!..

— Варасалари¹ борми, йўқми?

— Икки ўғли бор. Каттаси гаранг, кичиги ҳали сағир. Аммо гап бошқа ерда, тақсир!

— Хай, қани?

— Уста Мамаюниснинг Мамадали номли иниси бор. Мен уни олдин ишга солиб қўйиб, кейин ёнларига келдим, тақсир!

¹ Меросхўрлар.

— Хай, қандай қилиб?

— Мана аризаси, тақсир. У «отамиздан мерос қолган қанча танда ипак, бутун рўзгорни акам Мамаюнис, менинг ёшлигимдан фойдаланиб, босиб қолган, менга тақсим қилиб берган эмас» деган мазмунда... Бир қиморбоз йигит бу.

— Ҳақиқатан, тақсим бўлмаган эканми?

— Ие, тақсир! Ҳовлининг ярмини сотиб, қиморга ютқизган, ҳозир ётишга жойи йўқ, ҳаммомнинг гўлахида ётиб юрипти, сувдан тоймас.

— Бўш келмайсиз, элликбоши. Хе-хе-хе, бўш келмайсиз.

— Ишлар арра, тақсир... Кўзи юмилмай туриб, рўйхатга олиб қўйсалар чакки бўлмас эди дейман...

Уч кун ичида уста Юниснинг авзойи ўзгариб, қовоғи чўкиб, ранги кўкариб, табибнинг берган дориси ҳам кор қилмади шекилли, борса-келмас сафарга отлангани ростга ўхшаб қолди.

Номоз жумадан кейин кўча эшик қоқилди, Самандар элликбоши кириб, устанинг аҳволига қаттиқ ачинган бўлди, устанинг хотинини эшик орқасига чақириб уқдиракетди:

— Қўрқманг келин, қўрқманг, шифо берса, бошини кўтариб қолади, дард меҳмон. Ҳа, айтканча, бугун қози домла кўргани келмоқчи эдилар, хабар қилиб қўяй дедим: қозига кийдиришга дурустроқ тўндан борми?

— Э, бизда тўн нима қиладди, айланай элликбоши почча!

— Бу нима деганингиз, келин? Уят бўлади! Қози домла ҳаркимни кўргани борабермайдилар! Бир банорас тўн топиш керак, ош-сув. Иложи бўлса бирор қўй юмалатиш керак эди. Бир ўзлари келмайдилар, ёнларидан муфти, аъламлари бирга келиши эҳтимол.

— Вой шўрим, энди нима қилдим? Ўзлари оғир кўзлари шипга битиб, қўрқитиб турганларида, қози кўзимиздан учиб кетатурувдими!

— Ундай деманг, гуноҳкор бўласиз, қози домла жудаям улуғ одамлар. Бир ҳикмати бўлмаса у киши

қелмас эдилар. Балки шифо олиб келаётгандирлар. Қани бўлинг, пулдан узатинг, тўн топиб келайлик!

— Сизга тушимни айтяпманми, почча! Менда пул нима қилади!

— Ундай бўлса, сиз ташвиш тортманг, мен маҳалладан пул топиб, харажат қиламан. Сиз айвонга жой солиб қўйинг!

Ичкарида йиғи-сиғи бўлиб турганда Самандар элликбоши қозини уч-тўрт киши билан бошлаб кирди, булар айвонга чиқиб, ҳали ўлтирганлари йўқ эди, ичкарида йиғи баландлади, ош дамлаётган сўфи, аста элликбошининг ёнига келиб, қулоғига шивирлади:

— Уста оламдан ўтипти!..

Самандар элликбоши ичкарига бостириб кириб, йиғдаётган хотинларни қойиб кетди:

— Худо раҳмат қилсин! Бўлар иш бўлди, йиғи билан тирилиб келармиди? Меҳмонлар кеткунча овозларингни ўчиринглар!

Меҳмонлар ошни егандан кейин, рўзгор мусовидасига киришдилар, элликбоши айтиб турди, аълам ёзди:

— Ҳовли, икки уй, бир айвон, бир қазнақ, бир ўртача устахона, икки дўконда тўқилаётган беқасам. Рўзгор вазидан ҳам ёмон эмас: бир гилам, уч кигиз, икки шолча, сандиқ, бир ғунажин.

Варасаларни сўраган муфтига элликбоши жавоб берди.

— Бир хотин, икки бола, бир ука.

Ичкаридан қулоқ солиб турган хотин дод солди:

— Уканинг ҳеч ҳаққи йўқ, ҳовлидан бўладиган тегишини ҳам сотиб қиморга бой берган! Қанақасига меросхўр бўлади у?..

Элликбоши бақирди:

— Хотин киши бундай нарсаларга аралашмайди. Мамадалининг аризаси бор. Қози домла текшириб, ўзлари ҳал қиладилар.— Самандар элликбоши бурилиб қозига қаради ва сўзини давом этдирди:— тақсимот қондалари қандай йўсунда бўлишини устанинг аёллари билмоқчи, тақсир!

Қози тиш кавлаб туриб, мерос тақсимоти ҳақидаги шариат қонун-қоидалари ҳақида изоҳ берабошлади:

— Мерос тақсимоти қозихона тили билан таракана деб юритилади. Бу таракананинг қондаси тубандагича: масалан, хотин мероснинг ҳаштияги (саккиздан бир қисми)га эга, катта ўғил девона, ақлсиз бўлганлиги сабабли, меросдан маҳрум, кичик ўғил ҳали сағир бўлганлиги учун, у то балоғатга еткунча уста Мамаюниснинг энг ишончли ошнаси бўлмиш Самандар элликбошини васий қилиб белгилаб, бу боланинг ҳақини шу одамга топширилиши керак. Даъвогар Мамадалининг ишини алоҳида ҳал қиламиз.

Элликбоши, ўзига васийликка ишонч билдиргани учун аввал қозига миннатдорлик билдирган бўлиб, кейин бола номидан талаб қилабошлади:

— Тақсир!.. Мен бир васийлик сифатида сиздан илтимос қилар эдим: Мамадалининг даъвоси менимча ўриғли эмас. Шунини ҳозир ажрим қилиб берсангиз деб, сўрайман.

Қози ёнидаги муфтига мазмунли қаради, муфти жавоб берди:

— Уста Юнис ҳаёт бўлганда, даъвогарга ўзи жавоб қилиши керак бўлар эди. Бас, уста ҳаёт эмас экан, даъвосининг ҳақлиги учун, Мамадали уч гувоҳ кўрсатиши лозим бўлади.

Эшик орқасида турган устанинг хотини шовқинлади:

— Даъвоси тўғри эмас! Бир марта сотиб, қиморга бой берган.

Элликбоши хотиннинг сўзини қувватлаган бўлиб, қозига мурожаат қилди:

— Хотиннинг гувоҳлигини инобатга олсинлар, тақсир!

— Йўқ, деди, қози бошини ликанглатиб,— шариатда хотин кишининг гувоҳлиги ўтмайди! Вақт ўтмасин, марҳумни кеч бўлмасдан бугун дафн қилинлар! Бу ишни мароқбада¹ кўрамиз!

Элликбоши қозига мерос устидан насяга олиб келган банорас тўғри кийдириб узатгач, шу кун устани

¹ Мароқба — қозихонанинг ҳукм мажлиси.

чиқардилар, элликбоши тобутнинг олдида ҳассакаш бўлиб, қабристонгача «Вой, қадрдоним, жигарим!..» лаб борди...

Мамадали қиморбознинг даъвоси қозихонага ўтиб, ҳовлининг ярми Мамадали ҳисобидан бошқа бир кишига сотилди-да, пулдан бир ози Мамадалига тутқизи-либ, қолгани қозихонада тақсим бўлди.

Орадан бир ҳафта ўтгач, элликбоши яна устанинг эшигини қоқди, устанинг хотини қора кўйлақда эшик орқасига келди:

— Келсинлар, элликбоши почча?

— Кичик ўғлингизнинг васийси бўлганим учун, унинг ашёларига мен жавобгарман! Шунинг учун, бузоқ, гилам, кигиз ва бошқа анжомларни олгани келдим...

1930.

КУЕВЛАР, КЕЛИНЛАР...

Начальник Қаримовнинг терговчиси ҳам Қаримов. Фамилия бир хил бўлса ҳам, ўзлари икки хил: начальник Қаримов қирқ бешлар чамасида, анча пихи қайрилган, иссиқ-совуқни бошидан кечирган, ўрта бўйлироқ бўлиб, сергўшт, кўпроқ муйловга оро берувчи, амалга ишқибоз, гапда сершовқин-у, илмга келганда пўкроқ, улфатчиликка суяксиз, маишатга мукка кетиб, тез-тез хотинни янгилаб туриш қобилиятига эга.

Кичкина Қаримов оддий маъмурий ходимликдан ўз ихтисосини ошириш орқасида яқинда терговчиликка кўтарилган. У ўз ишига қобил ўспирин бўлиб, район милициясининг бошлиғи — катта Қаримовга итоат қилади.

Катта Қаримов иш охирида кичкина Қаримовни кабинетига чақириб, бундай деди:

— Сиз эртага ишга яхши кийиниб, иякни яхши қирдириб келинг, гап бор!

— Бир ерга борамизми, ўртоқ начальник?

— Ҳечқаерга бормайсиз, шу ерда кўрикдан ўтасиз!

Катта Қаримов йўғон кўк қалам билан кардон устига тўти нусха имзосини машқ қилар, ўчирар, яна ёзар экан, ер остидан ҳамон «кўрик»ка тушуниб етмай, анқайиб турган кичик Қаримовга кулумсираб қаради:

— Эшикни ёпиб қўйиб, менга яқинроқ ўлтиринг, тушунтириб қўяй: гап мана бундай, сиз билан анчадан бери бир районда бирга ишлашиб, анча синашта бўлишдик, шу чоққача қурбингиз етмай, уйланолмай юртингизни ҳам яхши биламан. Шундай эмасми?

— Шундай! Тўғриси, ҳали ёшман, бу тўғрида ўйлаган ҳам эмасман, ўртоқ начальник!

— Менга қаранг, бир маслаҳат бор.

— Эшитаман, ўртоқ начальник.

— Опамнинг бўйи етган нодиран-даврон қизи бор. Ойшахонимда туришади, шу кунларда шаҳар нотинчлиги ўзингизга маълум. Опам кеча «жиянингни бир ройи-қовул йигит топиб берсанг-у, мени тинчитсанг» деб келган экан, ўйлаб-ўйлаб сизни топдим. Бизнинг қўлимиздан келадиган яхшилик шу. Бизникилар эртага келиб, шу ерда сизни кўришмоқчи, қиз ҳам келса керак!.. Эртага ясаниб, тусаниб келинг деганимнинг боиси шу! Эртага менинг кабинетимга чиқиб ишланг, шу ердан чиқиб кўринасиз, басазлатроқ бўлади! Маъқулми?

Кичкина Қаримов қизариб кетиб, пешонасидан озроқ тер чиқазди-да, чўнтақдан рўмолча олиб, терини артар экан, ерга қараб жавоб берди:

— Ғамхўрлигингиз учун раҳмат, ўртоқ начальник! Аммо...

— Аммонгизни қаранг сизни! Ҳаммасига тушуниб турибман. Чақа йўқ демоқчисизда, а? Қарз узилар, хотин ёнга қолар деган мақолни эшитмаганмисиз?

— Эшитганман!

— Эшитган бўлсангиз бўпти! Эртага кўриқдан ўтинг, пулнинг маслаҳатини кейин қиламиз. Боринг, ишингизни қила беринг! Аммо эрталикка ҳушёр бўлинг, опам куёв масаласида инжиқроқ!

— Хўп!

Кичик Қаримов чиқар экан, начальник уни тўхтатди:

— Ҳозирча ҳечкимга айтманг, харидори кўп, одамлар... Кейин ўчакишиб юришмасин! Хўпми?

— Хўп!

Эртаси кичик Қаримов начальник айтгандач ҳам зиёд, ўзига оро бериб, бутун йигитлик бисотини тангана қилди, учта паранжили хотин келиб, «начальникка арзимиз бор» баҳонасида коридорга кирганларида, ичкаридан улар олдига кичкина Қаримов чиқди, уни гапга солдилар, кичкина Қаримов уларнинг саволларига уялиқираб жавоб қайтарди, кейин хотинлар

Ўзаро висир-висирлашиб олгач, хайрлашиб, йўлга тушдилар, уйга ета-еткунча куёвболанинг мақтови бўлди:

— Вой!.. пичими ўзига ярашган, ўзи районга лачаллик бўлсаям, соддагина, уялчан йигит экан!..

— Куёвинг борми деганда, бор дегудеккина!..

Катта Каримов кичкина Каримовни кабинетига чакирди:

— Кўнглингизга олмасангиз бир гап айтаман!

— Эшитаман, ўртоқ начальник!

— Опамнинг куёв танлашдаги инжиқлигини олдин ҳам сизга айтган эдим, «Йигитнинг мўйлови йўқ экан» деб, айниб қопти! Ҳаммани ўз укасига ўхшата беради, шекилли-да, кўрмайсизми? Қайта мени хижолат қилди!

— Зарари йўқ, ўртоқ начальник! Ҳали ёшмиз, уйланамиз десак, мўйловсиз йигит қидирганлар ҳам чиқиб қолар!

Катта Каримов заврақлик хотинини қўйиб, шаҳардан уйланиш ҳаракатларини бошлаганига анча бўлди-ю, ўртоқлар фақат тўй куни фаҳмлаб қолдилар, тайинланган меҳмонхонага тўпланиб, у ердан қизни кига жўнаб кетдилар.

Куёвнукарлар иззат-ҳурмат билан кутиб олиниб, ясатилган уйга ўтқазилди, пойгагача дастурхон ёзилиб, манзар тўкилди, куёв уй бурчида қимтиниб ўлтирар эди.

Дастурхон йиғиштирилиб, базм бошланди, базмни томоша қилиш учун уй деразаси ёнига тўпланган хотин-халаж орасида, куёвни кўришга келган қизнинг холаси ҳам бор эди. Бу хотин зўр бериб, куёвни мақтарди:

— Еш ўспиринлигини мақтаб ўлтирмайин-у, начальник бўлиб туриб, шу вақтгача мўйлов қўймагани, ўзига ҳусн бўпти. Унинг устига, қадди-бастаи ўзига ярашган!..

Қулоғи батангга келган қўшни жувон ёнига жаҳл билан қараб, ғудуллади:

— Қўшиқ эшитишга қўясизми, йўқми? Мўйлови йўқ, ёш йигит деганига ўлайми! Куёвни кўриб туриб-миз-ку! Товба! .. Икки-уч хотинни бева қилган, ёши дадамдек одам-ку! ..

— Ҳо, оғзингизга қараб гапиринг, ҳали ўн гулидан бир гули очилмаган йигит, тухмат қилманг, ёмон бўлади!

— Нима-нима? Ўн гулидан бир гули очилмаган эмиш! .. Ўзингиз кўрганмисиз олдин?

— Шундай юзма-юз туриб гаплашганман, сизда бор кўз, менда ҳам бор, айланай! Сизга шундақа кўриниб кетипти-да! ..

— Эсиз, ашула ҳам ўтиб кетди! .. Ана қаранг, ўша, бурчакда зангор беқасам тўнни форма устидан кийган куёвми, ахир? ..

Қизнинг холаси хотинларни суриб, деразадан куёвга мўралади:

— Вой шўрим! ..

— Нега ундай дейсиз? Шуми ахир, сиз мақтаган куёв?

— Йўқ! Мен кўрган куёв бошқа эди, куёв алишиб қопти, вой, энди мен ўлай! Халчабуви, қаердасиз, қизингизнинг шўри қуриб қолганга ўхшайди, Халчабуви, келиб куёвни кўринг!

Қазноқда дастурхон, тўёналар орасида ивирсиб юрган Халчабуви ҳовлиқиб етиб келди, кўриб, ўзини ерга кўтариб урди, хотинлар ўраб олдилар. Шу пайт, районга бирга бориб, олдин йигитни гапга солган олтмиш ёшлардаги абжир, эсли, шунинг билан анча иссиқ-совуққа чиниққан Баҳринисо хола етиб келиб, масаланинг тагини пайқади:

— Бўлар иш бўпти, бу гапларни меҳмонлар сезмасин, қани юр Халчабув, қазноққа кириб, маслаҳатни ўша ерда қиламиз!

Қазноқнинг эшиги ёпилиб, она томоннинг маслаҳат мажлиси бошланди ва Баҳринисо хола қизнинг онаси — Халчабувдан сурштириб кетди:

— Бориб, «тегдингми-тегдим» маҳкамасидан ўтишганми?

— Йўқ, ўтишгани йўқ! Ўтишмайдими десак, куёв «ҳозирча ота-бобомиздан қолган никоҳ қуббаси

ўқилаберади-ю, «тегдингми-тегдим» маҳкамасига кейинча борамиз, сўраганларга борган деб айтишсин» депти.

— Шунини билмоқчи эдим,— деди, кулумсиб Баҳринисо хола,— хафа бўлма Халчабув, кейин хурсанд бўласан...

Тўйга ўзини мубошир ҳисоблаган катта Қаримовнинг лагандбардор ошналарида бири, катта Қаримовга тўн ёпинтириб, ичкаридан олиб чиқди-ю, йиқилган девордан қўшни ҳовлига олиб ўтиб кетди, куёвнукарлар уйни бошларига кўтариб, ҳамон бақиршмоқдалар.

Қўшни уйнинг чироғи йўқ, уй эшиги олдида гуж бўлиб турган эркаклар орасидан, бошига оқ чорси боғлаган Ҳайбатилло домла аста-аста сўзларди:

— Сизки, Баҳринисобиби Матҳолиқ қизи, ўз танингизни хотинлик учун Раҳимжон Қарим ўғлига бағишладингизми?

Ичкаридан, эшик орқасидан овоз эшитилди:

— Бошқатдан сўранг, домла почча, қиз уяляпти.

Ҳайбатилло домла уч марта қайтариб сўрагандан кейин, эшик орқасидан «ҳе...» деган овоз эшитилди, «э хайрият!.. Хайрият!..» дейишдилар ва «гап бундай бўпти», «қаллиқ қуллуқ бўлсин» деган гаплар гапирилди, домла назрни олиб ғойиб бўлди, энди иш «ёр-ёр»га келиб тақалди.

Куёвнинг илтимосига кўра, қиз билан фақат бешолти хотин борса бўлади эмиш, қолганларга тўйни чарларга яқин қилиб берар эмиш, замон нозик эмиш, боргунча ёр-ёр ҳам айтилмасин эмиш... Ҳатто, тўй кўч-кўранини эртага олиб кетилса ҳам зарарсиз, деган эмиш...

Куёв қанча тайинламасин, тўйчилик экан, йўлда хотинлар бора-боргунча аравада ёр-ёр айтиб бордилар:

Йиғлама қиз, йиғлама, тўй сеники, ёр-ёр,

Остонаси тилладан уй сеники, ёр-ёр,

Тоғда тойчоқ кишнайди от бўлдим деб, ёр-ёр.

Баҳринисо йиғлайди ёт бўлдим деб, ёр-ёр.

Куёв келинни қоида бўйинча аравадан кўтариб олиб қўйди.

Катта Қаримов «дурустроқ жой топилгунча» деб, бир оғайнисининг меҳмонхонасини бўшатдириб, қаллиқни шу ерга тушириб келди, қуда хотинлар уй эгалари билан омонлашиб, уйга кирдилар, чимилдиқ тутилиб, тиззадан кўрпа солингач, куёвни йўқладилар:

— Қанисиз куёв? Вой, мунча увишасиз! Кўрпага кўтариб олмайсизми? Ношуд бўлманг, ҳа-ҳа!..

Катта Қаримов чимилдиқда келиннинг белидан даст кўтариб, кўрпага олди.

— Тасадуқ, етишар кун бор экан-ку! Ғойибона таърифингизни эшитиб сизга етишгунча ўлиб бўлдим, дунёда мен ишлатмаган ҳийлаю-найранг қолмади. Энди етишганда тескари ўгирилишингиз нимаси? Энди дод десангиз ҳам, сиз меники, мен сизники, кўзидан! Уёқ-буёқдан гаплашиб тонг отдирайлик, ўз куёвидан ҳам уяладими киши?

Келин гапга жавоб қайтармади, куёв гапира-гапира, тонг тезроқ отишини, Баҳринисохоннинг жамолини томоша қилиб ўлтириб, қўлидан бир пиёла чой ичишининг иштиёқи билан мижжа қоқмади:

— Баҳринисохонгинам!.. Номингиз ўзингиздан ҳам чиroyли!.. Сиздек ҳурилиқонинг куёви бўлишга муясар бўлганим учун, ўзимни бахтли ҳисоблайман!..

Тонг отгач, катта Қаримов чидамсизлик билан Баҳринисохоннинг ойдек жамолини кўриш тараддудига киришди, келиннинг уялинқираб, ғуж бўлиб юзини яшириб олишига ҳам қарамай, очиб қарасаки, олтмиш яшар кампир!..

— Войдод!.. Баҳринисохонни қочириб юбориб, сен менинг қўйнимга қачон кириб олдинг? Йўқол! Ўз никоҳимдаги ҳалол қиз қани?

Ўрнида ўтириб, оппоқ сочларини тузатар экан, «келин» кулиб жавоб берди:

— Уша Баҳринисобиби Матҳолиқ қизи мен бўлман. Мен розилик бермасам, домла имом бошлиқ кўпчилик, «ҳа денг, ҳа деб қўяқолинг» деб ҳол-жонимга қўйишмади!

— Мен олган қиз ёш эди, мени алдаб қўлга туширганлар билан гаплашаман!

— Қарсак икки қўлдан чиқади, ўртоқ начальник! Сиз одамларни алдамоқчи бўлиб, ўзингиз алданди-

нгиз! Сиз олмоқчи бўлган қизнинг номи Хайрихон. Сўраб, билиб ҳам олмаган экансиз-да?

— Тўғри!. Тўғри!. Хайрихон деб эшитган эдим! Қани у?

— Хайрихонни, ҳозир борсангиз, «тегдингми-тегдим» маҳкамасидан топасиз. Қаримов деган йигит билан эрталаб ўша маҳкамага боришлари керак эди.

Катта Қаримовнинг қовоғи беш ботмон бўлиб осилган, нафаси ичида, ҳаммадан олдин идорасига кириб борар экан, кичик Қаримовнинг келиштини кутди, келгандан кейин кабинетига чақириб, ясама хушчақчақлик билан сўради:

— Опам кўниб, тўйга розилик берипти. Тайёرمىсиз, Қаримов?

— Раҳмат, ўртоқ начальник! Сизнинг раҳбарлигингизда хотинлик бўлиб қолдим, жиянингиз куёвлик бўлди! Ҳозир ЗАГС дан ўтиб келаётибмиз. Тишим чиқиб, бунақа чиройли, қадди-қомати келишган, фаҳм-фаросатлик қизни биринчи кўришим! Шундай жиянингизни менга илинганингиз учун сиздан ўла-ўлгунча хурсандман. Эртага тўйга!

УҒРИНИ ҚАРОҚЧИ УРИПТИ...

Донгдор Мисрбой кутилмаган бир пайтда ҳокимнинг маҳкамасига чақирилди. Ҳокимнинг маҳкамасига чақирилиш анча ваҳималик гап бўлса ҳам, Мисрбой ҳеч писанд қилмади.

Бойнинг айтишига қараганда, оқпошшонинг амри билан, яқинда Урта Осиёдан яхши отлар танлаб олинар эмиш. Ҳоким тўра Мисрбойни ўзига жуда яқин ўтқазиб, оқпошшонинг саломини айтипти, ҳол-аҳвол сўраб бўлгандан кейин мамлакат аҳволига тўхтаб, бошланган жаҳон маҳорибаси ва унинг даҳшатлари тўғрисида шакаргуфторлик этди. Пошшолик от олади, бунга кутилмаган бир пайтда Мисрбойни ишбоши қилиб қўймоқчи эканликларини айтди.

Мисрбой ҳоким тўранинг маҳкамасидан қайтиб келгандан кейин, сўраганларга шундай деб, гердаиди:

— Мен энди кутилмаган бир пайтда пошшолик ишларига аралашабошладим, ҳоким тўра менинг энг яқин сирдош оғайним, у билан тиззама-тизза ўлтириб, кутилмаган бир пайтда у менга оқпошшонинг саломини айтди.

Ҳоким Мисрбойдан беш минг сўм қарз сўради, Мисрбой тиши чиқиб, ҳалигача ҳечкимга беш сўм қарз пул бермаган экан, важ-корсон кўрсатиб, ҳозир беш минг сўм нақд пул йўқлигини айтди. Бу важ ҳокимга оғир ботган бўлса керак, бир вилоятнинг катта йилқичи бойи бўлган Мисрбойдан пул сўрамай қўяқолди.

Орадан ойлар ўтди, ҳоким ўз фойтунига ўлтириб, ёнида шоп-шалопли кишилари билан кутилмаган бир

пайтда Мингбия кентига келиб, Мисрбойга меҳмон бўлди.

Ҳокимнинг Мисрбойга меҳмон бўлгани Мингбия кентига тез ёйилди, Мисрбойдан қарздор деҳқонлар жонларини кафтларига олиб, хавфга тушдилар. Мисрбойнинг дарвозаси олдидан ўтганлар, оёқ учида ер босдилар. Аммо Мисрбой кутмаган бир пайтда ичкарида иш бошқача тус олди, яъни ҳоким тўра суриштириб ўтирмай, бойнинг пўлат сандиғига муҳр босди. Ҳокимнинг айтишича, Мисрбой сохта пул ишлаб чиқаради деган хабар оқпошшога етгач, оқпошшо «текширилсин» деб, сим қоққан эмиш. . .

Қутилмаган бир пайтда Мисрбойга ташвиш ортди: ҳоким тўранинг оёғига йиқилиб, бу хабар иғво, бўҳтон эканлигини арз қилди. Ҳоким Мисрбойнинг кўнглини кўтариб, «бунинг бўҳтонлигига менинг имоним комил, аммо нима қилай, оқпошшонинг амрини бузиб бўлмайди» деган бўлди.

— Сиз хотиржам бўлинг, бой. Пулларингизни кўздан кечириб бўлиб, бўҳтонлиги ҳақида оқпошшога сим қоқаман.

— Ундай бўлса, марҳамат қилиб текширинг-у, мени хотиржам қилинг, тўра. Бу сандиқда нақд, айланиб турган пулдан саксон минг бор.

Ҳоким тўра пулларни текшириб чиқишни ёрдамчиларига топшириб, ўзи бой билан нариги меҳмонхонада улфатчилик қилишга тушди. Орадан икки соат ўтгач, қутилмаган бир пайтда ёрдамчилардан бири кириб, ҳоким тўрага арз қилди:

— Жаноб ҳоким ва бой жаноби олийларига арз қиламанки, пўлат сандиқдаги саксон минг сўмни санаб, бирма-бир дурбинга солиб, текшириб чиқдик: бирорта ҳам сохта пул топилмади, бой учун бўҳтонлиги аниқланди ва пулларни ўз жойига қўйиб, қайта муҳр босдик.

— Айтмадимми,— деди, ҳоким қувониб,— сизнинг давлатингизга ҳасад қилган бошқа йилқичиларнинг иғвоси бу! Мен уларни топиб, жазолашим керак. Мендан ҳеч хафа бўлмаслигингизни сўрайман, пошшонинг амрини бажармасликка бизда ҳеч ҳақ-ҳуқуқ йўқ!

Мисрбойнинг кўзи ялт этиб очилди, терисига сиймай, ҳоким қарзга сўраган беш минг сўмни энди еб ке-

тарга ҳокимнинг олдига қўйиб, қолган ёрдамчиларига ҳам бир нима-бир нимадан узатган бўлди ва ҳокимга миннатдорлик билдиракетди:

— Илоий маржангиз билан қўша қаринг, бутхона қўлласин, топканингиз ўғил тўйингизга буюрсин, жуда қўрқиб кетган эдим.

Ҳоким бойнинг елкасига уриб қўйиб, қўлига калитни берар экан, бундай деди:

— Жаноб бой! Мана, сандиқнинг калитини ўзингизда қолдирамиз. Аммо, муҳр оқпошшодан рухсат келгунча туратуради, рухсатдан кейин келиб, яна бир зиёфатни еб, сандиқни очиб берамиз. Унгача сабр қиласиз.

— Бош устига-бош устига! Жон тўрам, ҳарҳолда, кечикмасин.

Мисрбойнинг яйловда минглаб зотли йилқиси, от заводи, шаҳарма-шаҳар юриб от сотувчи ўнлаб аспжаллоб одамлари бор. Бу аспжаллоблар ҳар йил икки, уч мартабадан Фарғона, Тошкент томонларга чопқир отлар олиб бориб, ўз нархидан қанча баравар қимматга пуллаб келиб турадилар. Улар келтирган пулларга деҳқонлар қўлидаги номдор отлардан тарқалган тойлар арзон нарх билан сотиб олиниб, йилқига қўшилади, уч йилда бу тойлар қиммат отлар қаторига қўшилади.

Орадан ўн кун ўтди, ҳокимдан дарак йўқ. Пўлат сандиқнинг калити Мисрбойда бўлса ҳам, пулнинг йўли боғланиб, савдо басталанди. Шундан кейин Мисрбой бўзотга миниб, Самарқандга жўнади ва кутилмаган бир пайтда ҳоким маҳкамасига кириб келди:

— Жаноб тўра! Билмадим хотирингиздан фаромуш бўлдим, шу вақтгача ижозат кутиб, охири келишни лозим топдим.

Ҳоким тушунолмаي, елкасини қисди, бой яна сўзида давом этди:

— Сизнинг рухсатингизсиз сандиқнинг муҳрини бузишга қўрқдим. Агар оқпошшодан ижозат келган бўлса, менга сандиқни очишга рухсат беринг!

— Нима дейсиз? Сизнинг сандиқингизга ким муҳр босган?

— Жаноблари!.. Жаноблари!..

Мисрбойни титроқ босди, ҳокимнинг жони чиқиб, ғазаби жўш урди:

— Мен сиздан беш минг қарз сўраганимни, сиз пул йўқ деганингизни биламан! Бундан чиқди, пулингиз бор экану менга бергингиз келмаган экан-да? Шундай-ми? Энди берсангиз ҳам олмайман, бошқадан топдим!

Мисрбой ёлбора кетди:

— Жон тўра, айланай тўра, баранчукларингизни орзусини кўринг, ҳазиллашманг, сандиқни очиб беринг.

Ҳоким шу гапдан кейин, бировлар менинг қиёфамга кириб, сизнинг пўлат сандиғингизга муҳр босиб кетипти, деди. Буни бойга йўриғи билан тушунтириб, унинг ёнига бир полиция қўшиб жўнатди.

Муҳри бузилиб, сандиқ очилган ондаёқ Мисрбой хушидан кетди. Чунки, сандиқда пул йўқ эди.

Мисрбой кутилмаган бир пайтда яна Самарқандга бориб, ҳокимга дод солди. Аммо ҳеч фойдаси бўлмади, ҳоким тўра жуда ачинган ва ғазабланган бўлди, кейин бойнинг елкасига уриб, бундай деди:

— Ҳозир мамлакатда бир шайка пайдо бўлган. Улар турли одамлар қиёфасига кириб, ўғирлик, қароқчилик қилмоқдалар. Ҳозир уларни қидириш бормоқда!..

Шу кеч бой ҳокимга меҳмон бўлиб, эртаси ҳоким томонидан Мингбия мингбошиси номига ёзилган «мен ва менинг ёрдамчиларим қиёфасига кириб, Мисрбойнинг пўлат сандиғидаги саксон минг нақд пулини олиб чиқиб кетган шайкани қидиринг-да бойнинг гумони бўлган кишиларни тутиб қаманг ва пулларини ундириб беринг» дейилган қоғозни олиб қайтди.

Бой жуда яхши билар эди, ҳеч қандай шайка-пайка эмас, борган ҳокимнинг ўзгинаси эди. Аммо ҳокимга «ёлғон айтманг, борган ўзингиз эдингиз» деб, қандай айтиб бўлади! Ҳоким жуда танти ўғри чиқди, қорғиз ёзиб бериши унинг жуда тантилиги эди, «бор, кетабер» деб, ҳайдаса, бой нима қилаолар эди? Мана бу қоғоз билан, бой саксон мингнинг ўрнини қилиб олиши мумкин...

Бу хаёллар далдаси билан Мисрбой Мингбия кентига дадил кириб борди ва қоғозни мингбошига топшириш билан, ўз режасини амалга оширакетди.

Ҳоким ўз ваъдасида туриб, урушга от олиш пош-шолик комиссиясига «чилон» қилиб, Мисрбойни ҳам ўтказган эди. Шунинг орқасида Мисрбой ўз яхши отлари ўрнига халқ қўлидаги отларни «газга тўғрилаб» ўтказабошлади. Бу топшириқ муваффақиятли ўтгандан кейин Мисрбой ҳоким тўра билан дуч келишди. Одамларнинг айтишига қараганда, бой билан ҳоким тўра оқпошшонинг саломатлигига қадаҳ уриштираркан, ҳоким бойнинг қулоғига шундай депти:

— Ҳо, бой!.. Саксон минг сўминг шу билан кета бердимми?

— Йўқ, жаноб ҳоким тўра!.. Мингбоши номига ёзиб берган буйруғингиз билан, саксон мингнинг ўрнини қилиб олганман!

— Уша ўғриларни кейин топмадингми?

— Топдим, тақсир!.. Уша куниёқ топган эдим, бугун тагин топдим!

— Қаердан?

— Худди ёнгинамдан!..

Ҳоким тўра қотиб кулиб, бойнинг елкасига қўлини ташлаб, узун мўйловларини силаб чиқипти, кейин бундай депти:

— Ўрнини қилиб олган бўлсанг, бўпти, энди бировга дамнингни чиқарма!

Шундан кейин иккалалари жуда оғайнилашиб кетишган эмиш...

1930.

БИР ШИНГИЛИ ТОМОҚНИ ЕРАДИ...

Худойназарҳожининг Николай замонда шу қишлоқда роппа-расо тўртта катта боғи бўлиб, ҳарқайси боғнинг теварак-атрофи беш қават пахса девор бўлса ҳам, бойбуво бунга кўнгли тўлмай ўз қўли билан бу деворлар устига ёввойи жийда шохи қадаб чиққан эди, бахили курмағур.

Куз кунлари. Ишкомларда ҳусайни, авақ, диликаптар, кишмиш, шувирғониларнинг боши ерга тегай деб энгашган. Худойназарҳожидан на уйқу бор, на ором, оила аъзолари билан зарғалдоқ, қораялоқ қўришдан бўшамайди.

Бошлари зич ғужумлар орасида баъзи узумларда чириш ҳам бошланди. Чириб, сасиса сасийдики, Ҳожибуводан беизм ўз оила аъзолари ҳам вақт-бемаҳал ишкомга кириб, бир шингил узишдан маҳрумлар. Қани, биров қўл тегизиб кўрсинчи?

Арилар Ҳожибувонинг гашига тегиб, ишком оралаб хиргойи қилишиб, у бошдан-бу бошга ўтадилар. Ҳожибуво минг киш-кишласа ҳам, қурғурлар узумзорга хўжайиндек, Ҳожибуводан тап тортмай, нуқул пишган чаросларни, етилган ҳусайнилари ўядилар. Арилар узумни эмас, гўё Ҳожибувонинг кўзини ўяр эдилар.

Қўлида узун мусовида дафтар билан Ҳожибуво қайси кун эрталаб ишкомларни айланиб, узум бошларини хомчўт қилиб, ботмонига ҳисоблаб чиққан эди, мўлжалга етмади шекилли, ўзига ишонмай, бугун тагин бошқатдан ҳисоблаб чиқди, супада чўтни ёнига қў-

йиб, астойдил ҳисобга тушганда кўча йўлакда турган уч-тўртта одамга кўзи тушди.

— Салом, Ҳожибуво!

— Хўш?..

— Шундай... Ахир... пишиқчилик дегандай, ҳор-масинлар қилиб, боғни айланиб чиқиб кетайлик деб...

— Узум егиларинг келган бўлса, бозорга боринглар, боғда қочадиган заифалар бор! Вақтимни олманг, қани, сизларга жавоб!..

Иzza чекиб, сўзсиз боғдан қайтдилар, самоварда ўтирган кексаларга Матҳолиқ ота ҳикоя қилиб берди:

— Боғдан, пишиқирган сигирдек бўлиб, сўзсиз бирин-кетин жўнаб қолдик, қани энди, бир-биримизнинг юзимизга қарайолсак, боришни қўзгаган мен бўладиган бўлсам, ўша онда шалғамга айланиб, ҳар туқимдан бир тер томчилади! Нон емас, сассиқпопишак, бир бош савил узум кимни ўлдирипти! Қизталоқ, шундай ҳам бахил бўласанми!

— Қани, юр ҳамманг, мен сизларни бир узумга боқиб ҳорлигингни чиқарай, — деди Самсоқ дўққи чой узатиб, — узум егинг келган экан, менга айтмайсанларми? Сенларни қара-я!..

— Оёғим тортмовди-ю, юзларингдан ўтолмай борган эдим-да, — деди Рашид тоға, — бўлмаса, Худойназарҳожининг мумсиқлигини ўзим яхши билар эдим.

Катта ариқ бўйлаб, Худойназарҳожининг чорвоғи кети билан, пастки сўқмоққа ўтиб кетдилар. То Самсоқ дўққининг чорвоқчасига етгунча олти мўйсафид Худойназарҳожининг ўзига арава-арава лаънат ва гўрига замбар-замбар фишт ташидилар.

Самсоқ дўққи кемшик оғзидан тупук сачратиб, колхоз раисининг қулоғини қоқиб қўлига бергандек бўлди. Бунинг ҳаммаси, раиснинг «Самсоқ ота, хўп узумчиликда миришкорсиз-да, а» деганидан чиқиб келган эди.

Самсоқ ота миришкорликка миришкор. Аммо Матҳолиқ ота ҳам ўзини узум миришкори ҳисоблаб, ҳа деганда, раиснинг қулоғини батангга келтиради:

— Ушанда алам қилиб, десанг, кичкина йўнғичқазор томорқани бузиб тоқзор қилиб юборганман. Ердан ройиши бўлмас экан, садағаси кетай, уч йил деганда, мени узумга шира-шарбатга кўмиб қўяқолган эди.

Матхолиқ чолнинг тўнғич ўғли колхознинг боғ бригадири бўлиб қолгандан бери, Матхолиқ чол бирқоп семирди. Аммо ўзи қора экинни жуда биладиган тажрибали деҳқон.

Колхознинг еттита катта боғи бор. Шундан тўрттаси собиқ Худойназархожи нон емаснинг боғи. Колхоз правлениеси қарор чиқариб, кекса миришкорлардан Самсоқ дўққи, Матхолиқ, Рашид тоға, Каримқулларни боғ бригадасига боғлади.

Кунларнинг бирида раис Матхолиқ отани чақириб олиб, қитиқ парига тегадиган гаплар билан тегишди:

— Ота! Ўзингизни жуда миришкор олиб юрар эдингиз, биз ҳам ишонган эдик-у, бу йил сиз парвариш қилаётган катта боғда узумнинг чўғи паст, Худойназархожи вақтидаги узумнинг ярми ҳам йўқ дейишяпти-ку? Бағи қандақа бўлди энди?..

— Э, раис ука! Менга ишониб топширдингми, тамом! Мен билан кузда гаплаш! Уша Худойназар попишак замонида боғ берган ҳосилдан икки баравар ошириб ҳосил олмасам Матхолиқ номимни бошқа қўяман! Мени нима деб ўтирибсан? Ишонмасанг, Самсоқдан сўра, баҳорда озмунча меҳнат қилдимми, у билади, томирини очиб, ёввойи, чачала илдизларни олиб ташлаб, қўрғоннинг гувалагидан туйиб солдим, тагини уч марта чопдим, кузги, қишки яхобларини ўз вақтида бердим, ўзимга ишонмай, Самсоқвойга кўрсатиб кесдим. Хомтоки ҳам ўз вақтида ўтиб, таралди. Ҳаммаси тарбияга боғлиқ, ука! Шу тарбияни толга қилсам, тол ҳам мевага кириб кетар эди.

— Яшанг, ота,— деди раис, Матхолиқнинг елкасига қоқиб,— бундан чиқди, мўл ҳосилга ишонаберсак бўлаберар экан-да!

— Ҳосил ўз-ўзидан бўлмайди, ҳаммаси парваришга боғлиқ! Аммо шуни ҳам гап келганда айтиб қўйяй: сиз колхоз бошлиқларидан жиндак ўпкам бор. Сизлар ҳосилни суриштирасизлар-у, қандай қилса тагин яхши бўлиш томонларини суриштиргиларинг келмайди!

Раис қаҳ-қаҳ уриб кулди:

— Сизни қитиқлашдан мақсад, шуларни билмоқчи эдим. Қани айтинг, колхоздан қочиб қутуладиган иш йўқ.

— Аввало боғни кенгайтириш керак, иккиламчи, ерларимиз захкаш, анжирдан бошқа мева захни хоҳламайди. Айниқса, узум учун қуруқ ер керак. Шунинг учун, боғларни айлантириб, зовур қазिशга тўғри келади. Училамчи, узумлар ҳаводан бўладиган офатлардан ўтди, энди парранда билан ҳашарот офати келадиган кунлар яқинлашаётгани! Қораялоғдан қандай қилиб қўришни менга қўйиб бериб, арига қарши шу вақтдан тадорик кўриб бер, ука!

Раис ҳайрон бўлди:

— Ҳали йўқ арига бу вақтдан қандай тадорик қилдик энди? ..

— Буни ҳам ўзим айтиб берақолай, бўлмаса! Мажлисда қарор чиқариб, колхоз болаларига мукофот ажратасизлар.

«Ҳарким бир арининг уясини бузиб олиб келиб, правлениега топширса, мана мунча мукофот» дейсизлар. Саратон кирмай туриб, ариларни нимжонлик ҳолида йўқотиб юборамиз.

Раис, Матҳолиқ отанинг маслаҳатларини завқ билан тинглади:

— Бу яхши маслаҳат. Сизни тез кунда правлениенинг кенгайтирилган мажлисига чақирамиз, ҳаммасини маъруза қиласиз! Самсоқ отага ҳам айтиб қўйинг!

Ариқ ёнидаги супанинг тўрт бурчагига айри кўмиб, кўчати бултур топиб келтирилган чаксаки номли янги нав узумни шунинг устига чиқариб тарбия қилган эдилар. Бу йил ўн бошча узум қилди-ю, ҳалитдан тўрвадек-тўрвадек келади жонвор. . .

Ойдинда чол-кампир шу супада ётиб, энди чумак уриб бирёни қизарабошлаган бу янги нав узум тўғри-сида суҳбат қилар эдилар. Кампирга сўз навбати келди:

— Буларингиз пишганда ҳозирги тошга қанчадан келаркин? А, отаси?

— Чакса деб, ўн икки қадақни айтамин. Ҳозир. . . Ҳа. . . Салкам беш кило!

— Бу узумнинг остида ётиш ҳам хавфли, отаси! Узулиб тушиб кетса, эзиб юбормасмикин! Жойни эртага нариги супага солай!..

— Эзиб юбориб, нима бу, тарвузмиди? Узум узилиб тушиб, бировни эзганини ҳали эшитганим йўқ! Ҳа, гап келиб қолди, сенга битта латифа айтиб берай бўлмасам.

— Бормисиз, отаси! Ёшлигимизда туппа-тузук афандилар айтиб бериб ухлатар эдингиз.

— Афанди айтиб берсам, қанча тўлайсан?

— Орқангизни қашлаб қўяман!

— Бўпти, қулоқ сол: Афанди бир ошнасининг боғига меҳмон бўлиб бориб, кечаси супада тунаб қопти. Супанинг устида бир туп катта азамат ёнғоқ бўлиб, мевасининг кўплигидан афандининг устига энгашиб ётган эди. Афанди ўзи ёлғиз кўрпадан бошини чиқариб ётиб, шабадада тебранаётган ёнғоқларни кўздан кечирди-да, ўзича ғудиллайкетди:

— Э худо! Сенинг баъзи ишларингга тушунмайман! Қичкинагина ёнғоқ учун шундай катта дарахт қилиб, катта тарвузларни ингичка палакда яратибсан! Шу ҳам масхарабозлик бўлдими? Балки адашгандирсан! Шу катта дарахтда тарвузларинг осилиб турганда қандай кўркам, қандай савлатли бўлар эди!..

Шу вақтда шабада силкиб битта ёнғоқ афандининг чаккасига так этиб тушди, юқоридан зарб билан тушган ҳўл, оғир ёнғоқ, афандининг чаккасини ғурра қилди. Шунда афанди чаккасини силаб туриб, гапириб кетди:

— Э худо, тўғри қилган экансан! Аммо менга қолса, бу ёнғоқларни бундан ҳам майдароқ қил демоқчиман!

Қампир афанди эвазига чолнинг орқасини қашлар экан, яна юқорида осилиб турган янги нав чаксакига қаради.

— Бу узумнинг бир бошини бир одам еяолмаса керак, а, отаси?

— Сен бир бошини айтасан, бир шингили томоқни ёради. Нимасини айтасан! Юқорироқ!.. Юқорироқ!.. Икки куракнинг ўртасини қашла! Ҳа-ҳа умрингдан барака топжур!.. Бир шингили томоқни ёради!..

1995.

ЎРТОҚ ХОЛНАЗАРОВ...

Кўринишда жуда баджаҳл, қовоғи солиқ бўлган янги мудир ўртоқ Холназаров, суҳбатда жуда очилиб кетди. Шунчалик гап экан, мунча ўзини ҳам диққат қилиб, хизматчиларини ҳам ортиқ бўғмаса...

— Бу жойларинг дим экан,— деди ўртоқ Холназаров, қўл арта туриб,— биз ош емадик, ош бизни еди, Қани энди бир муздак яхна бўлса.

Терлаб-пишиб кўзада яхна кўтариб келиб, қуйиб узатаётган абжир экспедитор, қўлининг учи билан ўртоқ Холназаровнинг мўйловига ёпишган бир дона гуручни олиб, оғзига солар экан, елкадаги рўмолчаси билан, мудирга қўнган чивинни қўриб, меҳрибончилик билдирди:

— Ош бир оз тирикроқ бўлиб қолди-да, ўртоқ Холназаров.

— Йўқ,— деди тишини завқ билан кавлаётган ўртоқ Холназаров ва рўпарасида ўтирган бухгалтер Комилжонга юзланди,— ош шунчалик бўлади. А, тўғрими?

Комилжон тўғри йигит. Шунинг учун ҳам мудир ва улфатларнинг хатти-ҳаракатларидан энсаси қотиб, ўртоқ Холназаровнинг сўзини гўё эшитмагандек эди, Комилжон ўрнида, пиёлани тебрантириб, роҳат билан хўплаётган ўрта ёшдаги, сийдам зангор бахмал таркли дўппи кийган бир киши гапга аралашди:

— Саломатликни берса эндиги дам олиш куни хўжайинни бодомзорга олиб тушиб, ариқ ичидаги чор-пояда гурунг қилишайлик. Озода, салқин, чивин йўқ, одам кам...

Бу таклифни Комилжондан бошқа ҳаммалари тасдиқлашган бўлдилар...

Салқинликка салқин. Бу томонлари ўртоқ Холназаровга жуда маъқул бўлди-ю, ҳавонинг иссиқлигиданми бодомзордаги чойхона ҳам анча тиқилинч эди. Шунинг учун ўртоқ Холназаров улфатларга бир оз тутун қайтарди:

— Бодомзорларинг шинам жой экану оёқ остироқ кўринади. Бизга холироқ ер бўлмаса, қимтиниб ўтириб, роҳатланаолмайсан киши...

Кейинги оддихда борилган жой ҳақиқатан салқин, хушҳаво ҳам хилватроқ ер эди. Бу ер ўртоқ Холназаровга ёқди шекилли, анча ечиниб, баҳри-диллари очилиб, дилкашликлар қилиб, йўл билмасалар ҳам ашулаларга қўшилиб, пойма-пой бўлса ҳам аскияларга луқма ташлаб, қовун тушириб, шағал тўкиб ўтирдилар.

Шундай қилиб, бугунги суҳбат ўртоқ Холназаров билан янги улфатларга чинакам «юз очди» бўлди. Бошлиққа ҳазил аралаш лақаб қўйиб, пайти келганда янги бошлиқнинг мўйловидан бир қапас чандиб ҳам кўришди. Шу бугундан эътиборан бошлиқ тоб еб, қитиқ парлари ўлиб, гапни фаҳмлайдиган ва анча пашшахўрда бўлиб қолди.

Суҳбат пировардида гапнинг оқими ўртоқ Холназаровнинг шаҳар меҳмонхонасида иссиқлаб қолганига бориб тақалиб, ачинган бўлдилар, ўртоқ Холназаровнинг «камтар»лигидан койидилар, зангор баҳмал дўппили лўппи одам бу масалада жон куйдира кетди:

— Тортинчоқлик ҳам эвида-да, ўртоқ Холназаров. Ез кунда гостиницада яшаб, бизни хижолат қилмоқчимисиз? Энди сиз мусофир эмассиз, мусофирман деб кўринг-чи!

Дастурхоннинг орасига чўп солиб, ўртоқ Холназаровнинг орқа томонида елпиётган экспедитор сўзни улади:

— Хўжайинга шаҳарнинг марказидан бир ҳовли топиб, кўчириб келамиз-у кейин уйку келади! Қаранг-а, сиз гостиницада иссиқлаб, канага таланиб ётар

эмишсиз-у биз жим турайлик! Бу қандақа виждон экан!..

* * *

— Бирданига уйни тўлғазиш қийин бўлар экан,— деди бошлиқ бир магазин мудирига,— иккита кроватга одамгарчилик қилинг, биродар, бу ой бўлмаса келаси ой узилишиб кетармиз. . .

Икки кундан кейин чиптага ўроғлиқ бир пар кровать ҳам келиб, уй тўрини эгаллади.

— Тўғриси айтсам, мана бу ер буфетнинг жойи экан. Кўзимга жуда хунук кўриняпти,— деди ўртоқ Холназаров, уйни табриклар, бир лаганда фармуда сомса кўтариб кириб келган бир дўкон мудирига,— қаранг, сизга ҳам хунук кўринаётгандир?

— Тўғри,— деди, шипдаги сиркорликка сеҳн солиб ўтирган дўкон мудирини,— кеча комиссияда бир буфет кўрдим. Қани энди, бу ерга ўшани қўйилса, хол бўлиб тушар эди-да. . . Пули ўлмас муюм экан, ҳамма ёғи дубдан, нақшлари ҳам кетиворган! . .

Ўртоқ Холназаров сукут аралаш бориб, кроватга қинғир тушган одеялни тортиб тазатар экан,— «да. . .» деди. Сўнгра унга қараб, сўради:

— Пули қанча экан?

— Уч минг ёзиб қўйипти!

— Қаёқдаги нарсаларни гапириб, одамни қизиқтириб қўйдингиз, биродар! Олдин билганда кроватларни олмай турган бўлар эдик. Эсизгина, Қомилжондан сўрасак бериб турмасмикин, а?

— Уч минг сўм қурумсоқ нима деган наrsa,— деди дўкон мудирини кекиртагини чўзиб,— қўйинг, хўжайин. Садқайи илтимос! Улфатчилигимизга аралашмайди-ю, сизга пул қарз бериб турармиди. Янгисиз, ҳали унга ишингиз тушмапти. Жиндак чатоғини топса, отасини ҳам аямайдиган мухбир бу! Бундан огоҳлантириб қўйиш биз дўстларнинг вазифамиз! Анчаларнинг оёғини осмондан кетирди! Унинг тўғрисида ўйламай, эртага ўтиб кўринг. Агар ёқса, у томонини бизга ҳавола қилинг, узилишиб кетармиз.

— Раҳмат!

— Ҳа, айтганча, бугун эрталаб сизга бизнинг ука-миз учраган экан, шуни билмоқчи эдим.

Ўртоқ Холназаров озгина ўйлаб олгандан кейин ҳушини бошига тўплади:

— Чўтир доғлик, қотмароқ йигитми?

— Ҳа ўлманг! Ўша бизнинг укамиз! Бозор бошидаги 37 магазинда жуда кўп йилдан бери мудир бўлиб ишлаб келаётган эди, газетада чиқди деб, арзимаган баҳона билан бўшатиб қўйишган. Шуни, ўртоқ Холназаров билан ўзим гаплашаман деб, унга катталиқ қилиб қўйган эдим!..

Ўртоқ Холназаров бармоғини бурнининг учига қўйиб, биров хаёл сургандан кейин, магазин мудирига тез бурилди:

— Айтинг. Эртага ариза ёзиб ёнимга кирсин, бир нарса қилармиз!..

Шундай қилиб, ўртоқ Холназаров бу шаҳарда ҳам уй-жойлик, тўқис рўзғор-анжомлик бўлиб олди. Ўрганган кўнгил, энди бу янги уйга янги ёр истар эди. Уста одам, буни ихлосманд, гапга тушунадиган улфатларга, гапга қистириб, силлиқ қилиб, шипшита кетди: ўртоқ Холназаров хотини билан ажрашиб, бу шаҳарга қуриқ бўйи келгани улфатларга бундан уч ой олдинги суҳбатда маълум бўлган бўлса ҳам, улфатлар буни тагин диққат билан эшитган бўлдилар ва ўртоқ Холназаровсиз бу масалани ўзаро ҳал қила бошладилар.

— Тайёргарчиликни кўра беринг, ўртоқ Холназаров! Келаси дам олиш кунни тўй!

— Нима-нима?

— Ҳазил ҳаром! Сизда рўзғор етарли! Токай ёлғиз турасиз?

Ўртоқ Холназаров аввал қизаринқираб, кейин жиддиятга ўтди:

— Ўйланишим керак-ку аммо...

— Тўй чиқимларидан қўрқманг, ҳаммаси ҳал. Фақат «хўп» десангиз бўлгани...

Сукут — розилик аломати.

Биринчи магазинда кечки қоровул бўлиб ишловчи собиқ баззоз Тожиддин ҳожининг ўртанчи қизи, эридан «кўнгилсиз» бўлиб чиқиб келиб, икки йилдан бери чеварлик қилаётган 25 ёшли «хурлиқо»ни ўртоқ Хол-

назаровга олиб бердилар. Бу келиннинг саводи бўлма-са ҳам, ўз ҳусни, қадди-қомати билан ўртоқ Холназаровни «онадан янги туғма» қилган бўлди.

Ўртоқ Холназаров улфатларга «ўлигини ортиб» қўймаслик андишаси ва тўй баҳонаси билан горторгдан «аванс» қилиб, пул ўмармоқчи бўлганда бухгалтер Комилжон бунга «тўнг»лик қилган бўлса керак, анча қизаришиб олган эдилар. Бир-икки ҳафта ўтар-ўтмас идорада гап юрабошлади:

«Халқ билан қўпол муомалада бўлганлиги сабабли Комилжон Жабборов бухгалтерликдан бўшатилар эмиш. Бу ҳақда савдо ходимларидан мудирга кўп шикоятномалар тушган эмиш...».

Ҳали Комилжон ишдан бўшатилганча йўқ эди, область газетасида босилган «ўртоқ Холназаров...» сарлавҳали фельетон мудирни кутилмаган бир вақтда гангиратиб қўйди ва ташвишини ортдириб юборди. Бу бости-бости бўлиб кетар деб, ўзини кўниқтирмоқчи бўлиб турганида, шаҳар активининг кенг йиғилишида Комилжон чиқиб, ўртоқ Холназаровнинг авра-астарини қоқди: ўртоқ Холназаров иш қабул қилган кунидан бошлаб атрофига «мурид» тўплаб, текин ош, яхши хушомад учун муккаси билан шўнғиб, лаганбардорларнинг «ёрдами» соясида жой, рўзгор, янги хотинлик бўлгани, эски хотинлари нафақа сўраб, хат ёзсалар йиртиб ташлаганигача бир-бир далиллар билан гапириб берди.

Шундай қилиб, ўртоқ Холназаров мажлисдан кеч қайғиб, овқатга иштаҳаси бўлмай, пиёлага қўйилган чой ҳам совуганча, чалқанча ётиб, папирос тортар экан, кўз олдидан ғалати манзараларни ўтказди ва толиққан кўзлари уйқуга кетди, тушига ҳам шу манзаралар кирди...

Ўртоқ Холназаров «маиший бузилиш»да айбланиб, тўрт бор газетага ёзилган, уч бор масъул ўриндан олинган, беш бор уйланган. Булардан икки бола бор, бу болалар нафақасиз!..

Ўртоқ Холназаров бу кеча ухлагандек ҳам бўлмади, ағдарилиб-ағдарилиб папирос чекди, совуган кўк

чойни шимирди, ғирт-ғирт қашланди, хўрсинди. Бу аҳволдан хабардор келин, ўзига олиб, «бу кишига ёқмайдиган бир иш қилиб қўйдиммикин? ..» деб, ётган ерида хижолат тортар эди.

Наҳорда кўча эшик қоқилиб, почтачи бир конверт топширди. Бу, облсуднинг повесткаси эди.

Ўртоқ Холназаровнинг иши чатоқлашиб, судга чақирилгани етмагандек, ҳарқуни кўча эшиги қоқилиб турли-туман хатлар келабошлади:

«Ўртоқ Холназаров! Мумкин бўлса, ўша иккала гиламнинг пулини ёки гиламларнинг ўзини шу хатни олиб борувчи кишидан бериб юборсангиз! ..».

«Ўртоқ Холназаров! Кроватларнинг пулини эгаси қистаяпти! Бемалол бўлса, шу бугундан қолдирмай бериб юбориб, мени хижолатдан чиқарсангиз! ..».

«Ўртоқ Холназаров! Тўйингизга харажат бўлган 5348 сўмни бир ўртоқдан қарзга олган эдим. Шу пулга қараб, тўйини тўхтатиб турипти! ..».

Ўртоқ Холназаров уйнинг у бошидан-бу бошига юрар экан, ўзи ёмон кўриб қолган бухгалтери Қомилжоннинг бир сўзи ёдига келди:

— Ўртоқ Холназаров! Болаларингиз бор экан, маошингиздан оз-моздан бўлса ҳам юбориб туришга менга рухсат беринг, бу ердаги хушомадгўйларнинг хушомадига учманг, улар сизнинг амалингизга хушомад қиладилар, улар сиздақанги бошлиқнинг кўпининг бошини еган одамлар! ..

Ўртоқ Холназаров икки қўлини орқасига қилиб, бармоқларини тез-тез ёзиб юмар экан, устма-уст «да!.. да! ..» дерди. Аммо энди пушаймоннинг фойдаси йўқ, гишт қолипдан кўчган эди.

ҲАСАН БИЛАН КИМСАН

(Утмиш болалар ҳаётидан қисса)

1. ИККИ ҚАҲРАМОННИНГ КЕЛИБ ЧИКИШИ

Хонлар замонида, шаҳарнинг чекка бир маҳалласида опа-ука камбағал оилалар яшар эдилар. Опасининг номи Ҳамрожон хола, укасининг номи Мамарайим ямоқчи эди.

Ҳамрожон холанинг эри икки хонлиқ ўртасида бўлган қирғинчилик йили ўлиб кетиб, ўзи Қимсан деган боласи билан қолган. Мамарайим ямоқчи ҳам хотини очарчилик йили ўлиб кетиб, ёш Ҳасан билан қолган эди.

Ҳасан билан Қимсан бирга яшаб, бирга улғаяётган бўлса ҳам, иккаласининг феъли икки хил: Ҳасан ўйчан, оғир, ақлли, ўйлаб оёқ босадиган, отасига меҳрибон ва андишали бола бўлса, Қимсан, анча шошилган, қўрс, ишда пала-партишроқ эди. Бу маҳаллада буларнинг тенгқури оз, одам сийрак.

Кўчанинг бир томони анҳор, маҳалла бошида тегиримон, икки томон гувалак девор, пасқам томлар. Маҳалланинг орқа томонидаги боғлар ичида Еқубжонхожи деган катта бойнинг боғи ўз катталиги ва сермевалиги билан машҳур эди.

Ҳасан билан Қимсан учун мактаб, тарбия йўқ. Ҳасаннинг отаси эрта туриб кетиб калпонда ямоқчилик қилади, кеч қайтади. Қимсаннинг онаси эса, бойларнинг эшигида кир ювиб, нон ёпиб, тўй-маъракаларда дастурхончилик қилиб, кунда қош қорайган вақтда, ортган бурда-сурда нон ва ошини тугиб, уйига қайтади.

Ҳамрожон хола анчагина эпчил, ишлаб чарчашни билмайдиган аёл.

У ўз меҳнати билан бой оилаларда «қадр» топган, синашта бўлган, 50 ёшлардаги соғлом хотин бўлиб, ўша вақтда анчагина «бозори чаққон» бўлиши орқасида укаси Мамарайим ямоқчидан кўра дурустроқ топар эди.

Шунинг учун ҳам Қимсаннинг овқатдан ташвиши йўқ, доим уйда қотган нонлар халтада осиглиқ, совуған ош деса ҳам тайёр.

Ҳасаннинг ёдига отасининг қишда оғир, ёзда касод меҳнати тушиб, топганда қозон қайнаб, топмаганда оч ётиб қолишини ўйлар, хўрсиниб қўяр, ўзининг келажакда ким бўлишини билгиси келар эди.

Қани энди яхши хунар эгалласа, отасини боқса... Елғизлик жонга тегди, уйда она бўлмагандан кейин уй худди одамни ютиб юбораман деб тургандай!.. Шу ҳам ҳаёт бўптимию?..

Бу хаёл доим Ҳасаннинг бошида айланар эди. Аммо Қимсаннинг бошида тамоман бошқа ўй. Қимсан ҳечнарсанинг ташвишини тортмайди, қорни очқаса, уйга кириб қорнини тўйғазади-ю, эрта тўғрисида тариқча ғам емайди. Өнаси топади, қорни тўқ. Шу бас!

Ўрик пишиғида Ёқубжонҳожининг боғбони буларни тегирмон бошида учратиб, ўрик қоқишга ҳашарга чақирди:

— Бекорга кўча чангитиб юргунча, ўрик қоқишиб, теришиб беринглар. Ҳам қоринларингни тўйғазаман, мева есаларинг текин, хўжайиндан чақа ҳам олиб бераман.

Бу гап Ҳасанга ёқиб, Қимсанга қаради:

— Юр! Биздан нима кетяпти, бекор ҳам юрамиз-да!

Боғбон тагин қўшиб қўйди:

— Баргак қуритсак, данаги ўзларингга.

Қимсан бош чайқади ва Ҳасанга жиддий қараб, бундай деди:

— Қорнимиз тўймай қоляптими? Мен бормайман!

Қимсандан кўнгли олинган Ҳасан, боғбон билан боққа еткунча, йўлда Қимсандан шикоят қилиб борди:

— Бунинг бахтига аммам ишқилиб касал бўлиб

ётиб қолмасин! Бечора аммамга жуда қийин, азон палла кетиб, кеч қайтади. Бу бўлса, фақат қорни тўйганига хурсанд. Шу ҳам инсоф бўлипти эмиш-у! Мен отамнинг топишига қарайман...

Ҳасан ёш бўлишига қарамай, эсли, андишали, гаплари маъноли эди, боғбон ҳайрон қолди. Чунки Ҳасан бу оз фурсатда унга кўп нарсани гапириб беролган эди. Боғбон Ҳасанни яхши кўриб, ёшлигига қарамай, унга ўз аҳволи тўғрисида гапириб берди:

Боғбоннинг айтишича, Еқубжонбой жуда хасис одам экан. Уттиз йиллик қадрдон боғбонига ишонмай, меваларини ўзи олиб бориб сотар, кузда анор, узум, анжир кўмилгандан кейин, «энди баҳоргача бўшсан» деб, боғбонни бўшатиб қўяр экан. Боғбон қишда мардикорлик қилиб кунини ўтказар экан. Бой кузда боғбон гахлаб берган ўрик, майиз, кишмиш, олма, анор, беҳи, ноқларни ўз болаларига ҳам егизмай; қиши билан пуллар экан.

Ҳасан бу гапларни ўрик териб туриб тинглади, ҳайрон қолди, ичида «биз камбағалмиз десак, дунёда бу боғбонга ўхшаган, биздан ҳам оғир кун кўрадиганлар бор экан!» деб ўйлади ва хўрсиниб қўйди.

Ҳасаннинг астойдил қилган хизмати учун, боғбон хўжайиндан яшириқча бир сават ўрик, ёнидан бир танга пул чиқариб берди. Ҳасан тангага йўлдан нон олиб, сават тўла ўрикни кўтарганича уйга кирди.

Мамарайим ямоқчи бугун ишининг мазаси бўлмай, нонга ҳам пул тополмай, қуруқ қайтган эди. Ҳасаннинг чехрасини, саватдаги ўрик ва нонни кўриб ҳайрон бўлди. Ҳасан айтиб берди.

Кундуз Ҳасан боққа кетиб, Кимсан анҳор бўйида ёлғиз қолган эди, зерикди, нима қилишини билмай, уйдан ўткир пичоқ олиб чиқиб, ёғочот, камалак ясаш учун тегирмон нови тепасидаги қоратолга чиқди. Кимсаннинг бу ишидан хабардор бўлиб қолган тегирмончи ўшқиракетди:

— Толни кесаётган кимсан?

— Ҳа, мен! От қилмоқчиман! Шу тол жуда боп экан!

— Сени қараю!.. Мен буни зўрға кўкартирдим. Қани, туш! Уша, сен билан гаплашиб қўяй!..

Кимсан тол каллагидан тушгунча тегирмонча белини ушлаб, индамай турди-ю, тушгандан кейин Кимсаннинг кулоғидан бураб, қўлидан пичоқни олиб, тегирмоннинг томига ирғитди ва бетига икки тарсаки урди:

— Шу ишингни иккинчи кўрсам, тегирмон новига тикаман-қўяман, бола! Бор, кўзимдан йўқол!

Кимсан бетини силаб, кулоғини уқалаб, тегирмончига ер остидан хўмрайиб қаради-да, уй томонга йўл олди. Пичоқ тоғасиники бўлгани учун, унга ачинмаса ҳам тарсакининг зарби ва ёғочот ясалмаганидан хафа бўлиб, уйга кириб ухлаб қолди.

Кечаси Мамарайим ака билан Ҳасан ётиб гаплашдилар:

— Бекор ҳам юрасан, ўғлим. Ундан кўра, майли, кириб қараш! Аммо очкўз бўлма, кам е, кам гапир, кўпроқ ёрдам бер. Боғбон, «ўғил бўлса, шундай бўлсин» деб, ҳавас қилсин!

— Кимсан ёлғиз қолди. Уни ҳам ёрдамга кўндирайми, ота?

— Шўхлик билан, ҳарнарсасага тегиб, сени хижолат қилиб қўймасмикин?

Ҳасан эрта билан уйни йиғиштиргач, саватни олди-ю, боққа жўнади, йўлда Кимсанни учратиб, кўнгли учун «юрмайсанми ҳашарга» деган эди, Кимсан бош чайқади: «бормайман, боғбоннинг нонига муҳтож эмасман!..»

Кимсаннинг бу сўзи Ҳасанга малол келган бўлса ҳам индамади.

2. КУТИЛМАГАН УТКИР КУРОЛ

Ҳамрожон хола ҳар жума куни каппонбозор орқасидаги кўчада турадиган бир савдогарникига бориб, кирларини ювиб, уйларини йиғиштириб бериб юрар эди. Одати бўйинча, бугун ҳам ўша савдогарникига кетатуриб, Кимсанни уйғотди: «Ёлғиз санқиб юрмай, орқамдан бор! Иссиқ овқат ичиб қайтасан».

Кимсан чинормачит маҳалласида кўчанинг чети билан борар экан, чоригининг кўчган наҳали шилқиллаб, гашини келтирар эди. Бир жойда бир тўп бола-

лар бир лай итни эргаштириб, олқишлаб, қаландар-хона кўчасидан чиқиб қолдилар.

Қимсан унча-мунчага сўз берадиган ёки қўрқади-ган бола эмас, у ўз маҳалламнинг йўлбарсиман, деб юрган бола! Аммо бу маҳаллаларга бегона! Устида йиртиқ тўн, сочи ўсган, ҳаммадан ҳам оёғидаги чоригининг оғирлиги, наҳалнинг кўчиб қолганлиги унинг шаштини кесар эди.

Шаҳарнинг олифта савдогарбаччалари Қимсанни кўриб, лайни олқишладилар, лай чопиб келиб, кичкина «мусофир»нинг этагига осилди, болалар масхаралаб, ҳартомондан кула бошладилар. Қимсаннинг аччиғи келиб, лайни бир тепган эди, пичоқдек ўткир бўлиб қолган сийқа наҳал лайнинг тишига илинди. Қимсан ундан беҳабар, «ит чоригимни тишлади» деб, зарб билан бир тортган эди, кичкина лай ит бир метрча юқорига кўтарилиб, ерга гупиллаб тушди, вангиллаб, ерга пийпаланди, буни кўриб, болалар ҳартомонга қочиб кетдилар.

Ўткир наҳал, лайнинг оғзини тилиб, қулоғининг олдига етказиб қўйган эди. Демак, Қимсан ўз кучқувватини шаҳарнинг болалари олдида бир марта намойиш қилган бўлди, демак, Қимсаннинг «пахлавонлик» лаёқати бор, демак, онаси уни бекорга текинга боқаётгани йўқ!..

Кечкурун онаси билан уйга қайтганда, кўчада ўтирган Ҳасанни кўрди, лекин гаплашгиси келмай, ўтиб кетди. Ҳасан унга пичоққа чиққанини айтиб, уйга таклиф қилди:

— Пичоқни олиб, бизникига бор, ҳандалак сўйиб еймиз!

— Ҳандалакни боғдан ўғирлагандирсан-да! Мен кимман-у, сенинг ҳандалагингдан ейман деб, орқангдан эргашиб кираман. Пичоғинг тегирмоннинг томида!

Ҳасан ўз ўртоғининг бу қадар дағал муомаласини бошқа нарсага жўйди: мен уни ёлғиз ташлаб, боғда ишлаётганимга хафа бўлган бўлса керак.

Мамарайим тоға ўрнига ётганда, Ҳасан пичоқни топиб келтириб қўйиш мақсадида, тегирмон томон юрди.

Эл ётар пайт, тун қоронғи, тегирмоннинг жинчи-роғи хира ёнмоқда, кўчада ҳечким йўқ. Агар пичоқни эрта топиб олақолай деб эринса, эртага эрталаб боққа кетади, тегирмон томига ғалла ёядиган деҳқонлар пичоқни олиб қўйишлари турган гап.

Ҳасан ҳартомонлама ўйлаб кетди: пичоқни бу томга Қимсан ирғитган ёки Қимсаннинг қўлидан тортиб олиб, бошқа биров ирғитган. Бошқа биров ким бўлди, су ерда тегирмончидан бошқа ким бўлиши мумкин? Албатта тегирмончи ирғитган, Қимсан унинг ғашига теккан! Энди тегирмончига «томингиздан пичоғимни олай» деса, «сени Қимсан юборган» деб, қувиб ҳайдаши мумкин. Ундан кўра, толдан томга чиқайин-у, олиб тушақолай!

Анҳор лабидаги кекса тол каллагидан тегирмон томига чиқди, эмаклаб, томдан пичоқни қидириб, пайпасланабошлади, эски бордон устидан пичоқни топгач, ғурунг-ғурунг гап эшитилаётган тегирмон ичига туйнукдан аста мўралади: бу яқин-ўртада ҳеч кўринмаган, етти ёт бегона одамларни кўрди, улар мусаллас ичиб ўтириб, ўғирлик тўғрисида маслаҳатлашмоқда эдилар.

Ўғирлардан бири шу маҳалланинг энг четида турувчи, аёлманд бир косибнинг номини тилга олди:

— Аввал девордан ошиб тушиб, уста Жалолни уйқусида босиш керагу оғзини боғлаш керак, кейин, оила аъзоларини кўрпага ўраб ташлаб, биттамыз пойлаб турамыз, қолганларимиз йиғиштирамыз!

Бунинг сўзига иккинчиси қўшимча қилди:

— Кеча бозордан насияга бир линчақопда тўла хом ипак олиб, кўтариб келганини ўз кўзим билан кўрганман!

Ҳасан аста толдан сидирилиб тушди-да, пичоқни ушлаб олиб, кўчанинг чети билан маҳалланинг тўрига қараб югуриб кетди. Беқасам тўқиётган уста Жалолнинг қулоғига дўконхона орқаси дукиллаётгани эшитилди, чиқиб, кўча эшикни очди:

— Дукиллатган ким?..

— Мен!..— деди, қўлида пичоқ билан, қалтираб туриб Ҳасан,— амаки, сизга қизиқ хабар топиб келдим!.. Ичкарига кирайлик, ҳаммасини айтаман!

Ичкарига киргач, Ҳасан ҳарсиллаб, нафаси оғзига тикилиб, кўрганларини, эшитганларини устага гапириб берди. Ҳасанга сув ичкизиб, юзига ҳам сепдилар, уста Жалол шошиб, қўшни косибларга хабар қилишга кетди.

Бундан икки кеча олдин ўғрилар уста Жалолнинг қўшнисини қақшатиб, ҳеч нарсани қўймай олиб чиқиб кетган эдилар. Бу аламзада косиб, ёнига уч-тўртта эпчил косиб йигитларни олиб, олакалтак бўлиб, уста Жалол билан кириб келди, улар тегирмон бошига юрар эканлар, уста Жалоф Ҳасанга раҳмат айтиб, йўлдан уйига киргизиб юборди.

Эрталаб Ҳасан ҳали уйқудан уйғонмай туриб, Кимсан ҳаллослаганича етиб келди:

— Тур Ҳасанбой! Кечаси тегирмон ёниб кетипти, тегирмондан куйиб ўлган одамларни топиб чиқишди, ўликларни таниганлар пичирлашиб, «булар, бизнинг уйимизни босган ўғрилар-ку!..» дейишди. Юр, томоша қиламиз!

Ҳасан сакраб туриб, кийинар экан, «ия, ия шунақами? Жуда қизиқ бўпти-да!..» деган бўлди-да, ичида бутун воқияни ўйлаб чиқди.

Кечаси косиблар тегирмон томига чиқиб, туйнукдан қарадилар, уста Жалолнинг қўшниси, ўзини дарахтга боғлаб, қийнаган ўғрибошини таниди. Энди бу ўғрилардан ўч олиш чорасини ўйлаб пичирлашдилар, бу чора ҳам топилди.

Туйнук катта, томда тегирмончининг ўн боғдан ортагироқ бедаси офтобда қақшаб ётар эди, бир косиб йигит чопиб кетиб, уйдан бир кўрача чироғ ёғи олиб келди, тегирмондан чиқадиган ҳар икки эшикни устидан қулф урдилар-да, ёниб турган гулхан устига тепадан туриб, чироғ ёғини қуйиб юбордилар, унинг орқасидан ўн боғдан ортиқ бедани ташладилар, тегирмоннинг ичи алангага тўлди, ўғрилар қочиш учун йўл тополмай, тегирмон ичида дод деб, югурабошладилар, косиблар томдан таппа-таппа ташлаб, ўз уйларига қараб жўнаган эдилар.

Эрталаб тегирмонбошига оломон тўпланган, хоннинг отлиқ ясовуллари келган эди. Тегирмоннинг атроф девори бутун турибди, ичкарида бешта нотаниш киши, тегирмончи билан олтига бўлиб, чўзилишиб ётишилти.

Шу кундан бошлаб маҳаллалар тинчиди, косиблар бу сирни яширдилар, ҳечкимга айтмасликни Ҳасанга ҳам қайта-қайта уқтирдилар.

4. САЕҚ ЮРГАН ТАЕҚ ЕР

Якка ўйнаб зериккан Қимсан, эрталаб Ҳасаннинг боққа кетишини кутди: Мен ҳам бораман. Ўзим якка зерикиб қолдим! ..

Ҳасан «борма» деялмади, иккинчидан, ўзи ҳам, Қимсаннинг тоғдан-боғдан гапирган «паҳлавонларча» гапларини соғинган эди, бирга олиб кетди ва уни боғ-бонга таништирди:

— Бу бола, аммамнинг ўғли, машҳур ўша Қимсан деган бола. Ердам берсин деб бирга олиб келдим.

Боғбон уни ҳам, Ҳасан қаторида хушлаб, мева билан меҳмон қилди, кечқурун унга ҳам бир саватда ўрик билан бир танга бериб узатди. Ҳақиқатан Қимсан бугун кам гапириб, унумли иш қилган эди. Учинчи кун, иш пиравордида боғбон Қимсаннинг қўлида иккита узун новдани кўрди-да, жони чиқиб кетаёзди.

— Бу новдаларни нега мендан бесўроқ кесиб олдинг? Энди менинг бошимни балоларга қўядиган бўлдинг! Ўзимга айтмайсанми, мен сенга анор, беҳи гавронларидан кесиб бермайманми? Мен энди хўжайинга нима жавоб бераман?

Қимсан кесиб олган новдалар, Еқубжонбой узоқдан олиб келиб ўз қўли билан ўтқазган аштархон деган янги нав, эрта пишар гилос пайванди бўлиб, хўжайин ҳар келганда олдин шундан хабар олар ва кетар олдида боғбонга «хабардор бўлиш»ни таъкидлар эди. Аяган кўзга чўп кирипти дегандек, Қимсани тушмагур, шунча новдалар турганда, шуни кесганини айтмайсизми!

Боғбон ниҳоятда хафа бўлганидан бундай бебош ўртоғини боққа етаклаб келгани учун, Ҳасанни қаттиқ койиди ва «ўзинг ҳам энди келма, менга керагинг

йўқ!» деди-да, боғдан чиқариб эшикни ёпди. Ҳасан жуда ҳам хижолат бўлган эди.

— Энди ёш бола эмасмиз, бу йил ўн олтига кирдик! Бу нима қилганинг? У бечора энди хўжайинига нима жавоб беради?

Шу кундан бошлаб, Ҳасан Кимсандан узоқлашиб-роқ қолди, Кимсан ҳам ўз йўлида, ўз билганича қадам ташлаб, Ҳасанни ахтармади ҳам, кўргиси ҳам келмади. Кейин билса, Ҳасан уста Жалолга шогирд тушиб, ҳунар ўрганаётган эмиш.

Камбағал ва ўртаҳол касиблар орасида ана у воқиядан кейин Ҳасаннинг обрўи анча яхши эди. Улар маслаҳатлашиб, Ҳасанга тўқувчилик ҳунарини ўргатиш учун ўз ёнларига олдилар ва тарбия қила бошладилар. Кўп ўтмай, зийрак ва қобилиятли Ҳасаннинг қўлидан бўз тўқиш келиб қолди.

5. МЕЛИБОЙ БОҚҚОЛНИНГ ҚИЗИҚ ҲИКОЯЛАРИ

Икки маҳалла ичкаридаги гузарда Мелибой деган кекса, кўса бир боққол бор эди. Бу боққолда истаган нарса топиларди; ўзи кексайиб қолган бўлса ҳам ҳалигача уйланмаган, хасис одам бўлиб, бир мош мушуги билан шу дўконда яшар, пайшанба куни тўлаш шарти билан, насия савдо қилиб, бирни иккига пул қилар эди.

Кўзи оч боққол пулини яна кўпайтириш мақсадида, қиш бошланиши билан пистафурушларнинг хом, оғзи очилмаган писталарини чақиб бериш учун баҳолашиб олиб келиб, ёш касиб болаларни ишга соларди-да, дўконнинг ўртасида катта кунда, атрофига эски кигизлар солиб қўйилган, кунда устида майда болғачалар, ўртасида хом писта тўплоглиқ. Болалар ҳар куни Мелибой боққолнинг дўконига тўпланиб, кунда атрофига ўтириб олиб, болғачалар билан пистанинг бўғзини очадилар. Мелибой боққол бу хизматлари эвазига болаларга ўтмиш афсона паҳлавонларидан «Абомуслим», «Аҳмад замчи», «Рустам достон», «Қаҳрамон қотил», ва айёрлардан «Қамак кайёни», «Бод ялдойи Самарқанди»ларнинг ҳикояларини долигулига келтириб айтиб берар ва ҳикоянинг энг қизиқ ерига келганда тўхтатиб,

қолганини эртага эшитасизлар дер эди. Болалар эртани ошиқиб кутиб, яна боққолнинг дўконига тўпланадилар, писта чақадилар, яна ҳикоя энг қизиқ ерига келганда тўхтайди.

Бу болалар орасида Ҳасан билан Қимсан ҳам бор. Бу ҳикоялар айниқса Қимсан учун жуда қизиқарли эди. У, ҳамма боладан олдин келиб, боққолга яқинроқ ердан жой банд қилар ва болаларнинг тезроқ йиғилишини тоқатсизлик билан кутар эди.

Мелибой боққол бу кеча бир ҳикояни тамом қилиб, янгисини бошлади. Бу ҳикоя жуда катта бир паҳлавон тўғрисида эди. Мелибой боққолнинг айтишича, бу паҳлавон ётиб сув ичса, ариқда сув қолмас, нонуштасига ўн қўйни кабоб қилиб берсалар тўймай тишининг мазасини сўриб қолар экан, шерларни ушлаб олиб кафтида ўйнатар экан, қўлини дарё тагига тикиб, катта балиқларни тутар экан-да, офтобга тоблаб ер экан...

Мелибой боққолнинг айтишича, бу паҳлавоннинг оти «ож бини унуқ» бўлиб, бу бир куни касал бўпти, бир оёғини дарёнинг нариги томонига қўйиб ётиб ўлиб қопти.

Унинг суяги дарёга кўприк бўлиб, устидан туя етаклаган карвонлар ўтар эмиш...

Бу ҳикоя, Қимсанга таъсир кўрсатган эди. У, бу ҳикояга жуда берилиб кетди, ариқдан ётиб сув ичиб кўрди, бирнималарни шер қилиб, қўлда ўйнатиб кўрди, дарахтлар устига чиқиб, бақариб кўрди.

— Шундай паҳлавон бўлсам бўлгудек боламан-у бувим нонуштамга ҳар кун 10 та қўй топиб, пишириб беришга қийналиб қолармикин? ..

Ҳикояларнинг энг қизиғи бошланаётганда қосиб болалар камайиб, писта чақишнинг мазаси қочди. Шундан кейин, Мелибой боққол зарда қилиб, Қимсан ва ҳикояга қизиққан бошқа уч-тўрт болага ҳам жавоб берди, ҳикоя айтишни тўхтатди.

Қўлидан иш келиб қолган болаларни Мелибой боққол тортиб олганлигини сезган устакорлар қосиб болаларнинг боққол дўконига боришларини тақиқлаб қўйдилар. Чунки, боққол қишқи қосибчиликда «чирогвонлик» деб аталган кечки меҳнатга зарба етказган эди.

Ҳасан бӯз тўқишни яхши ўрганиб олгандан кейин тўқув дўконини уйга кўчирди. Бунга кўрган Ҳамрожон хола Қимсанни Ҳасанга шогирд қилиб бериб, насиҳат қилди:

— Мен энди қариб қолдим, тириклитимда бир ҳунарни эгаллаб қол! Тайёр ош-нонни сенга боғлаб қўйгани йўқ!..

Қимсан онасининг ҳақли талабини қулоққа олиб Ҳасаннинг ёнига кирди-да, тўқишни ўрганабошлади, орадан ойлар ўткач, Қимсан ҳам туппа-тузук тўқийдиган бўлиб, бундан Ҳасан ҳам, Мамарайим тоғаси ҳам, айниқса Ҳамрожон хола бечора жуда хурсанд бўлди. Ҳамрожон хола тўйлардан ортдирган бисотини сотиб, бӯз дўкони олиб берди, ишга дастмоя ажратди. Шундан кейин Қимсан ўз уйларига бӯз дўкони қуриб, Ҳасандан ажраб чиқди.

Лекин Қимсаннинг юрагида ҳамон «паҳлавонлик» ҳаваслари мавж урар, тоғдан-тоққа сакрагиси келар, дарёга қўл солиб, катта балиқларни тутиб, офтобда пишириб егиси келар, шерни-шерга уриштиришни хоҳлар ва шу «паҳлавонлик»ка муносиб қўшиқлар тўқиб айтар:

Тоғни-тоққа урайлик, омонёр,
Дарёларни сурайлик, омонёр.
Шерни тутиб ўлдириб, омонёр,
Тошни муштлаб бўлайлик, омонёр.

Хаёлида тоғларни муштлаб, шерларни ушлаб, чақир-чуқурига олиб бӯз тўқиётган эди, кўзи қавакдан чиққан бир сичқонга тушиб, тўқишни тўхтатди-да, қараганча қолди, сичқон лапанглаб юриб, ердан нон ушоқ топиб еябошлади. Шунда Қимсаннинг «паҳлавон»лиги тутиб кетиб, қўлидаги мокини мўлжаллаб туриб ирғитган эди, сичқоннинг қорнига тегиб ағдарилди-да, мўйловини қимирлатиб, кичкина сувмунчоқдек қора кўзларини ўйната-ўйната жон берди. Қимсан пастга тушиб текширса: моки сичқоннинг қорнига теккан бўлиб, бўғоз сичқоннинг қорнида саккизта бугун-эрта туғилман деб турган болалари ҳам бўлган. Мана фожиа!..

Бир урганда тўққиз жонни бежон қилиш, Кимсандан бошқанинг қўлидан келабермайди!..

Еш «паҳлавон»га бу катта синов бўлди, ўзининг нақадар зўр ва мерган эканлигига тан берди: «бир урганда ўша машҳур Абомуслими ҳам, бошқаси ҳам, тўққиз жонни бежон қилолмаган бўлса керак!..»

Кимсан ўрнидан сапчиб турди, «шундай мерган паҳлавон бўлатуриб, қўрқоқ Ҳасандек бўз тўқиб ўтириш менинг шаънимга ярашмаган нарса» деган фикрни кўнглидан ўтказди-да, тешани олиб, бўз дўконни бузди, ёғоч отига минди, ёғоч қилич ва ўқёйларини елкасига осди, халтадаги қаттиқ нонни орқасига боғлади, «хув» деб, шаҳар қўрғонидан чиқиб, жуда узоқда кўринган тоғни мўлжалга олиб, югуриб кетди.

Тўхтамасдан йўл юриб, йўл юрса ҳам мўл юриб, бир қишлоққа етди. Бу қишлоққа етганда, ҳам кеч кирган, ҳам қорни очқаган эди ёғоч отини дарахтга қантариб, халтадан нон олди-да, оёғини бир ариқча устига қўйиб, нонни сувга увитиб еябошлади. Шу вақт унинг атрофига қишлоқ болалари йиғилган эдилар, улардан бири яқинроқ келиб сўради:

— Узинг кимсан, оғайни? Қаердан келиб, қаерга кетаётибсан?

Кимсан илжайди.

— Тўғри,— деди,— менинг отим Кимсан, лақабим бўзчиботир, ўзим шаҳарликман, тоққа бориб, шерларни тутиб ўйнамоқчиман, дарёдан балиқ тутиб, офтобда тоблаб емоқчиман, менинг нонуштамга ўн қўйнинг гўшtidан қилинган кабоб ҳам етмайди, оғайни!

Қишлоқ болалари бу «масхарабоз, қизиқчи» боланинг сўзига қотиб қулишдилар, тағин шунақа қизиқ гаплардан гапириб беришини сўраб, яна ҳам яқинроқ келдилар, ҳалиги бола тағин сўради:

— Узинг шерни кўрганмисан, оғайни?

— Бўлмасам-чи! Шерни кўришни айтасан, мен бир урганда тўққизта шерни бежон қилган бўзчиботир бўлман, оғайни!

— Қани бўлмаса, бизга бўзчиботирлигингни кўрсат!

Бўзчиботир ёғоч отига минди, ўқёй, қиличларини тақди, ҳартомонга югуриб, бақирди, қизиқ-қизиқ паҳлавонлик ҳаракатларини қилиб кўрсатди.

Унинг кетидан қишлоқ болалари чувиллашиб, бирга югуришиб шовқин солишар эдилар.

Жимжит қишлоқ, болалар шовқини билан тўлди. зериккан болалар учун бўзчиботир лақабли бу «қизиқчи, масхарабоз» бола жуда яхши томоша бўлган эди. Шу кеч унга бошпана бериб, нон, тутмайиз, қурут, айрон билан меҳмон қилдилар, эрта билан болалар унга йўл кўрсатиш учун қир орқасигача эргашиб бориб, кузатиб қайтдилар.

Бўзчиботир йўл юриб, йўл юрса ҳам мўл юриб, кечки пайт дарё қирғоғига етди. У ҳали бундай катта сувни кўрмаганиданми, ҳайрон бўлиб озгина томоша қилди-да, сув ёқалаб, оқим томонга юрди, юра-юра кемалар тўхтайдиган ерга етди: одамлар от-арава, туя ва эшакларни кемага ортмоқдалар. Яқин бориб, бир одамдан сўради:

— Бу оқаётган нима, сизлар кимсизлар?

У одам жавоб берди:

— Бу оқаётган — дарё, биз карвонлармиз, савдогарларнинг молини бошқа мамлакатларга ташиб олиб борамиз. Узинг ким, қаёққа бормоқчисан?

— Мен бир урганда тўққиз жонни бежон қилган машҳур бўзчиботир бўламан, саёҳатга чиққанман.

Кимсан билан гаплашаётган одам карвонлар бошлиғи эди. У ўз-ўзига бўзчиботир лақаб қўйиб олган содда, дали-ғули боланинг сўзларидан таъсирланди ва Кимсаннинг қўлидан маҳкам тутиб, кемага олиб ўтди:

— Биз билан кемада дарёнинг нариги юзига ўтаберасанми?

— Майли, ўтаман, мен дарёдан қўрқмайман! Балиқ шу дарёда бўладими, амаки?

— Ҳа! Бу дарёда катта балиқлар кўп, тутаман десаңг, сенга яраша майда балиқлар ҳам кўп! Тутишга қармоғинг борми?

— Йўқ! Мен ўша катта балиқларни қўлим билан тутиб, офтобга тоблаб, кабоб қилиб еябераман. Мени нима деб ўтирибсиз?

Бунинг гапларидан карвонбоши қотиб кулар, яна гапга солар эди:

— Биз билан бошқа мамлакатларга кетаберасанми?

— Кетабераман!

— Кемадан чиққандан кейин туя етаклатсак, чарчадим демайсанми?

— Нега чарчайман экан! Отимни кўрмаяпсизми? Отимни миниб олиб, етаклаб кета бераман-да!

Қарвонбошининг бу гапи остида бошқа мақсади бўлиб, биринчидан, туя етаклаш учун Қимсанга ўхшаш довдир болалар жуда зарур эди, иккинчидан, ҳарвақт ташқи мамлакатларга Қимсанга ўхшаган болаларни олиб бориб, қул бозорида яхши пулга сотиб ўрганган эди.

Лангар олиниб, кема ўрнидан жилди, Қимсан хурсанд, дарёни томоша қилиб, қўшиқ айтар эди:

Дарёлардан ҳатлайман,
Туялар етаклайман,
Шер учраса, тутиб олиб,
Тоғдан-тоққа сакрайман.

Кемадан чиққанларидан кейин, ёғоч отига миниб олиб, анча ергача туя етаклаб борди, йўлда «чарчаган» отини туяга ортиб, пиёда етаклаб кетди, кейин билсаки, оти эмас, ўзи чарчаган экан. Кейин бир эшакка миниб, туяларни етаклаб кетди. Бирнеча кун йўл юриб, йўл юрса ҳам мўл юриб, бошқа пошшонинг мамлакатига кириб бордилар, яна анча юргандан кейин катта бир шаҳарга етиб, қарвонсаройга қўндилар. Эртаси қарвонбоши Қимсанга харидор топиш қасдида бозорга бора туриб, Қимсанга тайинлади:

— Бу шаҳарнинг одамлари мусофир бола ейдилар! Жонингдан умидинг бўлса, саройдан бир қадам жилма! Мен қайтиб келиб, бозор айлантираман.

Қарвонбоши кетгандан кейин Қимсан дарвоза олдига чиқиб, эҳтиётлик билан, қўлида ёғоч қиличини ушлаган ҳолда, ўтган-кетганларни томоша қила бошлади. Орадан кўп вақт ўтганча йўқ эдики, одамлар шаҳарнинг бир томонига чопиб ўтабошладилар, йўлдан тўхтатиб сўраганларга бир киши бундай деб жавоб берди:

— Пошшонинг шери бўшаб кетиб, пошшолик боғида ҳартомонга югуриб юрган эмиш! Пошшо эълон қи-

липтики, ҳарким шерни тутиб боғлаб берса, тутолмаган тақдирда ўлдириб берса, пошшо унга катта амал берар эмиш!..

Буни эшитган Қимсан халққа эргашиб, пошшолик боғи олдига борди, темир панжара билан ўралган боғнинг тўрт атрофини халқ ўраб олган эди. Қимсан одамлар орасидан ўтиб, панжарага яқинлашганда бир одамдан сўради:

— Пошшонинг шерн шу боғдами, амаки?

— Ҳа! Нима қилар эдинг? Бор, кет, ўралашма!

— Нега? Мени ким деб ўйлаясиз? Мен, бундақа шерларнинг тўққизтасини бир уриб бежон қилган ўша машҳур бўзчиботир бўламан!

Қимсаннинг сўзидан баъзилар кулган бўлса, баъзилар масхаралади. Қимсан ўз даъвосида тобора баланд келар эди. Бу машмашадан хабардор бўлган пошшо одамлари Қимсаннинг оёғини ерга теккизмай пошшо олдига олиб бордилар, пошшо Қимсандан сўради:

— Сен, бола, нима деб даъво қилиб юрибсан?

— Мен шерни тутиб бераман десам, одамлар масхара қилишаётипти!

— Ростн билан тутоласанми?

— Бўлмасам-чи! Мени ким деб ўтирибсиз?

— Қимсан?

— Бўпти-да, отимни билар экансиз, ботирлигимга ҳам ишона беринг-да, тирик тутолмасам, ўлдирсам ҳам майлими?

— Билганингни қил!

— Бўпти! Бу шер-пер деггиларингизни қўлимда олмадек ўйнаб, осмонга отмасам, Қимсан отимни бошқа қўйинг!

Пошшо кулиб фармон берди, ясовуллар боғнинг темир дарвозасини очиб, Қимсани боққа киргизиб юбордилар, Қимсан ашуласини ванг қўйиб, боғ ўртасига борар экан, томошага йиғилган халқ пошшони коймоқда эди.

— Кўрмайсизми! Еш боланинг сўзига ишониб боққа киргизганини!.. Шу ақл-фаросат билан юртга пошшо!..

Кимсан боғнинг ўртасига етганда, узоқроқ ерда бақрайиб, чўзилиб ҳансираётган ҳайбатли нарсага кўзи тушди-да, «шер бундақа бўлар экан» деб, орқасига қочмоқчи бўлди. Аммо дарвозалар маҳкам берк эди. Унгача шер ўрнидан қўзғалиб, Кимсан томонга юрабошлади. Кимсан шошиб қолиб, ўзини қуриган кекса чинор қавагига олди, шер етиб желиб, болани йўқотди, искаланиб келди-да, чинорга суркалана бошлади.

Жонидан умидини узган Кимсан бутун кучини тўплаб туриб додлади:

— Войдод!.. Мени қутқазинглар!..

Бу доддан шер ҳуркиб кетиб, бир сапчиган эди, қуриган чинорнинг каллагига чалқанча тушиб, илиниб қолди, буни кўрган шаҳар халқи боланинг саломат қолганлигига хурсанд бўлиб, ҳартомондан қарсак урабошлади.

Кимсан бошини аста чиқазиб қараб, шернинг юқорида илиниб ётганини кўрди, кавакдан чиқиб, қарсак ураётган халққа салом берди, яна шовқин бошланди, қарсак кўтарилди, ясовуллар пошшога хабар етказдилар.

— Ҳалиги бола шерни ушлаб, бошидан етти мартаба айлантириб осмонга отди, қайтиб тушиб келатуриб, чинор шоҳига илиниб қолди, жаноб олий!..

Пошшо фармон берди:

— Болани оқ кийгизга ўтқазиб, кўтариб олиб келинглар!

Кимсанни боғдан шундай қилиб олиб кетдилар. Қоюда бўйинча, пошшо бир кишини ҳурматласа, оқ кийгизга ўтқазиб олиб кетилар эди.

8. ҲАМРОЖОН ХОЛА

«Кимсанним оч қолди» деб, ортган совуқ ошни бир косага босиб, шошиб-пишиб уйга келса, Кимсан йўқ, бўз дўкони бузилган, айвондаги қантариғлиқ ёғоч от, қозикдаги ёғоч қилич, ўқёй, халтадаги қаттиқ нонлар кўринмайди.

Ҳамрожон хола ҳансираганча Ҳасаннинг ёнига чопти, Ҳасаннинг ҳам хабари йўқ эди, дарак топиш учун тегирмон бошига югурди, тегирмон бошида кўрганлар; Қимсанни эрта билан ёғоч отга миниб, кўрғон томонга югуриб кетганини айтдилар.

Ҳамрожон хола уни уч кун кутди. Учинчи кундан ўтгандан кейин йиғлайбериб, касал бўлиб ётиб қолди, Мамарайим ота кириб насихат қилди ҳам ёлғиз ётмаслиги учун ўз уйига олиб чиқиб кетди.

Аммасининг бир томонда инқиллаб гоҳо Қимсанни соғиниб йиғлаши Ҳасанни ортиқ диққат қилиб юборган эди. У ишини йиғиштирди-да, тегирмон бошига жўнади. Шу кунларда тегирмоннинг хўжайини уста мардикор солиб, тегирмонни қайтадан ёпмоқда, куйган ускуналарини тикламоқда эди. Шунинг учун тегирмон анчадан бери юрмасди.

Ҳасан суви ташланган шовва бошида ўзи ёлғиз хаёл суриб, бошини икки қапти билан ушлаб ўлтирган боғбонни кўрди ва аста ёнига борди:

— Ҳа, амаки! Бошингиз оғрияптими?

Боғбон олдин индамай, кейин бу меҳрибон болага салмоғи билан жавоб қайтарди:

— Бошим оғригани йўғу ғовлаб кетди! Хабаринг йўқ, жияним, ўша Қимсан кесган пайванд гилоснинг касрига, хўжайин мени боғдан қувди! Ҳозир хўжайин боғда, эрта келиб кеч кетади, ҳақимни бермайди, ҳақ талаб қилиб қозига арз қилган эдим, қози ҳам хўжайиннинг тарафини олди!

— Энди нима қилмоқчисиз — деди, раҳми келган Ҳасан, — ёки бошқа ердан иш қидирмоқчимисиз?

— Иш қаёқда, — деди боғбон дўпписини ҳафсала-сизлик билан қоқиб.

— Куз келди! Баҳор, ёзи билан меҳнат қилиб, энди ҳосилни йиғиштириб, хўжайиндан ҳақ ундирадиган вақтда қаёққа бораман? Хўжайинда ҳақим кўп!

— Ҳақингизни нега бермас эмиш?

— Муттаҳамлик!.. Уша пайванд гилосни ўрнига қўясан-у ҳақингни оласан деди! Ҳа, айтганча, ўша қариндошингни менга рўпара қилиб қўй, мен у билан бир гаплашай!..

Ҳасан кулди:

— У билан гаплашиб бўлсиз, амаки!

— Бу нима деганинг?

— Ўзини бир ойдан бери тополмай юрибмиз! Бедарак! Ўзи ақлсиз бола!.. Сиздан хижолат бўлганимни айтмайсизми! Онаси йиғлаб-йиғлаб касал бўлиб ётипти!

— Ундай бўлса, сенга анча қийин бўпти,— деди. Боғбоннинг Ҳасанга раҳми келиб,— аммо, менга ҳам қийин бўлди, мана бугун ётадиган жойим йўқ, тегирмон бузуқ, бузуқ бўлмаганда ҳам бу ўғрихонага кириб ётмас эдим! Э, жиян, биздақанги тўғри одамларга кун кечириш қийин бўлиб қолди! Кенасга қишлоғидаги синглимининг уйига борай десам, юриб-юриб қуруқ кириб боришга уялади киши!

— Ётишнинг ташвишини тортмасангиз ҳам бўлади,— деди, Ҳасан ёнидан калитни олиб кўрсатиб,— аммам бизникида, уйда ҳеч ким йўқ, «уйим ёлғиз қолди» деб, ташвишланаётган эди, қайта сиз ётсангиз хотиржам бўламиз. Кўрпа-тўшак етарли...

— Раҳмат, жияним. Аммо, боғдан кўрпа-тўшагимни олиб чиқиб олишим ҳам керак. Шуни ҳам сенга айтиб қўяйки, хўжайиндан ўчимни олмасам, тинчимайман! Ҳа, тинчимайман!

Бироздан кейин Ҳасан бир нарса ўйлаб топди шекилли, қўлини боғбоннинг елкасига ташлаб, унга кулиб тикилди:

— Амаки мен топдим!

— Нимани топдинг?

— Сиз қандай қилиб хўжайинингиздан ўч олишингизни! Энди сиз менга жавоб беринг: хўжайин отлиқми? Агар отлиқ келган бўлса қачон кетади?

Боғбон ҳайрон бўлиб ўтирмай, унинг саволларига жавоб берди:

— Хўжайиннинг оти бор, ўзининг боғдан жўнайди-ган вақти ҳам бўлди.

— Сиз амаки, шу ерда ўтиринг, мен ҳозир келаман.— Ҳасан чопганича уйга югурди, ҳаял ўтмай, бир косачада зиғир ёғи, озгина пахта ва бир дўппи ёнғоқ-пўчоқ олиб келди, пахтани боғбонга бериб, пилик

эшишни буюрди, ўзи ёнғоқ пўчоқларга зиғир ёғи томи-
за бошлади.

— Амаки сиз энди боғ кўчага бориб туринг, хўжайинингиз боғ дарвозасидан кўриниши билан менга хабар қилинг-да, ўзингиз яширининг!

Боғбон ҳайрон бўлиб ўтирмай, боғ кўчасига кетди, Ҳасан эшилган пиликларни калта-калта узиб, ёғ томизилган ёнғоқ пўчоқларга солди-да, ёнидан чақмоқ тошни олиб, чақиб пиликларни ёндирди ва кўприк остидаги кўлмак сувга эҳтиёт билан, битта-битта қўйиб юбора берди.

Ой қоронғиси, кўчада ҳеч ким йўқ, бузуқ тегирмон ҳувиллаган, кўлмак сув бетидаги ёнғоқ пўчоқларни шабада ҳар томонга сураб, узоқдан қараган киши бу майда чироғлардан қўрқмай иложи йўқ. Шу пайт боғбон узоқдан Ҳасанга, «хўжайиннинг боғдан чиқиб, отига мингани»ни билдирди-да, ўзи яширинди. Ҳасан тол орқасига бекиниб, Ёқубжон бойнинг боғ кўчадан отлиқ чиқишини кузатиб турди.

Ем ейиш вақтидан ўтган семиз от хўжайинни суриб, пишқириб келар эди, боғ кўчадан тегирмон бошига бурилди, ундан ўтиб, кўприк устига келганда, сув юзида юрган майда ўтларга кўзи тушган от «пирқ-пирқ» этди-да, орқасига қараб суриб кетди. Уша ёнбошга ташланганда Ёқубжон бой от ёнига тушган эди, оёғи узангида қолиб, бирмунча ергача от ёнида судралиб дод деди, от ундан баттар чопа бошлади, нарироққа етганда узанги қайиши узилиб, бой тупроққа йиқилди.

Бу аҳволни кўрган боғбон, Ҳасанга бундай деди:

— Яхши бўлмади-да, жиян!

— Ўзингиз ўч оламан демадингизми?

— Дедиму бунчалик бўлишини ўйламаган эдим!

Ҳасан боғбонни Қимсанларнинг уйига ётқизиб, уйга борди.

Мамарайим ака билан Ҳамрожон хола гаплашиб ўлтирган эдилар, Ҳасан уларга, «ўч воқияси»ни айтмади-ю, боғбоннинг боғдан ҳайдалиб, кўчада қолганини, унинг ҳайдалиш сабабларини, аммасининг уйига пойлоқчи қилиб ётқизиб чиққанини гапириб берди.

Боғбонни эрталабки чойга айтиб чиқдилар. Чойдан кейин боғбон Кенагас қишлоғига, тул синглицидан хабар олиб, уч-тўрт кун туриб келиш учун жўнаб кетди.

Ёқубжон бойнинг оёғи синган эди, тузалгунча боғ ёлғиз қолмаслиги учун ноилождан боғбонни қидиртирди, шаҳардан тополмагач, биладиган одамларни юбориб, Кенагасдан топтириб келди-да, боғни яна топширди. Бой энди тузалса ҳам, бемаҳалда теғирмон бошидан ўтмасликка онт ичган эмиш...

Боғбон энди Мамарайим ака билан жуда яқинлашиб кетди. Кенагасдан зоғора ёпиб келган синглициси ҳам шуларникига меҳмон бўлди, боғбон боғдан ортдирган нарсаларини шу ерга олиб келиб қўйди. Бу яқин танишлик бора-бора қариндошчиликка айланди. Яъни, боғбоннинг бева синглицисини Ҳасан она қилиб олди, Ҳамрожон холани эса боғбонга бердилар. Чунки, иккаласи ҳам ёлғизликдан қийналган бева эдилар.

Ҳамрожон хола қариган чоғида эрга тегиб, бахти очилди-ю, гоҳо-гоҳо кўнгли Қимсанни қўмсаб олади.

Ҳар иккалалари ўз ишларига эрта кетиб, кеч қайтиб, иттифоқлик билан ҳаёт кечира бошладилар. Боғбон гап келганда, ўз фаросати билан отасини хотинлик, аммасини эрлик қилган Ҳасандан миннатдорлик қилиб қўяр эди.

9. ВУЗЧИ БОТИР ПОШШО «ҚУМОНДОНИ»

Пошшо Қимсанни ўз аскарларига қўмондон қилиб тайинлаб, унга ўнг ёнидан жой, чинакам қилич, чинакам от, ва чинакам ўқёй ҳадя қилди. Қимсан уларни қабул қилиб олган бўлса ҳам, отдан қўрқар, аммо сирни бой бермасликка уринар эди. Бир кун пошшо вазирлари олдида Қимсандан сўради:

— Нега мен берган отни минмайсан? Ёки маъқул бўлмадимми?

— Ростини айтсам, ўзимнинг отим яхши!

Бу ёш «камтар қўмондон»нинг сўзидан пошшо кулди ва вазирларига қараб:

— Ҳали бу, шу ёшда шерни ирғитди. Агар катта бўлса, тоғни-тоққа уриштирадиган паҳлавон бўлади! Бизга шунақа паҳлавонлардан жуда кўп керак!

Кимсан ўйнаб кўчага чиққан эди, болалар уни ўраб олдилар ва ундан, қандай қилиб паҳлавон бўлганини айтиб беришини сўрадилар. Болалар ўраб олган сайин, Кимсаннинг шунча мақтангиси келар эди. У болаларга бошланғич паҳлавонлик тарихини гапириб бера бошлади:

— Мен жуда ёшлигимдан паҳлавонликни машқ қилганман! Ҳа, шунақа! Бир куни каппон орқасидаги кўчадан ўтиб кетаётсам, лай деган бир шернинг боласи аллақанча болаларни бир кўчадан қувиб чиқиб қолди. Мен дарров олдини тўсиб, мушт кўтарган эдим оёғимдан тишлади. Ҳали сенми оёғимдан тишлайдиган деб, бир тепдим! Чориғимни тагига пичоқ боғлаб олган эдим, пичоқ ўша лай деган шер боласининг оғзини кулоғига етказиб кўйди! Бунақа ишлардан, ҳоҳҳо, жуда кўпини қилганман!

— Сизларнинг юртларингизда шер кўп бўлади-ми?— деб, сўради бир бола аста липпасини кўтариб, бурнини тортиб туриб. Кимсан жавоб берди:

— Жуда кўп! Ҳатто каваклардан чиқиб, кичкиналари уйларга тушган нон ушоқларини еб юришади.

Яна бир бола, кир иягини қашлаб, кўзларини пир-пиратиб туриб, савол берди:

— Шер каттами, мушук каттами?

Кимсан бу саволга, шошилмай жавоб берди:

— Шернинг, биз томонда мушукдан каттаси ҳам бўлади, кичкинаси ҳам. Баъзи шерлар мушукни тутиб еса, баъзи мушуклар шерни тутиб ейди. Бизнинг томонларда, кавакдан тутиб олиб, шерни ейдиган мушуклар кўп! Ана ўша мушуклар ҳам, мenden кўрқишади!

Суҳбатлари жуда қизиқ турганда сарой ходимларидан бири келиб, Кимсан олдида чўккалади ва пошшо чақираётганини айтди, Кимсан болалардан ажраб, саройга югурди. Қирса, пошшо тахтда қовоғини солиб ўлтирар, бошқалари ҳам жим! Пошшо Кимсанни ёнига ўтказиб, гап бошлади:

— Кўшни мамлакатнинг хони бизнинг устимизга аскар юборишти! Эрта улар устимизга бостириб келмасдан, сен душманнинг йўлини тўсишинг, керак бўлганда жанг билан уларнинг адабини беришинг керак! Қани, ёш паҳлавон! Айт-чи, сенинг фикринг қандай?

«Душман», «жанг» деган сўзларни Қимсан биринчи эшитиши эди, бепарво гапира бошлади:

— Сиз хотиржам бўлинг! Мен бор, душман бу ерга келолмайди! Жанг билан уриб, абжағини чиқазаман!

Қимсан «душман» деб, шохлик ёввойи ҳайвон, «жанг» деб, қурол-аслаҳани тушунган бўлса керак, сўзига яна қўшиб қўйди: — шундай адабини есинки, иккинчи бу шаҳарга ораламайдиган бўлсин! . .

Пошшо хурсанд бўлиб, Қимсаннинг елкасига қоқди ва раҳмат айтди. Эртаси Қимсан шошиб, қуролларини кўздан кечириб, отларни эгарлаётган аскарлардан:

— Қаёққа бормоқчисизлар?— деб сўради.

— Жангга,— деди бир кекса аскар яқин келиб,— ўзинг кеча пошшога нима деб ваъда бердинг? Жанг нима, ўзинг биласанми?

— Йўқ,— деди бошини чайқаб Қимсан,— айтингчи, қанақа бўлади?

— Қанақа бўлар эди? Одам ўлади, қон тўкилади! Аммо бу жангдан на менга манфаат, на сенга ва на халққа! Бу жанг, хонлар, пошшоларнинг манфаати учун бўлади! Қани, от танла! Олдимизга тушиб бормай, иложинг қанча! . .

Қимсанга кўп уруш кўрган қирчанғи бир отни эгарлаб, рўпара қилдилар, Қимсан отга минишдан қўрқди. кекса аскарлар «шу бола бекорга жувонмарг бўлиб кетмасин» деб, раҳмлари келиб, тоғорага сирач қордилар, кейин Қимсанни отга миндириб, отни офтобга боғлаб, бўз билан айлантириб, Қимсанни отга чамбарчас ёпиштирдилар. Қимсан билан от битта бўлиб кетди.

Жанг марши чалинди: қарнайлар «сарвозча»га ватиллади, ноғоралар тириллади, аскарлар отга сирач билан ёпиштирилган ёш «қўмондон»ни олдиларига солиб, душман бостириб жираётган томонга юрдилар, урушдан юрак олдирган отлар безанглаб чопа кетдилар.

Қимсан минган от жуда чопқир от эди, аскарлар отидан ўзиб, олдинга қараб, шамолдек тез бормоқда, ўрмонни кесиб, даштга чиқиш керак эди, ўрмонга киргандан кейин от яна тезлади, аскарлар орқада қолиб кетдилар.

Кимсан жонидан умидини узди, от чопган сайин «дод! . .» дер, от тизгинини қўйиб юбориб, ўзини қутқазиб қолиш учун, рўпара келган дарахтни қучоқлар, от зўрлик қилиб чиқариб юборар, сирач билан маҳкам ёпишган бўз, Кимсаннинг отдан ажраб қолишига йўл бермас эди. Шундай бўлса ҳам, Кимсан яна бир дарахтни маҳкам қучоқлади, дарахтнинг томири чириган экан, отнинг зўри билан, тагидан суғирилиб, анча ергача судралиб борди.

Душман кузатувчилари бир тепаликда дурбин билан бу қўшиннинг келишини кузатиб турар эди, кўрдик, аскарлар олдида бир бола от устида бақариб, шамолдан тез келяпти, бир дарахтни таги томири билан суғуриб олди! . .

Буни ўрда томида пошшо ўз дурбини билан кўриб, ёнидаги вазирларга кулиб, мағрурлик билан қаради.

— Мана, кўрдингларми? Кеча мен мақтасам қулган эдинглар! Бу ёш баҳодиримиз бир қўли билан дарахтни томири билан суғуриб, душманга ҳамла қилган эди, душман кузатувчилари буни кўриб қўрқиб кетиб, ўз қўшинларини орқага қайтишга фармон берди!

Ҳақиқатан ҳам шундай бўлди! Душман кузатувчилари, дурбинда Кимсаннинг дарахт суғуриб келаётганини кўриб, орқага чекиндилар. Улар ўзаро шундай хулосага келган эдилар:

— От устида бир қўли билан дарахтни суғуриб олишга қудрати етган болага ҳеч ким рўпара келолмайди, ҳаммамизни қириб ташлаши мумкин! Обрўнинг борида чекина қолайлик!

Душманнинг орқага чекинганини кўрган кекса, тажрибали от секинлаб, орқага қайтди, буни кўриб, аскарлар ҳам қайтдилар, пошшо буларни карнай-сурнай билан кутиб олиб, Кимсаннинг юзидан ўпди ва бир ҳамён олтин билан мукофотлади. Кимсан бу олтинларни уни отга сирачлаган кекса, ёш аскарларга тақсим қилиб берди, бундан пошшонинг жаҳли чиқди:

— Мен сени мукофотласам, сен нега бу олтинларни аскарларга бўлиб бердинг? Бунақада, аскарларни ёмон ўргатиб қўясан-ку! . .

Кимсан қўрқиб кетиб, ерга чўккалаб арз қилди:

— Мен шу аскарларсиз ҳеч иш қилолмайман, шуларсиз душманни бир ўзим енголмас эдим! . .

Пошшо кулди, Кимсаннинг сўзига тан бериб, унинг гуноҳини кечирди-да, бурилиб, ёнидаги вазирларга гапирди:

— «Кўрдингизми? Бу, чинакам қўмондоннинг сўзини айтди! Илгариги қўмондонларим мукофотни ўзлари олиб, ҳамма ишни ўзим қилдим деб, мақтанар эдилар!»

Кимсан энди кўп вақтини кекса аскарлар орасида ўтказадиган бўлди, жангга кираётган вақтда «соғ-омон қолсам, юртимга қайтиб кетиб, бўзимни тўқиб онамга хизмат қилай» деган аҳдини ўзига қадрдон бўлиб қолган бир кекса аскарга айтди, у аскар Кимсаннинг бу мақсадини маъқуллади.

— Бу ердаги умр хавф-хатарда, ҳаётда маза йўқ! Мана мен аскарликка олинганимга расо ўттиз йил бўлди, йигирма ёшимда пошшога аскар бўлган бўлсам, ҳозир эликка кирдим, отбоқарликдан бошқа ҳунарим йўқ, қариндош-уруғларни кўришдан маҳрумман, бошқалар ҳам шу! Пошшога аскар бўлган кишида кеча-кундуз ўлим ваҳимасидан бошқа нарса йўқ! Душман бостириб келар, биз бостириб борармиз, пошшолар билан пошшолар ер талашар, қон тўкилар, қирғингарчилик! . .

Бундан ўн беш йил бурун, ўттиз беш яшар новқирон аскарлик вақтимда пошшонинг амри билан, қўшни хонлик устига босқинчилик қилдик, улар зўрлик қилиб, бизни қириб ташладилар, биз ҳам қирдик, шаҳарга ўт қўйдик, кўп одамларнинг ёстиғи қуриди, кўп гўдаклар от оёғи остида қолди! Сен ўшанда ёш бўлсанг керак. Ҳозир қанчага кирдинг?

— Ўн олтига кирдим!

— Ҳа! Сен ўшанда бир яшар гўдак экансан!

Кимсаннинг юраги шув этди. Кимсан онасидан отасини ҳар вақт сўраганда, Ҳамрожон хола унга «отанг қирғингарчиликда ўлган! Отанг хонга аскар эди. Душман бостириб кириб, шаҳарда жанг бўлганда отанг душман қўлида ҳалок бўлди. Сен ўшанда бир яшар бола эдинг» дер эди.

— Ҳали мен отамни ўлдирган пошшога хизмат қилмоқчиманми?— деб ўрнидан сапчиб турди,— жон амаки, мени йўлга солиб қўйинг, ўз юртимга кета қолай,— деб ялинди кекса аскарга. Аскар уни тинчитди.

— Шошилма, ҳозир вақти эмас, ҳамма уйқуда вақтда, саҳарга яқин йўлга солиб юбораман.

Айтганини қилиб, кекса аскар тонг отишига яқин уни шаҳардан нарироққа олиб чиқиб, йўлни кўрсатиб қўйди. Пошшо Қимсанни йўқлаганда «ёш паҳлавон боғда дам олмоқда, бирнеча кундан кейин келмоқчи» деб, жавоб қилдилар.

10. ҚИМСАНИНГ ЙЎЛДА ҚЎРГАН-КЕЧИРГАНЛАРИ

Бўзчиботир йўл юриб, йўл юрса ҳам мўл юриб, кеч бўлганда дарё лабига, карвонлар билан кемага ўтирган жойига етиб келди. Карвонлар туяларини чўккалатиб қўйиб, ўзлари ўт ёқиб, овқат пишироқда эдилар.

Қимсан айланиб юриб қоронғида ўзи етаклаган туяларни таниди. Аммо одамлар орасида карвонбошини кўрмади, чарчаган Қимсан икки туя орасидан шабададан пана жой топиб, халтани бошига қўйди-да, уйқуга кетди.

Отларнинг кишнаши, эшакларнинг ҳанграши, туяларнинг бўғиқ бақириқларидан безовталаниб, кўзини очиб қарасаки, тонг отипти, кеча дарёнинг нариги юзида кўринган кема, дарёнинг бу юзида турипти, кенгликда жуда кўп отлиқ аскарлар. Карвонлар шошиб-пишиб юкларини кемаларга ортмоқдалар.

Қимсан аста ўзини кемага олиб, бир той юк орқасига яширинди. Оз фурсатдан кейин бир кучли қўл Қимсаннинг елкасидан ушлаб тортди: бурилиб қараса, ўша карвонбоши.

— Қўлимга тушдингми,— деди кулиб карвонбоши,— энди адабингни бериш керак!

Қимсанни диконглатганча бир ҳарбий кийинган одамнинг олдига олиб борди:

— Бу бола менинг қулим! Буни мен сотиш учун у мамлакатга олиб борган эдим, қочиб бориб, пошшога хизматга кирди! Билишимча, бу, пошшонинг шерини ўлдириб берган, қўмондон бўлиб, сизнинг аскарларингизга қарши пошшо аскарлари олдида жангга кирган!

Мана, энди сир ўғирлаш учун сизнинг орангизга юборилган!

Ҳарбий кийинган киши Қимсаннинг юзига узоқ телмургандан кейин авзойи ўзгарди:

— Номинг ким, лақабинг нима?

— Номим Қимсан, лақабим бўзчиботир,— деди тик қараб Қимсан.

— Пошшонинг бўшалиб кетган шерини дарахтга илиб қўйган, жангда дарахт суғуриб, бизнинг аскарларни қўрқитган сен бўлмагин тагин?

— Худди ўзим! Мени бўзчиботир дейдилар!

— Жуда соз, бизга сен керак эдинг! Бунинг қўлоёғини боғланг!

Қимсаннинг қўлоёғи боғланди, кемадан чиққандан кейин, бир аскарнинг отига мингаштириб хон саройига жўнатилди, саройда Қимсанни зиндонга ташлаб, воқиани хонга етказдилар.

— Жангда бизнинг қўшинни мағлубиятга учратган бола қўлга тушди, сўроқ вақтида у «мен ўзим шу мамлакатли бўзчиботирман, онамни соғиниб, юртимга қайтдим» деб баҳона кўрсатмоқда! Аслида душман биздан сир олиш мақсадида юборган деб фикр юритмоқдамиз!.. Албатта, бу бола қўпоручилик мақсади билан бу мамлакатга ўтган!

Хон «текширилсин» деб фармон берди, текшириш бошланди. Қимсаннинг баъзи жавоблари кулгили, баъзи жавоблари ғазабни қўзғатар эди. Эртаси, сўроққа Ҳамрожон хола, Мамарайим тоға, Ҳасанни ҳозир қилдилар. Булар жуда қўрқиб кетган эдилар. Олдин Ҳамрожон холадан сўроқ бошланди:

— Сен ўз ўғлингга хоинликдан тарбия берганмидинг?

— Бу нима деганингиз, айланай?

— Душман аскарига қўмондон бўлиб, ўз юртининг аскарларига қарши дарахт суғуриб, ҳужум қилиб, қўрқитиб!..

— Тушунмадим! Шу менинг ўғлим-а?.. Вай товба!

— Ҳа, сенинг ўғлинг, хоин ўғлинг!

— Хоини нима дегани, шўргинам?.. Қани ўзи?

Занжирбанд Қимсанни, тантана билан олиб чиқиб, юзлаштирдилар, кампир Қимсанни занжирда кўриб

дод солди, онасини кўриб, Қимсан ҳам йиғлай бошлади.

— Жон болам! Уғирлик қилдингми?

— Йўқ! Саёҳатга борган эдим!

Қимсан бошдан-оёқ гапириб бера бошлади, ҳеч сирни яширмай, борини гапирди:

— Улиб кетишимга оз қолди, онажон!.. Мени отга сирачлашиб, ёпиштириб қўймаганларида, от оёғи ортга тушиб, ўлиб кетар эдим! Дарахтларни қучоқлаб, саломат қолармикинман десам, дарахтлар томири билан суғурилиб чиқди, ахир!..

Кулги бошланди, гувур-гувур гаплар кўпайди, тафтишчи турганларни тартибга чақириб, яна сўроқни давом этдирди:

— Сен бунинг учун ўзингни гуноҳкор деб санайсанми, йўқми?

Қимсан жовдираб, бошини қимирлатди, яна кулги кўтарилди. Ҳасан ўртага чиқиб, Мелибой боққолнинг эртаги, Қимсаннинг шундан кейинги бесаранжом ҳаракатлари, унинг йўқолиб кетиши, сичқонни шер деб, ҳовлиқишлари, дарахт каллагига чиқиб, «наъра» тортишларини бир-бир гапириб берди.

Гув кулгилар орасида хоннинг донишманд вазири ўртага чиқиб, Қимсанга савол ташлади:

— Бу ишларинг учун бош айбдор деб, кимни билсак бўлади?

— Мелибой боққолни,— деди Қимсан,— Мелибой боққолнинг эртақларини эшитганимдан кейин ўшанақа паҳлавон бўлмоқчи бўлиб шу ишларни қилдим!

— Бола тўғри айтади,— деди донишманд,— агар у атайлаб бориб, пошшонинг шерини ўз кучи билан ирғитганда, ўз кучи билан дарахтни томири билан суғириб, аскарларимизга ҳужум қилганда, чинакам хоин десак бўлар эди. Ахир, бу ўзи нима-ю, унинг қаҳромонлиги нима? Буни отга сирач билан ёпиштириб қўйганларидан кейин, отнинг кучи билан дарахт суғурилиб кетган! Шундай эмасми?

— Шундай,— деди бошини ликанглатиб Қимсан,— дарахтни қучоқласам отдан қутулиб қолармикинман деб ўйлаган эдим!

— Пошшо сени ўз аскарига қўмондон қилиб таъинлаган экан, сен нима учун қочиб келдинг? Еки бир топшириқ билан келдингми?

— Бундан ўн беш йил олдин улар бу мамлакатга бостириб келиб отамни ўлдиришган экан, шуни эшитиб кўнглим совуди, пошшо кўзимга хунук қўриниб қолди, иккинчидан, онамни, маҳалламни, ўртоқларимни соғиндим, учинчидан, жанг куни «соғ-омон қолсам, ўз юртимга қочиб кетай» деб аҳд қилган эдим!

Донишманд вазир хонга бундай деди:

— Бунинг қаҳрамонлиги ҳаммаси тасодиф орқасида, иккинчидан бу чиндан сотқин бўлганда, шунча даҳмазани ташлаб, бир камбағал онасини соғиниб, қочмас эди. Бунинг учун бунча бош қотиришнинг ҳожати йўқ. Бориб бўзини тўқисин!

Уйга эсон-омон келдилар, эртасига бўз дўкони тикланди; анча ҳунарманд бўлиб қолган Ҳасан Кимсанга устоз бўлиб, йўлга солди; Кимсан энди жим ва ювошгина бўлиб, моки отар экан, бўзчиботирлик саргузашти ўзига худди тушдек туюлар эди.

Ақлли, фикрли, меҳнатсевар Ҳасаннинг олдида ўзини нақадар калта фикр, ҳовлиқма эканлиги, унинг сўзларини қулоққа олмаганлигидан пушаймон қилар, ўз-ўзидан хижолат бўлар эди.

Бир кеч Ҳасан билан кўчада, анҳор бўйида ўтириб, ўтган-кетганлардан тоза гаплашдилар, Ҳасан ҳам ўзининг қилган ишларини айтиб берди: тегирмондаги ўғрилар, Еқубжон бойдан боғбоннинг ўчини олиш воқиясини гапириб келиб, боғбон билан қалинлашиб кетганликлари, боғбоннинг синглисини отасига олиб бериб, боғбоннинг ўзини Кимсанга ота қилиб қўйганларигача гапирди.

— Сен йўқ, аммам ёлғиз жуда қийналиб, қолди, мен ишлаганда овқат пишириб, найчаларга ип кўтариб бериш учун бир она керак эди, боғбон амакининг хотини ўлгандан бери, ёлғиз боғда бир ўзи қийналиб қолган экан, унинг синглиси узоқ қишлоқда бева ўтириб, у ҳам қийналган экан. Шундай яхши бўлдики, тўрт бева икки оилага жамландилар.

Кулиб, Кимсаннинг елкасидан ушлаган Ҳасан, уни силкиб, тебратди-да, сўзида давом этди:

— Э, «бўзчиботир»! Майли, баҳонада саёҳат қилиб, кўрмаган ерларингни кўриб келдинг! Энди бурнингга сув киргандир! Энди меҳнат билан кун ўтказишни ҳавас қилайлигу, ўртоқ, ҳавойи орзу-ҳавасларни қўй!

Кимсан чўп билан ер чизиб ўлтириб, Ҳасаннинг сўзларини мароқ билан эшитар экан, аста бошини кўтарди-да, Ҳасанга муҳаббат билан қараб, садоқат билан тикилди, унинг сўзларини тасдиқлади.

1952.